

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN
MUVATTA'DA MÂLİK'E YÖNELTİĞİ
TENKİDLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

Hazırlayan
Adem TÜRK

MALATYA 2018

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN
MUVATTA'DA MÂLİK'E YÖNELTTİĞİ TENKİDLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Adem TÜRK

Danışman
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

MALATYA-2018

KABUL VE ONAY

T.C

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHAMMED ŞEYBÂNİ'NİN
MUVATTA'DA MÂLİK'E YÖNELTTİĞİ TENKİDLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DANIŞMANIN ÜNVANI ADI SOYADI
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

HAZIRLAYAN
ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI
ADEM TÜRK

Jürimiz..29.06.2018.....tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği) ile başarılı olarak..Remel isel...S1.....Anabilim,.....İlahîs...Bilim dalında tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvan Ad Soyadı

İmzası

1. Prof. Dr. Saffet SANCAKLI
2. Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU
3. Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM

.....
.....
.....

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
24.05.2018...tarih ve 2018/24...sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Unvan Ad Soyadı

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Saffet Sancaklı danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN MUVATTA'DA MÂLİK'E YÖNELTİĞİ TENKİDLER adlı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserleri hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Adem TÜRK

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin 4 ay süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin / raporunun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Adem TÜRK

ÖNSÖZ

Muhammed Şeybâbî'nin Muvatta'da Mâlik'e Yönelttiği Tenkidler başlığını taşıyan bu tez, temelde Kûfeli ve Medîneli âlimlerin âsâra/sünnete bakışlarını, tespit yöntemlerini, amellerini ele alan ve bunu Muhammed Şeybâbî'nin Muvatta'daki sünnet anlayışı ve hocası Mâlik'e yönelttiği tenkidler çerçevesinde örnekleyen bir usûl çalışmasıdır. Burada hadis tarihinin en mühim dönemleri olan hicrî ilk iki asır, ehl-i rey'in ve kısmen de ehl-i hadis'in tarihî geçmişleri, âsârı/sünneti değerlendirme ve anlamadaki yaklaşımları, Muhammed Şeybânî'nin Muvatta rivâyeti özelinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Tezimiz bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmuştur.

Girişte konunun mahiyeti, önemi ve kullanılan önemli kaynaklar hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde, İmam Mâlik'in kısaca hayatı, sünnet anlayışı, Medîne ehlinin ameli gibi usûllerin Mâlik'in mezhebinin aslını şekillendiren ve bunda önemli ölçüde tesiri olan Saîd b. Müseyyeb'in naslara yaklaşımına da değinilmiştir. Mâlik'in Muvatta'nın telif nedeni ve süreci, Muvatta nüshalarının muhteva analizi, hadis sayıları ve Muvatta'nın günümüze ulaşan en meşhur iki nüshası kabul edilen Muhammed Şeybânî ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî nüshalarının hadis ve bâb sayısı açısından farklılıkları ve bunun nedenleri hakkında tetkik ve tahlile çalışılmıştır. Ayrıca Muhammed Şeybânî'nin ehl-i hadis ve ehl-i rey bağlamında ilmî şahsiyeti ve konumu, günümüzden Şeybânî'ye kadar devam eden isnâd ve icazet silsileleri çerçevesinde Muhammed Şeybânî'nin hadis eserlerinin isnad örneğine değinilmiştir.

İkinci bölümde kitap ve sünneti anlamada ve değerlendirmede Şeybânî'nin yaşadığı ilmî çevre Kûfe ve Mâlik'in yaşadığı bölge Hicaz eksenli temel iki yaklaşım olan ehl-i hadis ve ehl-i rey eğilimlerinin ortaya çıkışı dört halife döneminden itibaren ele alınarak hicri ikinci asrın ikinci yarısından sonra görülen olgunluk dönemlerinden özetle bahsedilmiştir. Kûfe'de hadis denilince akıllara gelen olumsuz düşünce ve tedirginlik gibi insanı rahatsızlığa sevk eden sebeplerin muhtemel kaynakları ve bu konuda oluşturulmaya çalışılan kara propagandanın nedenleri üzerinde durulmuş. Bu bağlamda Muvatta nüshasında rivâyetleri olması açısından Muhammed Şeybânî ve her iki hocası

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf hakkında, ehl-i hadis nezdinde oluşan ön yargılara ve cerh nedenlerine de kısaca değinilmiştir.

Ayrıca Muhammed Şeybânî'nin şehri Kûfe hakkında doğru bilinen yanlışların tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Kûfe hadisçiliği, daha sonra tasnif edilecek olan kütüb-i sitte muhtevasının çoğunluğunu oluşturan zengin bir râvî silsilesine sahip önemli bir konuma haizdir olmasına ve Kûfe'nin adeta hicri birinci, ikinci ve üçüncü asrın ilmî ve fikrî hareketlerin başkenti olduğuna değinilmiştir. Bu bağlamda her iki yaklaşım arasında fikrî ve ilmî alışveriş sürecinden bahsedilmiştir. Aralarındaki fikrî ve ilmî görüş ayrılıklarıyla birlikte, bu süreç esnasında farklı ilmî sahalarda karşı karşıya geldikleri, birbirlerinden istifade etmek kaydıyla bir nevi birbirlerini daha yakından tanıma, birbirlerinden etkilenme ve kaynaşma sürecinin başladığına değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise ehl-i rey ve ehl-i hadisin kaynaşma ve etkileşme sürecinin öncüsü, dönemin en büyük hocaları olan rey taraftarı Ebû Hanîfe'ye ve hadis taraftarı Mâlik'e talebelik yapmış, Şâfiî'ye de hocalık yapmış olan Muhammed Şeybânî'nin sünnet/hadis anlayışı ve Muvatta rivâyetinde hocası Mâlik'e yönelttiği eleştirilere ve deliller hiyerarşisinde sünnetin konumu hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. Bu çerçevede Şeybânî'nin usûlünü daha yakından görerek ve uygulamalı olarak bizzat kendi ifadelerinden yola çıkarak Muvatta özelinde örneklendirilmiştir. Ayrıca Muhammed Şeybânî'nin Muvatta rivâyetinin diğer nüshalardan ayıran özelliğine, Yahyâ el-Leysî nüshasına olan zevâidlerine ve bu zevaidler hakkında bazı önemli değerlendirmelere de yer verilmiştir.

Tezimin hazırlanması sürecinde çalışmamı okuyarak katkı sunan ve değerli görüş ve tenkitlerinden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Saffet SANCAKLI'ya, teknik destek sağlayan ve tenkitlerinden yararlandığım Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU ve Dr. Selahattin YILDIRIM'a, tezin tashihini üstlenen değerli büyüğüm Veysel TÜRK'e ve Ahmet DOĞAN kardeşime teşekkürlerimi sunarım.

Adem TÜRK

Şahinbey/Gaziantep, 2018

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Adem TÜRK

İnönü Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Hadis Bilim Dalı

Malatya-2018

İslâm tarihinde müçtehit imamlar tarafından hadislerin değerlendirilip yorumlanması hususunda farklı farklı metodlar ortaya konmuştur. Bu farklılıklar, Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden itibaren varlığını hissettiren ehl-i hadis ve ehl-i rey yaklaşımlarıdır. Bu farklı metodlar neticesinde her iki ekol zaman zaman birbirlerini sünnete muhalif olmakla itham etmişlerdir. Muhammed Şeybânî'nin hemen her meseleyi hadis ve âsâr çevrevesinde istidlalde bulunması kendisinin muhaddis fakih kimliğini de ayrıca ortaya koymuştur. Bazı konularda Şeybânî'nin, Kûfeli hocalarından farklı olarak rivâyetlere bağlı kalması, onun ehl-i hadisle olan sıkı temasının bir etkisi olarak görülür. Bu sebeplerden dolayı Şeybânî'yi; “geçiş dönemi âlimi”, bazıları da; “ehl-i hadis ile ehl-i rey ekollerini mezc eden âlim” olarak kabul etmişlerdir. Çalışmamızda bu dönemlerin ehl-i hadis ve ehl-i rey çevrevesinde ihtilaf nedenlerine kısmen değinilmiş, sonra da iki ekol arasında yaklaşım ve etkileşimin öncüsü sayılan Muhammed Şeybânî'nin Muvatta nüshasından hareketle onun hadis ve sünnet konusundaki görüş ve değerlendirmeleri, hocası Mâlik hakkındaki bazı tenkitleri çevrevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Nitekim her iki imâmın da farklı iki bölgede yetişmiş olmalarına ve birinin ehl-i hadise diğzerinin de ehl-i reye mensubiyetine rağmen sünnetin tespitine, istidlal ve tenkit yöntemlerine bakıldığında aralarında büyük benzerliklerin olduğu görülür. Kısaca Şeybânî'ye göre sünnet; İslam beldelerindeki önceki fâkihler arasında yaygın olan ve amel edilen şeylerdir. Mâlik'e göre sünnet ise; Medîne'deki yaygın amel ve orada yaşayan âlimlerin ittifaklarıdır. İmam Malik'in “amel-i ehl-i Medîne”, “Bizde üzerinde ittifak edilmiş amel”, “İnsanların uygulaması”, “Bilinegelen uygulama” vb. ifadelerle tanımladığı uygulama da ona göre önemli ölçüde

bu anlamda sünneti içermektedir. Ancak bu nitelikteki uygulamalarla toplumdaki örf ve adetlerin karıştırılması tehlikesi her zaman mevcut olduğundan genel sünnet tanımının daha açık bir hale getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Şeybânî sünnet malzemesinin tespitinde, gittikçe artan oranda dini nitelikli sünnet ve yerel örf ve adetlerle karışmış sünnetleri birbirinden ayırma çabasına girdiğini gösteren bu çalışmamız; Muvatta gibi meşhur bir eser bağlamında, Şeybânî'nin ortaya koydukları usûl ve istidlal yöntemlerini bir nebze de olsa ortaya koymak ve Muvatta'ın en meşhur nüshası olan Yahâ b. Yahyâ el-Leysî nüshasıyla karşılaştırma ve zevâidlerini belirtme açısından önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Mâlik b. Enes, Muhammad Şeybânî, Yahyâ b. Yahyâ al-Leysî, Muvatta, Zevâid, Amel-i Ehl-i Medîne, Ehl-i rey

ABSTRACT

Master Thesis

Adem TÜRK

Inonu University of Social Sciences Institute Basic Islamic Sciences Department of

Hadith Science Branch

Malatya-2018.

In Islamic history, different methods of evaluating and interpreting hadiths by the well-known (influentials) ulamas (scholars) have been put forward. These differences, It is the approach of the Ahl-i hadith and the Ahl-i ray who felt their existence during the era of the Prophet (pbuh). As a result of these different methods, both sides (schools) accused each other of opposing the sunnah (teachings or traditions of the prophets). The fact that Muhammad Shaybānī had to put forth virtually every matter in the hadith and the realm of Islam had also revealed his own identity. In some cases, Shaybānī is dependent on hadith in a different way than the scholars of Irak. it has been regarded as a fundamental event. Because of these reasons, Shaybānī has accepted the civilizations as “the transition period” and “others” as “scholars of the schools of the Ahl-t-hadith and the Ahl-i ray” In our study, the views and evaluations of his hadith and sunnah on the subject of Muhammad Shaybani’s Muwat al-Shaybānī, considered as the forerunner of the approach and interaction between the two schools, were discussed in detail in the ahl-i hadith and the ahl-i ray frame work, futher more Mohammed Shaybani also try to criticizes some of the views of his teacher İmam Malik. As a matter of fact, it is seen that both Imam’s (ulamas) have been raised in two different regions, and that the reare similarities between them. In summary, according to Shaybānī, sunnah is something that is common and prevalent among the previous ulama in Islamic lands.

According to the sunnah of Malik; It is the alliance of wide spread conduct in Medina and the scholars living there. Imam Malik’s “amal- ahl Madina”, “the practice which is allied in our view”, “the application of people”, the known application” etc. In addition this kind of objectives might have been dangerous to the society, whice give room to used more safe objectives. Muhammad Shaybānī has been trying to separate the sunnah, which is religiously qualified and sunnah with the local customs and traditions,

in the ascending order in the determination of the material of the Sunnah, and this is our work.

In the context of a well-known work such as Muvatta, it is necessary to reveal the modalities and the tendencies of Shaybānī, which are revealed in some way, and to find out the most famous scriptures of Muvatta, Yahyá b. Yahyá al-Leysi is important in terms of expression and expression of his pleasures.

Key words: Malik b. Enes, Muhammad Shaybānī, Yahyá b. Yahyá al-Leysi, Muvatta, Zeváid, Amel-i Ahl-i Medina.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
ONUR SÖZÜ.....	ii
BİLDİRİM.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂLİK b. ENES VE MUVATTA'İ İLE MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. MÂLİK B. ENESİ'İN HAYATI VE MUVATTA'İ	9
1.1.1. Hayatı.....	9
1.1.2. Hocaları	11
1.1.4. Talebeleri.....	12
1.1.5. Eserleri.....	12
1.1.6. Âlimlerin Mâlik Hakkındaki Görüşleri.....	13
1.1.7. Muvatta'nın Telif Nedeni.....	14
1.1.7.1. Muvatta Nüshaları Bağlamında Muhteva Analizi.....	16
1.1.7.2. Muvatta'daki Hadis Sayısı.....	17
1.1.7.3. Yahyâ b. Yahyâ el-Laysî Nüshasının Hadis Sayısı ve Çeşitleri	20
1.1.7.4. Muvatta Şeybânî Nüshasının Hadis Sayısı ve Çeşitleri.....	20
1.1.8. Mâlik'in Sünnet Anlayışı ve Amel-i Ehl-i Medîne.....	23
1.1.9. Hicaz Ekolü	28
1.2. MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	32
1.2.1. Hayatı.....	32
1.2.2. Hocaları	34
1.2.3. Talebeleri.....	37
1.2.4. Eserleri.....	38

1.2.5. Muhammed Şeybânî Hakkında Söylenenler.....	42
1.2.6. Şeybânî'nin İlmî Şahsiyeti	53

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN YAŞADIĞI İLMÎ ÇEVRE KÛFE

2.1. İLK İKİ ASIR EHL-İ REY – EHL-İ HADİS BAĞLAMINDA KÛFE VE HADİS	58
2.1.1. Kûfe'de Hadis	58
2.1.1.1. Kûfeli Kütüb-i Sitte Râvîler	62
2.1.1.2. Sahâbî Râvîler	62
2.1.1.3. Tâbî Râvîler	64
2.1.1.4. Tebeu't-Tâbîn Râvîler	65
2.2. KÛFE'DE EHL-İ REYİN ÖNCÜLERİ	67
2.2.1. Hz. Ömer	67
2.2.2. Hz. Alî	68
2.2.3. Abdullah b. Mes'ûd	69
2.2.4. Alkame b. Kays	70
2.2.5. Mesrûk b. el-Ecda'	70
2.2.6. el-Esved b. Yezid	70
2.2.7. Kadı Şurayh b. el-Hâris	71
2.2.8. İbrâhîm b. Yezid en-Nehâî	71
2.2.9. Hammad b. Ebî Süleymân	73
2.2.10. Ebû Hanîfe	73
2.2.11. Ebû Hanîfe Sonrası Muhammed Şeybânî	75
2.2.12. Kûfe ve Ehl-i Rey Tamlaması	78
2.2.13. Muhammed Şeybânî'nin ve Ashâbının Hadislere Vukûfiyeti	78
2.2.14. Muhammed Şeybânî ve Kûfeli Hocalarının Elimize Ulaşan Eserlerinin Klasik Hadis Kitapları Arasında Zikredilmeyişi	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHAMMED ŞEYBÂNÎ’NİN MUVATTA BAĞLAMINDA MÂLİK’E
YÖNELTTİĞİ TENKİDLERİ VE YAHYÂ EL-LEYSÎ NÜSHASINDAN AYIRAN
ÖZELLİKLERİ

3.1. MUVATTA ŞEYBÂNÎ NÜSHASI VE ÖZELLİKLERİ.....	82
3.1.1. Muhammed Şeybânî’nin Hocası Mâlik’ten Rivâyetleri	83
3.1.2. Şeybânî Hadislerinin ve Şeyhlerinin, Mâlik’in Hadisleri ve Şeyhleriyle Karşılaştırılması	85
3.1.3. Muvatta Şeybânî Nüshasının Diğer Nüshalarla Mukayesesi	92
3.1.4. Muvatta Şeybânî Nüshasıyla Yahyâ el-Leysî Nüshasının Mukâyesesi... 95	
3.1.5. Şeybânî Nüshasının Yahyâ el-Leysî Nüshasına Zevâidi	98
3.1.6. Şeybânî’nin el-Leysî’ye Merfû’ Zevâidleri	98
3.1.6.1. Şeybânî’nin el-Leysî’ye Âsâr Zevâidleri.....	100
3.2. MUHAMMED ŞEYBÂNÎ’NİN MUVATTA RİVÂYETİ BAĞLAMINDA MÂLİK’E YÖNELTTİĞİ TENKİDLERİ	101
3.2.1. Muhammed Şeybânî’nin Deliller Hiyerarşisinde Sünnetin Yeri ve Muvatta’da Sünneti Yorumlamadaki İstidlal Yöntemleri	102
3.2.1.1. Eserin Olduğu Yerde Kıyası Kabul Etmemesi.....	105
3.2.1.2. Umûmu’l-Belvâ’da Haber-i Vâhidi Kabul Etmeyişi	109
3.2.1.3. Haber-i Vâhidi Amel-i Ehl-i Medîne’ye Öncelemesi	113
3.2.1.4. Fakihler Arasında Amelin Mütevârisen Yaygınlaşmış Olması Şartı....	114
3.2.1.5. Fakihlerin İhtilaf Ettikleri Meselelerde En İhtiyatlı ve En Güvenilir Delille Amel Etmesi.....	116
3.2.1.6. Haber-i Vâhid’in Kabûlü İçin Kur’an’a Muhalif Olmaması Şartı	116
3.2.1.7. Muhammed Şeybânî’nin Usûlünde Sahâbî Kavli’nin Konumu.....	118
3.2.1.7.1. Sahâbî Kavli ile Amel Etmesi ve Onu İctihada Öncelemesi	119
3.2.1.7.2. İctihâda Mecal Olmadığı Durumlarda Sahâbî Kavlinin Hükmen Merfû’ Kabul Edilerek Diğerlerine Öncelenmesi	121
3.2.1.7.3. Sahâbî Kavlinin Bir Diğer Müctehid Sâhâbî’yi İlzam Etmeyişi.....	123
3.2.1.7.4. İki Müctehid Sahâbenin İhtilaf Ettiği Konuda Birinin Tercih Edilme Zorunluluğu.....	124

3.2.1.7.5. Diğer Sahâbelere Muhâlif Olan Sahâbî Kavlinin, Kitab'a veya Sâbit Sünnet'e Dayandığı Durumda Hücet Kabul Edilmesi	125
SONUÇ	128
KAYNAKÇA.....	133
EKLER	143
Ek 1: Muhammed Şeybânî'nin Bazı Eserlerine Dair İsnad/İcâzet Silsilesi Örneği .	143
el-Muvatta, el-Âsâr ve el-Hücce'nin 189/804 ve 1430/2009 Tarihleri arası isnâd silsilesi:	144

KISALTMALAR

- b. : bin, İbn
- bkz. : bakınız
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- Hz. : Hazreti
- nşr. : neşreden
- ö. : ölümü
- s. : sayfa
- s.a.v : sallallâhu aleyhi ve sellem
- thk. : tahkik eden
- trc. : tercüme eden
- vb. : ve benzeri
- vd. : ve devamı
- خ : Sahih-i Buhârî Hadis Râvîsi
- بخ : Buhârî, “Edebü’l-Müfred” Hadis Râvîsi
- خت : Sahih-i Buhârî Muallak Hadis Râvîsi
- ي : Buhârî, “Raf’u’l-Yedeyn” Hadis Râvîsi
- ر : Buhârî, “el-Kırâatü Halfe’l-İmâm” Hadis Râvîsi
- م : Sahih-i Müslim Hadis Râvîsi
- د : Sünen-i Ebî Dâvûd Hadis Râvîsi
- ت : Sünen-i Tirmizî Hadis Râvîsi

- س : Sünen-i Nesâî Hadis Râvîsi
- ق : Sünen-i İbn Mâce Hadis Râvîsi
- فق : Tefsîr-i İbn Mâce Hadis Râvîsi
- 4 : Dört Sünen (Ebî Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce) Hadis Râvîsi
- قد : Ebû Dâvûd, “Kader” Hadis Râvîsi
- ع : Kütüb-i Sittenin tamamında Hadis Râvîsi

GİRİŞ

I. Konunun Önemi ve Amacı

İslam tarihinde müctehitler tarafından hadislerin değerlendirilip yorumlanması hususunda farklı metodlar ortaya konmuştur. Bu teknik değerlendirmeler hem isnad hem de metin tenkidi odaklı çalışmalara konu olmuştur. Bu farklılıklar, Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden itibaren varlığını hissettiren ehl-i hadis ve ehl-i rey yaklaşımlarıdır. Bu farklı metodlar neticesinde her iki ekol de birbirlerini sünnete muhalif olmakla itham etmişlerdir. Çalışmamızda bu dönemlerin ehl-i hadis ve ehl-i rey çerçevesinde ihtilaf nedenlerine kısmen değinilmiş, sonra da iki ekol arasında yaklaşım ve etkileşimin öncüsü sayılan Muhammed Şeybânî'nin önemli eserleri arasında zikredilen Muvatta rivâyetinden hareketle onun hadis ve sünnet konusundaki görüş ve değerlendirmeleri, hocası Mâlik hakkındaki tenkitleri çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmamız, hicrî ikinci asrın önemli iki şahsiyeti olan Muhammed Şeybânî ve Malik b. Enes'in Muvatta gibi önemli bir eser bağlamında, sünnetin tespitinde ortaya koydukları usûl ve istidlal yöntemlerini bir nebze de olsa ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

Muhammed Şeybânî hicri 2. asır gibi en yoğun hadis faaliyetlerine sahne olmuş bir dönemde yaşamış olmakla birlikte ehli hadis-ehl-i rey tartışmalarının tam merkezinde yer alan en önemli şahsiyetlerden biridir. Şeybânî, döneminin en meşhur hadisçilerinden çokça rivâyetlerde bulunmasının yanı sıra, Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Mâlik gibi önemli şahsiyetlere öğrencilik yaparak hadisçiliğinin yanı sıra fıkhıta da otorite kabul edilmiştir. Özellikle o, Kuzey Afrikalı Esed b. Furât vasıtasıyla Mâlikî fıkıh literatürüne önemli ölçüde tesir etmiştir. Esed b. Furât, ilk başlarda Afrika'da hocası Şeybânî tarikîyle Ebû Hanîfe'nin ve Mâlik'in mezhebini neşrederken, daha sonraları yalnızca hocası Şeybânî tarikîyle Ebû Hanîfe'nin mezhebini yaymaya başlamıştır. Bu sayede Hanefîlik Mağrib'den Endülüse kadar yayılmış ve dönemin halifesi el-Muiz b. Bâdîs es-Sunhacî'nin zamanına kadar Afrika'da kabule şâyan bir mezheb olmaya devam etmiştir.

Muhammed Şeybânî İmam Mâlik'ten Muvatta'ını semâ yoluyla alan yüzlerce râvîlerden en önemli kişi olmuştur. Ancak Muhammed Şeybânî Muvatta rivâyetinde

diğer bütün râvîlerin yaptığı gibi sadece hocası Mâlik'in hadislerini mücerret nakletmekle yetinmemiş, konulara kendi rivâyet kaynaklarıyla da çok önemli eklemeler yapıp Kûfe ekolünün görüşlerini mukayeseli bir çalışma ile ortaya koymuştur. Böylelikle Şeybânî, Kûfeli âlimler adına Muvatta'da hocası Mâlik'e ihtilaf ettiği meseleleri de sünnetten kendi delilleriyle ortaya koymuştur. Bu açıdan *Muvatta Şeybânî nüshası*, ehl-i hadisin görüş ve rivâyetlerini ehl-i rey rivâyetleriyle mukayese yaparak, belkide elimize ulaşan ilk mukayeseli *fikhu'l-hadis* eseri kimliğini kazanmıştır. Bu hususiyetinden dolayı *Muvatta Şeybânî nüshası* birçoklarına göre, diğer Muvatta nüshalarının aksine İmam Mâlik'e değil Şeybânî'ye nispet edilmiştir.

Öte yandan Şeybânî'nin hemen her meseleyi hadis ve âsâr çevrevesinde istidlalde bulunması kendisinin muhaddis fakih kimliğini ortaya koymuştur. Bazı konularda Muhammed Şeybânî'nin, rivâyetlere Kûfeli hocalarından farklı olarak bağlı kalması, onun ehl-i hadisle olan sıkı temaslarının bir ektisi olarak görülmüştür. Bu sebeplerden dolayı Şeybânî'yi bazıları; “geçiş dönemi âlimi”, bazıları da; “ehl-i hadis ile ehl-i rey ekollerini mezc eden âlim” olarak kabul etmişlerdir. İbn Teymiyye'ye göre, ehl-i hadis ile ehl-i rey yaklaşımı sürecinde İmam Şeybânî bu işin ehl-i rey tarafındaki; İmam Şâfî' de ehl-i hadis tarafındaki öncü isimler olmuştur. Bütün bunların yanısıra Muhammed Şeybânî'nin hadis ilimlerine dair birçok meseleler de ehl-i hadise benzer görüşlere sahip olduğu görülmektedir.

Muhammed Şeybânî'nin; *Muvatta'i*, *el-Âsâr'ı* ve *el-Hücce'si* İslâm âlimleri tarafından, özelde de hanefî âlimlerince çok ehemmiyet gördüğünden ve onlar arasında Şeybânî'den günümüze, diğer meşhur hadis kitapları gibi muttasıl isnadla, rivâyeten ve dirâyeten hadis ve ilim meclislerinde okunarak gelmiştir.

Şeybânî'nin Muvatta rivâyetinde izlediği yöntemlerden de anlaşıldığı üzere, ictihadlarında, amelî sünneti içinde barındırdığına inandığı merfû', mevkuf, maktû', kavlü's-sahâbî gibi bütün bilgileri her vechiyle değerlendirmeye alarak çok geniş tahlil ve tenkitler neticesinde kabul etmiştir. Şeybânî'nin bu üslûbunda onun güçlü bir hadis hâfızı vasfı, oldukça kapsamlı değerlendirme ve yorumlamada fakih vasfı bâriz bir şekilde öne çıkmaktadır. Özellikle Şeybânî nezdinde hadisin konumuna ve önemine işaret etmesi açısından hocası Mâlik'e yaptığı eleştiriler önemlidir. Ayrıca onun Kûfelilerin, mezhep ve görüşlerinin temel taşları sayılan öncü şahsiyetlere bağlılığının,

onların görüş ve rivâyetlerini eleştirmeye engel olmadığı, bilakis onlardan gelen her bir âsârı tahkik ederek tenkit süzgecinden geçirmesi de bu görüşü ispatlamaktadır.

Diğer yandan hicri ilk iki asırda merfû' hadisle amelin çok nâdir bir uygulama olduğu bu dönem, fakihlerinin sahâbe ve tâbiûn kavillerini merfû' hadisle eş değer gördüklerini, dahası sahâbe kavlini Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetine öncelikle yolundaki müsteşrik iddialarının yalan olduğunu ortaya koymaktadır. O'nun, Mâlik'in sünnetin tespitinde yalnızca kendi yaşadığı beldesinin hadisleriyle "amel-i ehl-i Medîne" usûlü gereğince yetinmesi gibi Kûfe'nin hadisleri ile yetinmeyip İslâm beldelerinin hemen her bölgesinden sahih ve mâruf rivâyetleri tahlik ve tenkid süzgecinden geçirerek kabul ettiği görülmüştür

Aslında her iki İmâmın da farklı iki bölgede yetişmiş olmalarına ve birinin ehl-i hadise diğerinin de ehl-i reye mensubiyetine rağmen onlardaki sünnetin tespitine, istidlal ve tenkit yöntemlerine bakıldığında aralarında büyük benzerliklerin de olduğu görülür. Özetle Şeybânî'ye göre sünnet; İslam beldelerindeki önceki fâkihler arasında yaygın olan ve amel edilen şeylerdir. Böylelikle Muhammed Şeybânî'de amelî sünnet, maruf ve meşhur olarak yaygınlık kazanmış olan sünnet iken, Mâlik'de bu anlayış, "amel-i ehl-i Medîne" olarak tezahür etmiştir. Özetle Mâlik'e göre sünnet; Medîne'deki yaygın amel ve orada yaşayan âlimlerin ittifaklarıdır. Mâlik'e göre "amel-i ehl-i Medîne" ve orada oluşan icmâ, onun sünnet anlayışından farklı bir şey değildir. İmam Malik'in "*amel-i ehl-i Medîne*", "*Bizde üzerinde ittifak edilmiş amel*", "*İnsanların uygulaması*", "*Bilinegelen uygulama*" vb. ifadelerle tanımladığı uygulama da ona göre önemli ölçüde bu anlamda sünneti içermektedir.

Ancak bu nitelikteki uygulamalarla toplumdaki örf ve adetlerin karıştırılması tehlikesi her zaman mevcut olduğundan genel sünnet tanımının daha açık bir hale getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Kronolojik sırayla Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yûsuf, Muhammed Şeybânî ve Şâfiî gibi ilk fakihler sünnet malzemesinin tesbitinde gittikçe artan oranda dini nitelikli sünnet ve yerel örf ve adetlerle karışmış sünnetleri birbirinden ayırma çabasına girmiştir. Ancak Muhammed Şeybânî'nin sünneti belirlemede hocası Mâlik gibi bir beldeye kayıtlı kalmaması, onda daha hür bir düşünceye ve geniş bir çerçevede sünnet tespitine zemin hazırlamıştır. Bu benzerliklerin yanı sıra Şeybânî ile Mâlik arasında bazı ihtilafları da görmekteyiz. Bu ihtilafların temelinde, iki İmâmında

farlı geleneklere sahip olması olduğu gibi Muhammed Şeybânî'ye göre dini nitelikli sünnetin bazen “amel-i ehl-i Medîne” bakış açısıyla örtüşmediği, bu bakış açısının yerel örf ve adetlerle karışmış sünnet olduğu anlayışı bulunmaktadır. Muhammed Şeybânî buradan yola çıkarak sünnetle âdeti birbirinden ayırma çabasına girmiştir.

Diğer taraftan Muhammed Şeybânî'nin, hocası Mâlik'e karşı reddiyelerde bulunurken söz konusu hadislerin çoğu kez Medîneli râvîlerin tarîkiyle ve hatta Mâlik'in hocaları tarîkiyle, kendi rivâyetleri olması da ayrıca Şeybânî'nin Hicazlıların hadis ve âsarlarına oldukça vâkıf olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle Mâlik, geleneğine bağlı, sünneti tek taraflı “amel-i ehl-i Medîne” merkezli tespitte çalışırken, Muhammed Şeybânî ise bunu bütün tâbiîn fetvaları ve görüşleri bağlamında fukahânın ittifak ettiği hususların bağlayıcı bir kaynak olduğuna değinmiştir. Zira Şeybânî, ilmi dört çeşite ayırırken: “...Müslümanların fakîhlerinin çoğu tarafından güzel/hasen sayılan hususlar ve ona benzeyen ilim...” sözlerinden bunu kastetmiştir. Buradan yola çıkılarak ilk nesil fukahâsının ittifak ettiği durumların Şeybânî nezdinde bir çeşit icmâ-ı ümmet anlayışının oluştuğu ve böylece sonraki nesillerde icmâ anlayışının peyder pey teşekkülü ve deliller hiyerarşisindeki yerini almaya başladığı da söylenebilir.

II. Çalışmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmaya başlanırken öncelikle İmâm Mâlik Muvatta'ı Şeybânî rivâyetinin dört farklı matbû' nüshası elde edilmeye çalışıldı. Bu nüshalar, Abdülvehhab Abdüllatîf, Külâl Hasan Alî, Abdülhayy el-Leknevî'nin *et-Ta'liku'l-Mümecced*'i ile birlikte basılan nüsha, (Takiyyuddîn en-Nedvî'nin, ta'lik ve tahkikiyle), Aliyyü'l-Kârî'nin *şerhu müşkilâli'l-Muvatta* isimli seriyle birlikte basılan nüsha, Şu'ayb el-Arnaût – M. Naîm el-Araksûsî tahkikleri elde edilmiştir. Bunlar içerisinde baskı ve kullanım itibariyle en elverişli gözükten Abdülvehhab Abdüllatîf tahkiki; bu çalışmamızda dipnotlarda kullanılmıştır. Ayrıca *Muvatta Şeybânî nüshası*'nın tespit edilebilen yazma nüshaları da Süleymaniye Kütüphanesi'nde bilgisayar ortamında görüldü.

Bir sonraki adımda eserde yer alan râvîler tespit edildi. Bununla amaçlanan; *Muvatta Şeybânî nüshası*'nın râvî sayısı ve hangi şehirlerde yaşadıkları; râvîlerin cerh ve ta'dil durumlarının tespitiydi.

Bu çalışmanın bir diğer adımı Şeybânî'nin Muvatta'daki şeyhlerinin Kütüb-i Sitte'e ne derece yer aldıklarının tespit edilmesidir. Kütüb-i Sitte'de olduğu tespit edilen râvîlerin; Kütüb-i Sitte'den hangi eserin râvîsi olduğunu belirtmek üzere râvîler için rical kitaplarında kullanılan rumuzları her bir râvînin isminin başında zikredilmiştir. Burada özellikle İbn Hacer'in *Tehzib* ve *Takrib*'te kullandığı rumuzların alındığını da belirtelim. Sözkonusu rumuzlar ve ne anlama geldiklerini Kısaltmalar başlığında açıkça belirtilmiştir.

Muvatta Şeybânî nüshası, çalışma esnasında dipnotta sıklıkla verilmiştir. Ancak burada bir hususun belirtilmesi gerekir; genelde Şeybânî nüshası, bölümlerinde diğer meşhur sünenlerde de olduğu gibi “Kitabu’z-Zekât, Hac, Nikâh” şeklinde başlıklar “Kitab” kelimesiyle kullanılır. Ancak eserin ana bölümlerinin çoğu “Kitab” olarak değil “Bâb” olarak başlıklandırılmıştır. Örneğin Yahyâ el-Leysî nüshasında “Kitabu’s-Salâh” şeklinde kullanılırken, Şeybânî nüshasında “Ebvâbu’s-Salâh”, “Bâbu’s-Sıyam” kullanılmıştır. Ayrıca Yahyâ el-Leysî nüshasında 61 “Kitab” bulunurken bu sayı Şeybânî nüshasında sadece 13’tür. Buradan Şeybânî'nin “Bâb” ve “Kitab” kelimelerini birbirleri yerine kullandığı anlaşılmaktadır. Bu durumlarda Şeybânî nüshasından dipnot verilirken; varsa kitap ismi, yoksa hadisin geçtiği ilgili bâb ismi, hadis numarası ve sayfa numarası verilmiştir.

Tezimizde kullandığımız klasik ve çağdaş olmak üzere birçok kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların belli başlıları ve tezimizde en çok kullanılan kaynaklar arasında Abdülhay el-Leknevî'nin, *et-Ta'liku'l-Mümecced alâ Muvatta'i Muhammed*, isimli çalışması ile örneklemelerde yararlanılan Muhammed Şeybânî'nin *el-Hücce*'si bulunmaktadır. Şeybânî'nin *el-Hücce*'si, onun görüşlerini delillendirme açısından ayrıca öneme sahiptir.

Ayrıca Desûkî'nin, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ve Eseruhu fi'l-Fıkh* isimli eseri, Nedvî'nin *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî; Nâbiğatü'l-Fıkhî'l-İslâmî* adlı eseri, Mehmet Özşenel'in *Sünnet ve Hadisi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y-Hadis Yaklaşımları ile İmâm Şeybânî* isimli eserleri, Leknevî'nin, *er-Raf'u vet'tekmîl fi'l cerhi vet'ta'dîl*, M. Emin Özafşar'ın *Fıkhî Hadisler ve Değerlendirilmesindeki Esaslar*'ı, Zafer Ahmed Tahânevî'nin *Mukaddimât İ'lâi's-Sünen* isimli çalışmaları da bu araştırmada yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Muvatta da yer alan râvîlerin incelenmesinde, İbn Hacer'e ait *Ta'cîlu'l-Menfe'a*'sı dört mezhep imamının rivâyette buldukları râvîlerin isimlerini bulma da yararlanılan önemli kaynaklardan olmuştur. Ayrıca Mizzî'nin, Zehebî'nin, İbn Hacer'in, kütüb-i sitte râvîleri hakkındaki rical eserleri, bu eserlerde bulunmayan râvîler için de ayrıca el-İclî'nin, İbn Şâhin'nin ve İbn Hibbân'nin *es-Sikât* isimli eserlerinden yararlanılmıştır. Bunlar dışında istifade ettiğimiz, İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ı, Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-Fasıl*'ı, Hatîb'in *Târih*'i, İbn Abdilberr'in *Câmû Beyânî'l-İlm*'i, Suyûtî'nin *Tedrib*'i ve önemli terim ve kavramların açıklanmasında *DİA*, başvurulan diğer temel kaynaklar olmuştur.

Bunula birlikte bilgisayar programlarından olan el-Mektebetü'ş-Şâmile ve Cevâmi'u'l-Kelim programları da araştırmanın daha hızlı bir şekilde yapılabilmesi için kullanılmıştır.

III. Muhammed Şeybânî Hakkında Yurtiçi ve Yurt Dışındaki Yapılan Çalışmalar

a) Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar

1. İdris Ömer Muhammed, *el-İhtilâfu'l-Fikhî beyne Mâlik ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, (Doktora Tezi), Dâîratu'l-Mektebeti'l-Vataniyye, Umman, 2009.

Çalışma İmam Mâlik ve Muhammed Şeybânî'nin genel olarak fikhî ihtilafları yanında diğer mezheplerin görüşlerini de kapsayan bir çalışmadır. Eser beş bab ve bir sonuçtan oluşmuştur.

Birinci bab üç bölümden oluşmuştur.

Birinci bölümde İmam Mâlik'in kısaca hayatına, ilmî şahsiyetine ve Muvatta'a yer verilmiştir.

İkinci bölümde İmam Şeybânî'nin kısaca hayatına, ilmî şahsiyetine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümü yalnızca Muvatta'a ayırarak tarihi sürecini, nüshaları ve aralarındaki farklılıkları nispeten ele almıştır.

İkinci babta her iki imamın ihtilaf ettiği meşhur fikhî konular ve konu başlıkları ele alınarak işlenmiştir.

Üçüncü babta ise muamelat bahsindeki fikhî ihtilaflar ele alınmıştır.

Konular daha çok fıkıh ve fıkıh usulü açısından ele alınarak tartışılmış ve her iki imamın da hüküm istinbatında kullandıkları usûller ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. Ali Ahmed en-Nedvî, *el-İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Nâbiğatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1994.

Eserde Şeybânî'nin hayatı, eserleri ve fikhî görüşlerinin İslâm fikhına etkilerinden bahsedilmiştir.

3. Habîbu'r-Razzâk, *Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve Eseruhu'l-Fıkhî ve'l-Usûli*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2013.

Eserde Şeybânî'nin fikhî istidlal ve istinbatta izlediği yöntemleri örneklemelerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

b) Yurtiçinde Yapılan Çalışmalar

1. Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, İfav, İstanbul, 2015.

Doktora tezi olarak hazırladığı bu eserin birinci bölümünde ilk iki asırda sünnet, hadis ve rey kavramlarını etraflıca incelemiştir. Eserin ikinci bölümünde sünnet ve hadisi değerlendirmede ehl-i rey-ehl-i hadis yaklaşımları ele alınmıştır. Ancak bu bölümde genel olarak tabakat eserlerinde yer alan ifadelerden hareketle ilk dönemden itibaren söz konusu ekollerin izi sürülmüştür. Hz. Peyamber (s.a.v) döneminden başlayarak sahâbe ve tâbiûn döneminde rey kullanımlarına değinilmiştir. Ayrıca yazar bu dönemde ehl-i hadisin merkezinde İmam Mâlik'in bulunduğu tespitini yapmış ve Şâfiî'nin hocası Şeybânî gibi ehl-i hadis ehl-i rey yaklaşımlarında önemli rol oynadığını iddia etmiştir. Son üçüncü bölümü de Muhammed Şeybânî'nin sünnet/hadis anlayışı, Şeybânî'nin hadisleri isnad ve metinle ilgili değerlendirme ve yorumu hakkında ele alarak şu başlıklar altında tahlillerde bulunmuştur:

- Şeybânî'nin eserlerinin ihtiva ettiği hadisler
- Eserlerin hadis ilmi açısından değerleri
- Hadisleri değerlendirmede takip ettiği esaslar
- İsnadla ilgili değerlendirmeler
- Metinle ilgili değerlendirmeler

M. Özşenel daha çok İmam Şeybânî'nin ehl-i rey ehli hadis arasındaki konumuna, onun genel olarak rivâyetlere bakışına ve değerlendirmesine dikkat çekmiştir.

Bizim çalışmamız ayrıca Şeybâni'nin Muvatta rivâyeti özelinde Mâlik'e tenkidlerini ve bunu yaparken de izlediği metodu ortaya koymak olmuştur. Bu yönüyle diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

2. Nilüfer Kalkan Yorumaz, Ehl-i Rey'in Rivâyet Anlaşıyı (İmam Muhammed'in Kitâbu'l-âsâr'ı Örneği; Yüksek Lisans Tezi), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2018.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂLİK b. ENES VE MUVATTA'I İLE MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1. MÂLİK B. ENESİ'İN HAYATI VE MUVATTA'I

1.1.1. Hayatı

Müctehid ve muhaddis olan Malik'in ismi Ebû Abdillâh, Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahîdir. Meşhur dört ehl-i sünnet mezheplerinden mâliki mezhebinin kurucusudur. Emevî halifelerinden Velîd b. Abdülmelik (85-95/705-715) hilafeti döneminde h. 93 yılında Medîne'de doğmuş, Abbasi Halifesi Hârûnürreşid (170-193/786-808) döneminde de h. 179 yılında yine Medîne'de vefat edip Bakî mezarlığına defnedilmiştir. Umre ve Hac mevsimleri haricinde Medine'den dışarı hiç çıkmamıştır. Hatta halife Hârûnürreşid kendisini Bağdat'a çağırdığında o bunu dahi kabul etmemiştir. Henüz on yaşındayken ilim tahsiline başlamıştır.¹ Hem aile, hem de içinde yaşadığı ortam onu ilim tahsiline yönlendirmiştir. Zira onun yaşadığı bölge Hz. Peygamber'in (s.a.v) hicret yurdu, İslâm'ın ilk ahkâmlarının icrâ edildiği, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Osman (ö. 35/656) dönemlerinde İslâm'ın merkezi olan Medîne'ydi.

Mâlik'in yaşadığı dönemde Medîne husûsen hadis ilminde büyük bir öneme sahipti. Nitekim o Ashâb-ı Kirâm'ın öncü isimlerinden geriye kalan hadis, fıkıh ve kaza/hükümler gibi birçok ilmî mirasla tanışma fırsatı bulmuştu.² İmam Mâlik'e Abbâsi halifeleri çok büyük hürmet göstermiş, Mâlik deonlara yaptığı nasihatlerin dikkate alındığını görünce onlarla iyi ilişkiler kurmuştur. Halife Ebû Cafer (136-158/754-775), Mehdi (158-168/775-785) ve Hârûnürreşid'in hacca gittiklerinde Mâlik'ten Muvatta'ı yazmasını istedikleri bilinmektedir.³ Onun yaşadığı dönemde İslâm sınırları, İran, Hint, Rum ve Arap bölgelerini içine alacak kadar genişlemiştir. Bu da bir arada yaşayan çeşitli ırklarla beraber sahâbenin cihâd ve irşâd faaliyetleri için bu bölgelere göç etmesiyle birbirinden farklı ilim-kültür merkezlerinin ve farklı fıkıh ekollerinin

¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakât*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1990, V, 469; Muhammed, Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 24; Özel, Ahmet, "Mâlik b. Enes", *DİA*, 2003, XXVII, 508.

² Özel, "Mâlik b. Enes", *DİA*, 2003, XXVII, 507; Ebû Zehra, Mâlik, s. 29.

³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 465; Ebû Zehra, *Mezâhibü'l-İslâm*, Daru'l-fikri'l-Arabî, 1989, s. 417.

oluşumuna neden olmuştur. Medîne, Abbasîlerle zirveye ulaşan felsefî hareketlerden çok uzak olduğundan Mâlik fikrî ve îtikâdî tartışmalardan uzak kalma imkânı bulduğundan tartışmalı konulardan sürekli uzak durmayı tercih etmiş ve îtikâdî tartışmaların çok yaşandığı Irak'da yaşayan çağdaşı Ebû Hanîfe kadar ihtilafli konular hakkında konuşmamıştır.¹

Mâlik'in yaşadığı dönem olan hicri ikinci yüzyıl, daha önceleri ilmin şifâhî olarak elde edildiği dönemlerin bitip tedvin ve tasnif faaliyetlerinin, ilmî branşlaşmanın ve bilhassa fikhî ekollerin ortaya çıktığı önemli bir dönemdir. Bu dönem hemen her alanda uzman âlimlerin yetiştiği, her birinin kendi alanında ilmî kâideler koyduğu, ehl-i rey ve ehl-i hadis ekollerinin git gide iyice belirginleştiği bir dönem olmuştur.² Yüz bin hadis yazdığı söylenen Mâlik'in hadis meclisleri, o dönem hiçbir ilim halkasında olmadığı kadar rağbet görmüştü. Mâlik henüz yirmi bir yaşında fetva ve ders vermeye başlamış ve derslerine çok yoğun ilgi gösterilmiştir. Öyle ki insanlar hadis dinlemek ve fikhî meseleleri öğrenmek için kapısında âdeta insanların sultanların kapısında sıraya dizildiği gibi gruplar halinde sıraya dizilirlerdi. Sırası gelenleri İmâmın meclisine almak üzere görevli hizmetçileri vardı. Bunlar meclise önce İmâmın yakın ve has talebelerini alır, daha sonra da diğer grupları kabul ederlerdi.³ İmam Mâlik fazilet sahipleri arasında en akıllı olanlardan idi. O hicri ikinci asırda ümmete Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetini ve fikhını nakleden eşsiz bir Peygamber vârisi olmayı hakedenlerden olmuştur. Zurkânî Mâlik hakkında "henüz on yedi yaşında iken Medîne'nin yetmiş âlimi tarafından ilimde ehil ve güvenilirliğine şahitliklerinden sonra iftâ/tedris makamına geçmiştir"⁴

el-Karâfi (ö. 684/1285), *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl'de*, Mâlik'in mezhep usulünün dayandığı deliller hiyerarşisini sırasıyla, Kur'an, sünnet, icma-i ümmet, Medîne ehlinin icmâ'ı, kıyas, sahâbîkavli, mesâlih-i mürsele,⁵ istishâb,⁶ sedd-i zerâi,⁷ örf-adet⁸ ve

¹ Mahlûf, Muhammed b. Ali b. Sâlim, *Şeceratu'n-Nûru'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, (thk. Abdülmecid Hayâlî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 80-82; Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 67.

² Özdemir, Recep, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, Hiper Yayın, İstanbul, 2017, s. 21.

³ Kandehevî, Muhammed Zekeriyya, *Evcezu'l-Mesâlik İle Muvatta-i Mâlik* (thk. Takiyuddin en-Nedvî, Dâru'l-Kalem Beyrut, 2010, I, 78

⁴ Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh b. Kaymaz, *Siyeru A'lemi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb Arnaût), Dâru Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, VIII, 48-57; Mahlûf, *Şecerat*, I, 80-82.

⁵ Bkz. Dönmez, İbrahim Kâfî, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, 79-94.

⁶ Bkz. Bardakoğlu, Ali, "İstishâb", *DİA*, XXIII, 376-381.

⁷ Bkz. Dönmez, "Sedd-i Zerâi", *DİA*, XXXVI, 277-282.

⁸ Bkz. Dönmez, "Örf", *DİA*, XXXIV, 87-93.

istihsan¹ olarak belirtir.² İmâm Mâlik seviyeli bir muhaddis olması yanında fıkıh alanındaki bilgisi, fetvave ictehad dirâyetiyle otorite kabul edilirdi. Aslında onun yaşadığı dönemde bu her iki alanla ilgili uzmanlaşma birbirinden tamamen farklı şeyler değildi. Zira Irak merkezli ehl-i rey ve Hicaz merkezli ehl-i hadis ayırımı meslekî mensubiyetten öte, iki ayrı ekolün fıkhi anlayış ve yaklaşımını yansıtmıştır. Diğer yandan Ömer b. Abdülaziz (98-101/717-720) gibi bazı halifelerin hadisleri toplama yönündeki talepleri de bu bölgelerde hadis cem ve rivâyetîyle iştiğal eden muhaddis âlimler zümresinin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Buna karşılık farklı din ve medeniyet mensuplarının bir arada bulunduğu, siyasi karışıklıkların ağır bastığı Irak muhitinde yaşayan âlimler hadislerin kabulünde daha ihtiyatlı yaklaşmış, hakkında nas bulunmayan meselelerde reye başvurarak karşılaşılan yeni meselelerin çözümüne gitmişlerdir.³ Bu durum ne hadis ehlinin reye başvurmadığı ve ne de rey ehlinin hadislerle ameli ihmâl ettiği anlamına gelmez. Sadece her iki ekolün bulunduğu coğrâfi şart ve imkânlar nedeniyle şahsî birikim ve meziyetleri doğrultusunda doğal olarak birinden diğerine ağırlık verdiğini söyleyebiliriz.

1.1.2. Hocaları

Kaynaklarda Mâlik'in 300 tâbiî, 600 tebe-i tâbiî olmak üzere 900'ü aşkın hocadan ders aldığı bilgisi yer almaktadır.⁴ Sadece Muvatta'ında yaklaşık olarak 95 hocadan rivâyette bulunmuştur. Mâlik, Abdurrahman b. Hürmüz'ün (ö. 148/765) yanında yaklaşık yedi yıl ilim tahsil ettikten sonra Rebîâtürre'y'in (ö. 136/753) derslerine katılmıştır. Fıkıh melekesinin gelişmesinde ve usulünün oluşmasında, rey taraftarı olan hocası Rebîâtürre'y'in Mâlik üzerinde çok etkisi olmuştur.⁵ Mâlik, hocası Rebîa'dan sonra İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Nâfi' (ö. 117/735), Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744), Saîd el-Makburî, Âmir b. Abdillâh b. Zübeyr (ö. 124/742), Yahya b. Saîd el-

¹ Bkz. Bardakoğlu, "İstihsan", *DİA*, XXIII, s. 339-347.

² Karâfi, Ebu'l-Abbas Şihâbuddin el-Mâlikî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, (thk. Taha Abdurraûf) 1973, s. 423; Özel, "Mâlik b. Enes", *DİA*, XXVII, 510.

³ Özel, Mâlik b. Enes, *DİA*, XXVII, 509.

⁴ Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeraf, *Tehzîbu'l Esmâ-i ve'l-Luğât*, (thk. İdâratu Tıbbâti'l-Munîriyye) Beyrut, 2, 78; Özel, "Mâlik b. Enes", *DİA*, 2003, XXVII, 507; Zehebî, *Siyer*, VIII, 48-57; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I, 154.

⁵ Özel, "Mâlik b. Enes", *DİA*, XXVII, 507.

Ensârî (ö. 143/760) Ebu'z-Zinâd; Abdullah b. Zekvân (ö. 130/748), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) gibi âlimlerin derslerine devam etmiştir.¹

1.1.4. Talebeleri

Mâlik'ten ders alan talebelerin sayısının 1000'den fazla olduğu ifade edilir. Bunların içinde İmâm Şeybânîve İmâm Şâfiî (ö. 204/820) gibi mezhep sahibi müctehid olanlar olduğu gibi, Mâlik'in görüş ve mezhebinin yayılmasında en çok emeği geçen; Abdullah b. Vehb (ö. 197/813),² Esed b. el-Furât el-Mağribî (ö. 213/828),³ Abdurrahman b. Kâsım (ö. 191/806),⁴ Yahya b Yahya el-Leysi (ö. 234/849),⁵ Abdullah b. Mesleme Ka'nebî (ö. 221/836),⁶ Vâkîdî (ö. 207/823),⁷ Abdumelik b. Abdülazîz b. Mâcişûn (ö. 212/827)⁸ gibi önemli isimler de vardır,⁹ burada sadece belli başlı ve meşhur talebelerini zikrettik.

1.1.5. Eserleri

Malik'in eserlerinin en başında el-Muvatta'ı gelmektedir. Muvatta Medine ehlinin ameli, sahabe ve tabiin fetvalarını içinde barındıran bir eserdir. Bunun dışında İmâm Mâlik'e ait olduğu kaydedilen ama günümüze ulaşmayan; *Risâletun fi'l-kaderve'r-red ale'l-kaderiyye*, *Kitâbu'l-akdiyye*, *Kitabun fi'l-mesâil*, *Kitâbu's-sünen*, *Risâle fi'l-fetvâ*, *Kitâbu'l-mücâlesât*, *Tefsirü Garibi'l-Kur'an*, İbn Vehb'e (ö. 197/813) yazdığı kaderle alakalı bir mektup, Leys b Sad'a (ö. 175/791), Hârûn er-Reşîd'e, bazı kadınlara yazdığı daha başka mektuplar da vardır.¹⁰ Muvatta hakkında Şâfiî'nin; “*Allah'ın kitabından sonra en sahih kitaptır*” demesi, Abdurrahman b. Mehdî'nin

¹ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I, 154-155.

² İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 71.

³ Zehebî, *Siyer*, X, 225.

⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 251.

⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 300.

⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 31.

⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 363.

⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 407.

⁹ Özel, “Mâlik b. Enes”, *DİA*, 2003, XXVII, 508.

¹⁰ Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, 2002, 15. Baskı. V, s. 257; Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 214; Özel, “Mâlik b. Enes”, *DİA*, XXVII, 510, 512.

Kur'ân'dan sonra en faydalı kitap olduğuna dikkat çekmesi ve âlimlerin bu kitap hakkındaki onlarca övgü dolu sözleri eserin önemini ortaya koyar mahiyettedir.¹

1.1.6. Âlimlerin Mâlik Hakkındaki Görüşleri

Âlimler İmâm Mâlik hakkında *إِمَامُ دَارِ الْهَجْرَةِ حُجَّةُ الْأُمَّةِ شَيْخُ الْإِسْلَامِ* gibi ümmet nezdinde hadis/sünnet, fikhu'l-hadis alanında otoritesine dâir övgü ifadelerinde bulunmuşlardır.² Muhammed Şeybânî (ö. 189) ve Yahyâ b. Maîn (ö. 233), “*Mâlik hadiste müminlerin emîridir*”³ ifadesini kullanmışlardır. Bazı âlimlere göre: “*Buhârî, bir hadisi Mâlik tarikîyle bulunca onu başkalarının tarikîyle asla rivâyet etmezdi*” denmiştir. İshâk b. İbrâhim de şöyle demiştir: “*Sevrî, Mâlik ve Evzâî bir konuda görüş birliği yaptılar mı, işte o sünnetin tâ kendisidir.*”⁴

Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) de: “*Mâlik'in, Abdülkerîm dışında⁵ kendilerinden hadis naklettiği bütün şeyhleri sikadır*”⁶ demiştir. İmâm Şeybânî'ye (ö.189/805), hocası Mâlik'in vefat haberi ulaşınca: “*İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn, bu ne büyük bir musîbet! Mâlik b. Enes öldü... Hadiste müminlerin emîri öldü*”⁷ diyerek ne kadar derin bir üzüntüye kapıldığını ifade ederken, onun hadiste *müminlerin emîri* olduğuna vurgu yapmıştır. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) şöyle demiştir: “*Bana, ümmetin başına bir imâm seç, denilse Mâlik'i seçerdim*”.⁸ Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814) de şöyle demiştir: “*Yeryüzünde Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerini nakletmekte İmâm*

¹ Kâdî İyâz, Ebul-Fadl el-Yahsûbî, *Tertibü'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik*, (thk. Et-Tanci, Abdülkadir Sahrâvî, M. Şerife, Saîd Ahmed), Mağrib, 1965- 1983, s. 44; Özel, Mâlik b. Enes, *DİA*, 2003, XXVII, 510.

² Zehebî, *Târîhu'l İslâm ve Vefeyâtü'l Meşâhîr ve'l Âlem*,(thk. Beşşâr Avvâd), Dâru'l Ğarbi'l İslâmî, 2003, I-XV, II, 159; Zehebî, *Siyer*, VIII, 48; İbn Hacer, *Tehzîb*,(thk. Dâiratu'l Maarif), Hindistan, 1326, I-X, X, 5; Şemsuddin Ebû Abdillâh b. Kaymaz, Zehebî, *Tezkiratu'l Huffâz*, Dâru Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1998, I-IV, I, 154.

³ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâlüddin, *Tezyinu'l-Memâlik bi Menâkibi İmam Mâlik*, (thk. Ebû Yâla el-Beydâvî), 2011, s. 10; Ziriklî, VIII, 173.

⁴ M. Zekerîyya Kandehevî, *Evcezu'l-Mesâlik İle Muvatta-i Mâlik*(thk. Takiyyuddin en-Nedvî), I-XVIII, Dâru'l-Kalem Beyrut, 2010,I, 84; Zehebî, *Siyer*, VIII, 76.

⁵ İbn Hacer, ehl-i hadisin ittifakıyla Abdülkerîm b. Ebî'l-Muhârîk'in zayıf râvî olduğunu nakletmiştir. Ayrıca Mâlik'in hocası Abdülkerîm b. Ebî'l-Muhârîk (ö. 127) hakkında bkz. Abdülhay el-Leknevî, *et-Ta'liku'l-Mümecced alâ Muvatta'i Muhammed*, (thk. Takiyyuddîn en-Nedvî), Dâru'l-Kalem, I-III, 2011, II, 10; İbn Hacer, *Tehzîb*,(thk. Âdil Mürşid), Mektebu Tahkiki Turâs fî Müessesetu Risâle, 2014, I-IV, VI, 373.

⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 304.

⁷ Kevserî, M. Zâhid, *Bulûğu'l-emânî fi sîrati'l-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, (thk. Dr. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî) Dâru'l-Feth, Ürdün, 2017, s. 18.

⁸ Kâsım Ali Sa'd, *Cemheratu Terâcimi Fukahâi'l-Mâlikîyye*, İhyâi't-Turâs, Dubâi, 2002, I, 14.

Mâlik'ten daha güvenilir başka bir kimse yoktur. Sevrî hadiste imâmdır sünnette değil, Evzâî sünnette imâmdır hadiste değil, Mâlik ise her ikisinde imâmdır.”¹

1.1.7. Muvatta’ın Telif Nedeni

Muvatta, müellifinin hadîs/sünnet ve fıkıh ilmindeki otoritesine binâen ilk olmasının yanında fikhu’l-hadîs ilmine dâir elimize ulaşan fıkıh bâblarına göre tertib edilmiş en kadîm musannef kaynaktır.² Medîne’de Mâlik’in, selefinin ilmine son derece haiz olması, âsârlarına vukûfiyeti, bölgedeki toplum nezdinde tartışılmaz otoritesi ve yöneticiler üzerindeki etkin sıfatı ile onun Muvatta’ı başka hiçbir eserde olmadığı kadar insanlar nezdinde kabul görmüştür. Telif süresince ve sonrasında büyük bir beğeniyle rivâyeten ve dirâyeten telakki edilmesiyle İslam beldelerinde hızla yayılmıştır. Bu nedenle Muvatta, gerek ehl-i hadis ve gerekse ehl-i rey tarafından büyük bir ilgi odağı olmasıyla hak ettiği değeri bulmuştur.

Muvatta’ın telif nedeni konusunda bazı tartışmalar ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında genel kanaat; Mâlik’in böyle bir eseri telife daha önceden niyet etmiş olmasıyla beraber resmi otorite tarafından sıklıkla gelen bir talebe muvafık olarak ortaya koyduğu yönündedir. Bâblara göre tasnif edilen Mâlik Muvatta’ını, içerisinde bulundurduğu merfû’, mevkuף ve maktû’ rivâyetlerden yola çıkarak Medîne ehlinin amelini tespit etmeğe yönelik kaleme almıştır. Bu rivâyetlerin yanı sıra Mâlik’in görüş ve değerlendirmeleri Muvatta’ın içeriğini oluşturmaktadır. Onun bu yöntemi daha sonraki yapılacak olan hadis tasnif geleneğine öncülük yapmıştır. Dikkat edilirse kütüb-i sitte’nin tasnifi Muvatta’da izlenen yöntemle hemen hemen aynıdır. İmâm Mâlik, eserine Muvatta ismini bizzat kendisi vermiştir. O bu konuda şöyle demiştir: “*Bu kitabımı Medîne âlimlerinden yetmiş kişiye arz ettim. Onların da kabulüyle eserime Muvatta (ittifak edilen) ismini verdim.*”³

Muvatta’ın telif nedeni hakkındaki bir diğer görüşlerden birisi de; bu eser Abbasî halifesi Ebu Ca’fer el-Mansûr’un talebi üzerine telif edilmiştir.⁴ Ebu Ca’fer el-Mansûr

¹ Zurkânî, Muhammed b. Abdûlbâkî el-Mısrî, *Şerhu’z-Zurkânî alâ Muvatta’i Mâlik*, (thk. Tâha Abdurraûf), Kahire, 2003, I, 54.

² Özel, “Mâlik b. Enes”, *DİA*, 2003, XXVII, 512.

³ Kâdî İyâz, *Tertibü’l-Medârik*, I, 191; İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillâh el-Endülîsî, *et-Temhîd*, (thk. Mustafa b. Ahmed), Mağrib, 1967, I, 76.

⁴ Zehebî, Siyer, VIII, 48.

şöyle demiştir: “Herkesin uyacağı şâmil bir kitap yaz. Zira günümüzün en âlimi sensin.”¹ Onun bu isteğine cevap vermekle birlikte İmâm Mâlik, telif ettiği bu eserinin tüm İslâm beldelerinde amel edilmek üzere ilzam edilmesine karşı çıkmıştır.² Halife Mansûr, böyle bir eseri kaleme alırken Mâlik’e dikkat etmesi gereken bir husususta şöyle beyan etmiştir: “İbn Ömer’in katı görüşlerini, İbn Abbas’ın ruhsatlarını ve İbn Mesûd’un şaz görüşlerini içermeyen, Medînelilerin üzerinde ittifak ettiği bir kitap kaleme al.”³ Kevserî (ö. 1371/1952), Muvatta’ın bu görüşmeden çok daha önce telif edilmeye başlandığını ve nihayet halife Mehdî döneminin başlarında bitirildiğini nakletmiştir.⁴ Buna göre Mâlik, Abdülazîz b. Abdillâh’ın (ö. 166/782) eserini gördükten sonra böyle bir kitap yazmaya karar vermişti.⁵ Mansûr’un ondan böyle bir eser yazması talebi neticesinde her iki düşünce bu şekilde tevâfuk etmiş oldu. Halife Mansûr, İmâm Mâlik’e eserini telif ederken nelere dikkat etmesi gerektiğini de muhtemelen Muvatta’ın telifi devam ederken yapmıştır.⁶

Muvatta’ın bir diğer yazılış nedeni olarak şunları da ilave edebiliriz: Mâlik, âlimlerin farklı beldelere dağılması, dönemin Râfizi ve Hâricî gibi bidatçı taifelerinin çoğalması vb. birçok olumsuz şartları göz önünde bulundurarak telif etmiştir. İşte böyle bir ortamda Mâlik de, yaşadığı Hicaz bölgesine ait amelî/ahkâm hadislerini bir araya getirme ve muhâfaza etme gayretine girişmiştir. Ayrıca Muvatta ile birlikte hadislerin ve özellikle de ahkâma taalluk eden amelî hadislerin hicrî ikinci asırdan itibaren telif ve tasnif sürecinin başladığını söyleyebiliriz.⁷

¹ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-Medârik*, I, 191.

² İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 573.

³ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-Medârik*, I, 192.

⁴ Dârekutnî, Ebu'l-Hasen, *Ehâdisu'l-Muvatta*, (thk. M. Zâhid el-Kevserî), Kâhire, 1999, s. 3.

⁵ Medîne’de, Medînelilerin amelini içinde toplayan Muvatta adında ilk eseri Abdülazîz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (ö. 166/782) kaleme almıştır. Bu eserin bazı cüzleri h. 5. asra kadar Mâlikî âlimleri tarafından okunduğu kaydedilir. Hatta İbn Abdilberr de bu eserden bazı bölümleri gördüğünü söylemiştir. İmâm Mâlik çağdaşı olan Abdülazîz b. Abdillâh’ın bu eserini görünce; “*Abdülazîz ne güzel de bir iş yapmış. Şayet bunu ben yazacak olsaydım, önce âsârları yazar sonra da kendi fikhî görüşlerimi serdedirdim*” demiştir. Daha sonra İmâm Mâlik kendisine özel bir Muvatta kaleme almaya karar vererek buna muvaffak olmuştur. O dönemde Medîne’de Muvatta adında eser kaleme almayan âlim neredeyse kalmamış her biri bir Muvatta yazmıştır. Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd mukaddime*, I, 86.

⁶ Gerek bu tavsiyenin yapılış tarihi ve gerekse Muvatta’ın telif tarihi konusunda geniş bilgi için baknz; Ebu Bekir Sifil, *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi*, İstanbul, 2017, s. 35-52.

⁷ Suyûtî, *Tenvîrul-Havâlik*, I, 4.

1.1.7.1. Muvatta Nüshaları Bağlamında Muhteva Analizi

İmâm Mâlik Muvatta'ında müsned, muttasıl veya Mürsel hadislerin yanı sıra sahabe görüş ve fetvalarına, Medîne ameline, tâbiinden bizzat karşılaştığı veya karşılaşmadığı Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) gibi hocalarının görüşlerine yer vermiştir.¹ Mâlik bunun yanı sıra söz konusu rivâyetleri sırasıyla naklettikten sonra kendi görüş ve fetvalarını belirtmek üzere eserine fikhî anlayışını da ayrıca ilave etmiş ve eserine; “*Gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılabilir, üzerinde âlimler tarafından fikir birliği edilen kitap*” anlamına gelen Muvatta ismini vermiştir.²

Halife Mansûr'un teklifiyle telifine başlanıp hicrî 159'da tamamlanan, kitab ve bâb tertibine göre tasnif edilen ilk eser olduğu söylenen Muvatta'nın ilk önceleri 10.000 (veya 4000) hadis ihtiva ettiği, ancak Malik'in eserini her yıl yeniden ele alıp ihtisar ederek son haline getirdiği ve bu çalışmanın yaklaşık 40 yıl sürdüğü zikredilmiştir. Muvatta nüshalarında yer alan rivâyetler arasındaki tertip ve rivâyet sayısı bakımından görülen farklılıklar, bizzat Mâlik'in eserini sürekli elden geçirmesiyle meydana gelmiştir. Muvatta, sika râvîlerden sahih hadislerle oluşturulduğu için onu sahih hadis kitapları arasında sayanlar olduğu gibi onda mürsel, münkâtî ve belâğat çeşitinden rivâyetlerin yer aldığını söyleyerek tenkit edenler de vardır. İmâm Mâlik ve onun görüşlerini benimseyen âlimlere göre Muvatta'daki bütün hadisler sahihtir. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), İbn Ebî Zi'b gibi âlimler, Muvatta'daki münkâtî ve Mürsel rivâyetlerin başka tarîklerle muttasıl olduğunu ıspat etmek üzere yine Muvatta adı altında eserler tasnif etmişlerdir.³

Âlimlerin Muvatta'ı kütüb-i sitte içerisinde değerlendirmelerine ilişkin şunlar söylenebilir: Mâlikî mezhebine mensup âlimler kütüb-i sitte sıralamasında Muvatta'a da yer vererek onun sıhhat derecesinin sahihayn'den sonra geldiğini belirtmişlerdir. İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) hadis kitaplarını beş kısma ayırıp Muvatta'ı beşinci sırada zikretmesini, Zehebî (ö. 748/1348) isabetli bulmamış, sahihayn'den hemen sonra gelen Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî'nin (303/915) Sünen'leriyle birlikte zikredilmesinin

¹ İbn Abdilberr, Ebû Ömer, Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta'i mine'l-Maânî ve'l-Esânîd*, (thk. Mustafa b. Ahmed), Mağrib, 1967, I, 78.

² Ebû Zehra, *Târîh-u Mezâhibi'l-İslâm*, II, 430.

³ Kandemir, “el-Muvatta”, *DİA*, XXXI, 416; Özel, “Mâlik b. Enes”, *DİA*, 2003, XXVII, 509; Kâdî İyâz, *Tertîb*, I, 193.

doğru olabileceğini söylemiştir. İmâm şâfi'nin (ö. 204/819) henüz sahihayn'ın olmadığı bir dönemde, Muvatta için Allah'ın kitabından sonra en sahih kitap olduğunu zikretmesi de bu görüşü desteklemektedir. Diğer taraftan Kuzey Afrikalı âlimler, Muvatta'ı kütüb-i sittenin altıncı kitabı kabul edilen İbn Mâce'nin (ö. 273/887) Sünen'i yerine, saymışlardır.¹

İmâm Mâlik eserinde zikrettiği hadislerinin yanı sıra bazı kavramlarını referans göstererek görüşlerini tercih etme yolunda kendi ictihad sistemini ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak Mâlik'in kullandığı bu kavramların tam olarak neye tekabül ettiği konusu netliğe kavuşmamakla birlikte bu bağlamda birçok ipucu da vermektedir. Nitekim Mâlik'ten, eserinin usulu hakkında yazdığı herhangi bir mukaddime de olmadığı için bu kavramlar hakkında bizlere ulaşan bilgiler oldukça sınırlı kalmıştır.

İmâm Mâlik'ten Muvatta'nın muhtevasına dair şu görüş nakledilmiştir: “*Bu kitabımda bulunan reylerin çoğu şahsıma aittir. Allah'a yemin olsun ki bunlar sırf benim ortaya koyduğum şeyler de değildir. Nitekim bu reyler ilim, takva ve fazilet ehli hocalarımın işittiklerimdir. Ancak onların sayıları oldukça çok olduğu için bu görüşleri kendime nispet etmekle yetindim. Çünkü onların görüşleri de aynı benimki gibi olup ashâbtan intikal etmiştir. Zira bu bize nesilden nesile günümüze kadar intikal eden bir mirastır. Bu bakımdan eserimde kendi görüşlerim olarak ortaya koyduğum reyler aslında benden önceki Medîne'de yaşayan imâmlarımızın görüş ve fetvalarından müteşekkil bir cemaatin görüşleridir.*”² Bu açıklamalarından aslında Mâlik'in, ictihadlarında Medîne ehlinin amel ve rivâyetlerinden bağımsız olmadığı; bilakis onları merkeze alarak kendi fikhî görüşünü oluşturduğu anlaşılmaktadır.

1.1.7.2. Muvatta'daki Hadis Sayısı

İsnadı açısından eserde merfû', mürsel, mevkuf ve maktû' gibi farklı birçok hadisleri ihtiva ettiğine değinmiştik. İmâm Mâlik ayrıca Muvatta'nın büyük bölümünde mürsel rivâyetlere de yer vermiştir. Bunun yanı sıra yaklaşık 61 farklı yerde “beleğane” ifadesiyle senetleri hazfederek maktû rivâyetlere yer vermiştir. İbn

¹ Kandemir, “el-Muvatta”, *DİA*, XXXI, 417.

² Kâdî İyâz, *Tertibü'l-Medârik*, I, 194.

Abdiberr en-Nemerî (ö. 463/1071) *et-Temhîd*¹ adlı meşhur Muvatta şerhinde bu belağât/Mürsel rivâyetlerin dördü dışında hepsinin aynı eserdeki diğer tarîkler vasıtasıyla muttasıl olduğunu izah etmiştir. Geride kalan dört “beleğane” ifadesini destekleyen şahitlerinin olduğunu da belirtmiştir. Bu dört belağâtın muttasıl isnadlarını daha sonra İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) bir risale halinde toplamıştır.² Mâlik’in rivâyetlerinde sıkça kullandığı “beleğane” ifadesinin değeri hakkında şunlar söylenmiştir: İbn Uyeyne’ye göre: “Mâlik ‘belağânâ’ derse bil ki o sağlamdır”. Ebû Dâvûd da şöyle demiştir: “Mâlik’in mürsel rivâyetleri Hasan el-Basrî ve Saîd b. Müseyyeb’in mürsel rivâyetlerinden daha sahihtir”. İbrahim el-Harbî’nin (ö. 285/899) de; “Mâlik sadece sika râvîlerden irsal yapmıştır”³ dediği nakledilir.

Muvatta nüshalarındaki hadis sayıları Mâlik’ten alan râvîlere göre farklılıklar arz etmiştir. Muhammed Ebû Zehra bu sayının ortalama 1720 hadis olduğunu nakletmiştir.⁴ Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Muvatta’ın ilk başta dört binden fazla hadisle telif edildiğini ancak Mâlik vefat edene kadar bunlar arasından en sahihlerini seçerek yaklaşık yedi yüz kadar hadisin kaldığını nakletmiştir. Bir başka yerde şöyle demiştir: “Mâlik Muvatta hadislerini Müslümanlara en faydalı olabilecek en sahih rivâyetleri almak üzere her yıl özetliyordu.”⁵

Suyûtî’ye (ö. 911/1505) göre Muvatta’ın en detaylı rivâyeti Ebherî’nin rivâyetidir. Ona göre buradaki hadis sayısı 1720 küsur hadisten oluşmaktadır. Muvatta nüshaları arasındaki gerek ziyade ve noksanlık açısından ve gerekse takdim ve tehir açısından ortaya çıkan farklılıkların temel nedeni İmâm Mâlik’in Muvatta’da rivâyet ettiği hadisleri bir sonraki rivâyetlerinden çıkarmasıdır. Bu açıdan Mâlik’ten henüz başlarda Muvatta’ını alanlarla sonradan rivâyet edenler arasında birçok farklılıklar oluştuğunu söyleyebiliriz.⁶ Muvatta’ın yaklaşık olarak 40 yılda telif ettiği göz önüne alınacak olursa bu farklılıklarda garipsenecek bir şey olmadığını söyleyebiliriz.⁷ Mâlik, Muvatta’ını

¹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXIV, 161; Suyûtî, Celâlüddin, *Tedrîbu’r-Râvî fî Şerhi Takrîbu’n-Nevevî*, (thk. Ebû Kuteybe) Dâru Taybe, I-II, I, 242.

² Bkz. İbnü’s-Salâh, Ebû Amr b. Salâh, *er-Risaletu fî Vasli Belağâti’l-Erbea’*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Dâru’l Beşâir, 2010.

³ Kâdî İyâz, *Tertîb*, I, 165.

⁴ Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 243.

⁵ Kâdî İyâz, *Tertîb*, I, 193.

⁶ Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 244.

⁷ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, I, 67.

talebelerine bizzat kendisi okuyarak rivâyet ettiği gibi kendisine arz yoluyla da rivâyet edilmiştir. Bazen bizzat kendi tashih etmiş olduğu nüshasını öğrencilerine verdiği de olmuştur.¹ Mâlik'ten Muvatta'ı 1000 civarında râvî bizzat semâ yoluyla almıştır.² Ancak bunlardan günümüze 9 rivâyeti ulaşmıştır. Ebubekir Sifil, bunlardan sekizinin matbu olduğunu söyler.³ Bunlar sırasıyla şöyledir: Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849),⁴ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805),⁵ Ebû Mus'ab el-Zührî (ö. 242/856),⁶ Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836),⁷ Abdurrahman b. Kâsım el-Utekî (ö. 191/806),⁸ Suveyd b. Saîd el-Hadesânî (ö. 240/854),⁹ Abdullah b. Vehb (ö. 197/813)¹⁰ ve Alî b. Ziyâd (ö. 183/799)¹¹ nüshaları basılmıştır. İmâm Mâlik'ten nakledilen Muvatta nüshalarının özellikleri hakkında ve hangisinin en sahih nüsha olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu nüshaları İmâm Mâlik'ten ahz eden râvîlerin zabt ve itkan noktasındaki durumları, Muvatta'nın semâ'ı, Mâlik'in yanında kaldıkları süre gibi hususlar, nüshaların kıymetlerini belirleyici unsurlar olmuşlardır.¹²

Suyûtî şöyle der: “Bazı âlimlere göre; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Müsnedinde Muvatta'ı, Abdurrahman b. Mehdî tarîkiyle, Buhârî (ö. 256/870) Sahihinde Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî tarîkiyle, Müslim (ö. 261/875) Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî tarîkiyle, Ebû Dâvûd el-Ka'nebî tarîkiyle, en-Nesâî de Kuteybe b. Saîd tarîkiyle

¹ Kâdî İyâz, *Tertîb*, I, 178.

² Suyûtî, *Tenvîr*, I, 9.

³ Nezîr Hammad, *el-Muvattaât*, Dâru'l-Kalem, Dîmeşk, 1992, s. 78; Ebu Bekir Sifil, *Muvatta Nüshaları Muvatta Analizi*, Ravza Yayınları, 2017, s. 74.

⁴ A'zamî, Muhammed Mustafa tahkikiyle, Ebu Dabi-1425/2004, I-VIII; Beşşâr Avvâd Ma'rûf tahkikiyle, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî-1417/1997, I-II; Muhammed Fuâd Abdülbâkî tahkikiyle, Dâru İhyâi't-Turâri'l-Arabî-1406/1995, I-II.

⁵ Abdülvehhab Abdüllatîf tahkikiyle, Dâru'l-Kalem, Kâhire-1414/1994, I; Kâmil Hasen Ali tahkikiyle, Müessesetü'r-risâle, Beyrut-1434/2013, I; Abdülhayy el-Leknevî'nin *et-Ta'likü'l-Mümecced*'i ile birlikte basılan nüsha: Mektebetü'l-Büşrâ'da, Karaçi, 2010, I-II, Mektebetü'l-Mîzan, Lohar, Takiyyuddîn en-Nedvî, ta'lîk ve tahkikiyle (Dâru'l-Kalem, Beyrut-1412/1991, I-III, Şu'ayb el-Arnaût- M. Na'im el-Araksûsî tahkikiyle, İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Kuveyt-1432/2012, I-IV.

⁶ Beşşâr Avvâd Ma'rûf tahkikiyle, Müessesetü'r-risâle, Beyrut-1418/1998, I-II.

⁷ Abdülhâfiz Mansûr tahkikiyle, ed-Dâru't-Tûnusuyye, Cezâir-1392/1972, (Eksiktir.)

⁸ Muhammed eş-Şâzelî tahkikiyle, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî-1984; Muhammed b. Mâlik el-Alevî tahkikiyle, Menşûrâtü'l-Mecma'i-Sekâfî, Ebu Dabi-2004.

⁹ Abdülmecîd et-Türkî tahkikiyle, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut-1994.

¹⁰ Miklos Muranyi tahkikiyle, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut-2002.

¹¹ Muhammed eş-Şâzelî tahkikiyle, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut-1984.

¹² Sifil, Ebu Bekir, *Muvatta Nüshaları*, s. 75.

almıştır.”¹ Ancak bunun büyük oranda böyle olduğunu söylemek daha doğrudur. Zira bu müelliflerin hepside Muvatta’ın farklı râvîlerinden nakilde bulunmuşlardır.²

1.1.7.3. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî Nüshasının Hadis Sayısı ve Çeşitleri

Muhammed Zekeriyya Kandehevî (ö. 1402/1982), *Evcuzu’l-Mesâlik İle Muvatta-i Mâlik* adlı Muvatta şerhinde İbn Hazm’ın *Merâtibu’d-Diyâne* adlı eserinden naklen; Muvatta’da 1720 hadis olduğunu söylemiştir. Bunlardan 600’ü merfû’/müsned, 222’si mürsel, 613’ü mevkûf, 285’i maktû’ rivâyetlerden oluşmaktadır. Ancak Kandehevî’nin, *Evcuzu’l-Mesâlik* şerhini yaptığı Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/848) nüshasına göre 1800 kadar hadis numarası bulunmaktadır. Bunlardan 300 kadar yalnızca Mâlik’in fikhî görüşlerini içeren metin rakamlarıdır. Ortalama 1500’ü Mâlik tarîkiyle naklettiği muttasıl, mürsel ve munkatî’ türü rivâyetlerdir.³

1.1.7.4. Muvatta Şeybânî Nüshasının Hadis Sayısı ve Çeşitleri

İmâm Şeybânî’nin (ö. 189/805) Muvatta nüshasında, Hz. Peygamber’den (s.a.v), sahâbe’den, tâbiî ve tebe-i tâbiî’den gelen merfû’, mevkuf, maktû’, mürsel ve belâğât hadis çeşitlerinin, tamamı 1180’dir. Bunlardan 1005’ini hocası Mâlik tarîkiyle, 175’ini de Mâlik dışındaki diğer 43 hocası tarîkiyle rivâyet etmiştir. Hocası Ebû Hanîfe’den (ö. 150/767) 5’i merfû’,⁴ 8’i mevkuf⁵ olmak üzere 13; hocası Ebû Yûsuf’tan (ö. 182/798) da 2’ü merfû’,⁶ 1’i mevkuf⁷ olmak üzere 3; geriye kalan 159 rivâyeti de diğer hocaları vâsıtasıyla nakletmiştir.⁸

¹ Suyûtî, *Tenvîr*, I, 10-13.

² Mesela Buhârî Sahihinde, Mâlik’ten yalnızca Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî tarîkiyle almadığını görmek için bkz.; Buhârî, *Vekâle*, 15, nolu hadisi Mâlik’ten, Yahyâ b. Yahyâ tarîkiyle naklediyor. Buna benzer örneği hepsi için söyleyebiliriz.

³ Kandehevî, M. Zekeriyya, *Evcuzu’l-Mesâlik* I, 111. Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 244.

⁴ Bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), (thk. Abdülvehhab Abdüllatif), el-Mektebetu’l-İlmiyye, el-İğtisâl, h. No: 56, s. 46, İftitâhu’s-salâh, h. No: 117, s. 61, es-Selâmu fi’l-vitr, h. No: 259, s. 95, er-raculü yetezvecü, h. No: 544, s. 182, Eklü’d-Dab, h. No: 647, s.220.

⁵ Bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Vudû-u min mes’si’z-zeker, h. No: 18-19, s.36, el-Vudû-u mine’r-ruâf, h. No: 39, s. 36, es-Salâtu âle’d-dâbbeh, h. No:210, s. 40, es-Selâmu fi’l-vitr, h. No: 260, s. 84, en-Nikâh’u bi gayrı velî, h. No: 544, s. 206, İnkidâu’l hayz, h. No: 607; el-mer’etü yutallikuhâ zevcuhâ, h. No: 612, s. 207.

⁶ Bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), İftitâhu’s-salâh, h. No: 107, s.58, el-Mevâkît, h. No: 383, s. 134.

⁷ Bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), es-Selâmu fi’l-vitr, h. No: 264, s.96.

⁸ Leknevî, *et-Ta’lîku’l Mümecced*, I. 141; Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 243.

Buna göre el-Leysî nüshasındaki Mâlik târîkiyle nakledilen 1500 hadis sayısı ile Muvatta Şeybânî nüshası Mâlik târîkiyle nakledilen 1005 hadis sayısı arasındaki farklılığın azımsanmayacak kadar çok olduğuanlaşılmaktadır. Buna göre Muvatta Şeybânî nüshasındaki hadis sayısı, el-Leysî nüshasından ortalama 500 hadis daha az olduğu görülmektedir. Bunun nedenini kesin bir ifadeyle ortaya koymak çok zordur. Ancak şu iki ihtimalden birisi olması yüksek gözükmektedir:

Birinci ihtimal: Muvatta nüshalarındaki hadis sayıları Mâlik'ten alan râvîlere göre farklılıklar arzettiğine değinmiştik. Kâdî İyâz, Muvatta'nın ilk başta 4000'den fazla hadislerle telif edildiğini ancak Mâlik vefat edene kadar hadislerini her yıl özetleyerek, bunlardan yaklaşık 700 hadis bıraktığını söylemiştir.¹ Dolayısıyla Muvatta nüshaları arasındaki gerek ziyade ve noksanlık açısından ve gerekse takdim ve tehir açısından ortaya çıkan farklılıkların temel nedeni İmâm Mâlik'in Muvatta'da rivâyet ettiği hadisleri bir sonraki rivâyetlerinden çıkarmasıdır. Bu açıdan Mâlik'ten henüz telif sürecinin başlarında Muvatta'nı alanlarla sonradan rivâyet edenler arasında birçok farklılıklar oluştuğunu da belirtmiştik.² Yaklaşık olarak 40 yılda 4000 hadisten seçilerek telif edilen bir eser göz önünde bulundurulduğunda bu farklılıklar gayet normal gözükmektedir.³ Muhammed Şeybânî'nin Muvatta'ı bu açıdan ele alındığında, aradaki 500 hadis farkının nedenini anlayabiliriz. Ancak burada sorulması gereken bir soru da şudur: Acaba Mâlik'ten Muvatta'ı bu iki râvîden hangisi daha önce almıştır? Eldeki verilere göre Şeybânî'nin Muvatta'ı semâ'ına dair net bir tarih verilmemektedir. Ancak el-Leysî'nin Muvatta'ı Mâlik'ten semâ'ına dair, onun Mâlik'in vefat ettiği yıl yanında olduğunu⁴ ve hatta hocası Mâlik'in cenazesine iştirak etmesi, el-Leysî'nin semâ'ının Şeybânî'den sonra olduğunu kanıttır. Buna göre birinci ihtimal zayıf gözükmektedir.

Bu ihtimale şöyle bir eleştiride de bulunabiliriz: Şöyle ki, İbn Hazm'a göre Muvatta'nın Mâlik'ten en son rivâyeti, Ebû Mus'ab ve Ebû Huzâfe rivâyetleridir. Bu iki nüshanın diğer muvattalara 100'e yakın zevâidinin olduğunu da ayrıca zikretmiştir.⁵ Buna göre el-Leysi nüshasının en son rivâyet olmadığı anlaşılmaktadır. Hatfîb el-

¹ Kâdî İyâz, *Tertîb*, I, 193.

² Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 244.

³ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, I, 67.

⁴ Leknevî, Abdü'l-Hay, *et-Ta'liku'l-Mümecced alâ Muvatta'i Muhammed*, (thk. Takiyyuddîn en-Nedvî), Dâru'l-Kalem, I-III, 2011, I, 129.

⁵ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Dâru Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1998, II, 52.

Bağdâdî (ö. 463/1071) ve Hâfız el-Alâî'ye (ö. 761/1359) göre, Muvatta nüshalarının en büyüğü ve en hacimli el-Ka'nebî rivâyetidir. Ayrıca el-Alâî şöyle der: “Muvatta’ı rivâyet edenler oldukça çoktur. Bunlar arasında bir o kadar da farklılıklar bulunmaktadır. Hadis sayısı açısından en büyüğü el-Ka'nebî rivâyeti, diğerlerine olan zevâidler açısından Ebû Mus’ab rivâyetidir.”¹ Bu bilgilere göre el-Leysî'nin Muvatta’ı Mâlik'ten, Şeybânî'den sonra almış olmasının, el-Leysî'nin nüshasındaki hadislerin Şeybânî'ye göre daha az olması gerekmemektedir. Zira birinci ihtimal olarak yaptığımız değerlendirmeğe göre Mâlik'in Muvatta’ını en az 4000 hadisten başlayarak ihtisar yapmak suretiyle oluşturduğu kanaatiyle böyle bir sonuca ulaşmıştık. Halbuki bir sonraki nüshanın önceki nüshadan daha az hadis barındırmıyor olduğunu da görüyoruz. Buna göre Mâlik, Muvatta’ını yalnızca var olan hadislerden eksilterek ihtisara gittiği gibi yeni rivâyetleri de ekleme yaparak oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İkinci ihtimal: Buna göre Muhammed Şeybânî Muvatta’ı, kendi fikhî anlayışına göre tebvîb ve tasnif etmiş olduğu gözönünde bulundurulursa, o hocasından aldığı bütün rivâyetleri zikretme gereksinimi duymamıştır. Şeybânî burada bazı rivâyetlerde kısıtlama yaparak sadece bâbların aslını (usûlü'l-bâb), meselenin zeminini teşkil eden ana rivâyetler üzerinde durmuş olduğu kanatı bizce daha ağır basmaktadır. Böylelikle ona göre bâbların usûllerini alıp, tevâbi’ ve şevâhid dediğimiz fûrulara dair hadisleri almamış olduğunu söyleyebiliriz.

Mesela Şeybânî Muvatta’ında; *الْوُضُوءِ مِنْ مَسِّ الدُّكْرِ* babında, zekere dokunmanın abdest almayı gerektirdiği görüşünü savunan Malik'ten iki tane mevkuf hadis naklettikten sonra kendi mezhebinin bu olmadığını açıklar. Zira Şeybânî, zekere dokunmakla abdest gerekmediğine dair Hz. Peygamber'den (s.a.v), sahabelerden ve tâbiînden gelen âsârın meşhur olmasıyla birlikte fakihler arasında yaygın amelin bu yönde olduğu kanaatine sahiptir. O hocası Ebû Hanîfe'nin de görüşünün bu olduğuna değindikten sonra kendi isnâdlarıyla merfû’ ve mevkuf olmak üzere on altı eser rivâyet ederek hocası Mâlik'e muhalif olduğunu ve umûmu'l-belvâ'da haber-i vâhid'i²

¹ Suyûtî, *Tenvîrul-Havâlik*, I, 4.

² Haber-i vâhid; “Hadisçiler, usulcüler ve fakihler tevâtür derecesine ulaşmayan bir haberi “ahad haber” olarak kabul ettikleri için haberi nakleden râvî sayısının bir, iki, üç veya daha fazla olması arasında fark yoktur. “Haber-i infirad” da denilen haber-i vâhid Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivâyet edilen hadisler, sahâbe ve tâbiînden nakledilen haberler için kullanılmakla birlikte hadiste ve diğer islamî ilimlerde zikredildiğinde daha ziyade Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) rivâyet edilen hadisler akla gelir. Hadis ilminde,

reddettiğini açıklamıştır.¹ Ancak Şeybânî bu bağlamda hocası Mâlik'in fikhını dayandırdığı ve herkesçe de bilinen o bâbdaki en önemli merfû' hadis olan "Busra bnt. Safvân"ın² rivâyetini hazfettiği ve kendi nüshasına almadığı anlaşılmaktadır. Almama nedeni olarak, Busra bnt. Safvân'ın rivâyeti, zekere dokunmakla abdest gerekmediğine delil olarak herkesçe bilinen âhâd bir rivâyettir. Ancak Şeybânî sözkonusu bâba geldiğinde bu hadisi zikretmemekle birlikte umûmu'l-belvâ'da³ haber-i vâhidin kabul edilmeyeceğini delilleriyle açıklarken buna da îmada bulunmuştur. Aksi takdirde böylesi bir rivâyetin Şeybani gibi birisinden kaçması imkânsızdır.

Şeybânî'nin, Mâlik'in rivâyetlerinden sadece "usûlü'l-bâb" dediğimiz konuların asıl hükmünü teşkil eden ana rivâyetleri alıp onlar üzerinden münakaşalar yaptığı kanaati bizlerde daha ağır basmaktadır.

Yine onun *باب النُّوَادِر*'de Mâlik tarîkiyle zikrettiği *إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ* hadisinin,⁴ diğer hiçbir Muvatta nüshasında yer almamış olması, usulleri teşkil eden ana rivâyetlere özellikle yer verdiği anlaşılmaktadır.⁵ Böylelikle Şeybânî'nin "usûlü'l-bâb" hadislerini muhafaza etmeye çalıştığı kanaati bizde oluşmuştur.

1.1.8. Mâlik'in Sünnet Anlayışı ve Amel-i Ehl-i Medîne

İmâm Mâlik'e göre "sünnet"⁶ kavramı, sünnetin doğru anlamını ve ilk uygulamayı yansıtmaya açısından çok mühim bir yere sahiptir. Mâlik Muvatta'da sünnet

haber-i vâhid için bu genel tanım dışında özel olarak sahih ve hasen haberin tarifine denk tanım da yapılmaktadır. Buna göre haber-i vâhid, mütevâtir sünnetin dışında kalan ve Hz. Resûlullah'tan itibaren adâlet ve zabt sıfatlarını taşıyan bir veya iki yahut tevatür derecesine ulaşmayan sayıda sahâbenin, daha sonra tâbînin ve tebeu't-tâbînin rivâyet ettiği, metninde şaz ve illet bulunmayan ve zann-ı gâlib ile (râcih) sabit olan habere denir. Bir habere rivâyet yollarının çoğalmasa sebebiyle "meşhur" denilse bile bu haber âhad olmaktan çıkmaz." Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "Haber-i vâhid", *DİA*, XIV, 349.

¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Vudûu min messi'z-zeker, h. No: 14, 18, 19, 20, s. 35-38.

² Bkz. Mâlik b. Enes, *Muvatta*, (Yahyâ Rivâyeti, thk. M. Fuâd Abdulbâkî), Dâru İhyâ et-Turâs, Beyrut, 1985, *Taharet*, 15, h. No: 58.

³ "Umûmü'l-Belvâ": "Kaçınılması büyük güçlüğü yol açan yahut yaygınlığı sebebiyle bilinmemesi mümkün olmayan olaylar/bilgiler anlamına gelen fikhî bir terimdir". Bkz. Bakır, Mustafa, "Umûmü'l-Belvâ", *DİA*, XXXXII, 155-156.

⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), en-Nevâdir, 983, s. 341.

⁵ Bu hadis ki, seleften çoklarına göre fikh bâblarının üçte birini içeren câmî bir hadistir. İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), "*Dînî hükümlerin tamamı, şu dört hadis üzerine bina edilmiştir*", dedikten sonra ilk olarak *إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ* hadisini zikreder. Ebû Dâvûd, "4000 müsned hadise baktığımda bunların tamamını içine alan dört hadis olduğunu gördüm", demiş ve Hz. Ömer'in *إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ* hadisini zikretmiştir. İmâm Şâfiî ve Ahmed, bu hadisin, İslamî ilimlerin üçte birini içinde barındıran ve fikhın yetmiş bâbına konu olan câmî bir hadis olduğunu söylemişlerdir. Bkz. İbn. Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, I, 63.

⁶ "Sünnet" fikhî usulü terminolojisinde; Hz. Peygamber'in (s.a.v) söz, fiil ve onaylarının ortak adı, şer'î delillerin ikincisi anlamına geldiği gibi Kelam ilminde sünnet; Hz. Peygamber ve ashabının itikad ve

kavramına işaret eden farklı ifadeler kullanmıştır. Örneğin: “السُّنَّةُ عِنْدَنَا/ bizim yanımızda sünnet”¹, “مَضَّتِ السُّنَّةُ الَّتِي لَا اخْتِلَافَ فِيهَا عِنْدَنَا/ bu konuda öteden beri tedavülde olan sünnet”², “السُّنَّةُ الَّتِي لَا اخْتِلَافَ فِيهَا عِنْدَنَا/ bize göre öteden beri uygulanan ve hakkında ihtilaf olmayan cârî sünnet”³ gibi terimler Mâlik’in sünnete yüklediği anlam ve onun istidlal yöntemine dair kullandığı ifadelerdir. Bunlardan yola çıkıldığında İmâm Mâlik’in sünnet anlayışı ile geleneksel sünnet anlayışının birbirlerinden farklı olduğu görülür. Mâlik’e göre sünnet; Medîne’deki yaygın amel ve orada yaşayan âlimlerin ittifaklarıdır. Mâlik’e göre “amel-i ehl-i Medîne”⁴ ve orada oluşan icmâ, onun sünnet anlayışından farklı bir şey değildir.

Nitekim Şâfiî, Mâlik’in sünnet anlayışına dair şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Mâlik, Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadislerini tevil ettiği gibi, sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn’den gelen görüş ve rivâyetleri de tevil etmiştir. O kendi görüşüyle uyuşmayan Medîneli otoriter âlimlerin görüşlerini de görmezden gelmiştir. Öyle ki Hz. Peygamber’den (s.a.v) gelen rivâyetleri dahi terk etmiştir.” Şâfiî bu konuda Mâlik’ten gelen açık bir ifadeyi de nakletmiştir. O şöyle demiştir: “Dahhâk’ın hadisleri (çoğu kez) Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadislerinden benim için daha tercihe layıktır”⁵. Şâfiî’nin bu sözlerinden anlaşılan, İmâm Mâlik için rivâyet nasıl gelirse gelsin şayet kendi kanatı ile uyuşmadığı takdirde hadisi terk ettiği, eğer görüşüne de muvafık ise hadisin merfû’, mevkuף, mürsel veya maktû’ olduğuna aldırılmaksızın bir tercih yaptığı görülmektedir. Ancak Mâlik’in hadisleri seçmekte büyük bir münekkid olduğunu

amelde takip ettikleri yol anlamındadır. “Sahâbe ve tâbiînin sözlerinde sünnet kelimesinin Hz. Peygamber’in (s.a.v) örnek uygulamaları yanında Hz. Ebû Bekir’in sünneti, Hz. Ömer’in sünneti ve müslümanların sünneti ifadelerinde olduğu gibi daha çok örnek alınan diğer davranışlar için kullanılmıştır. Başlangıçta sünnetin, Resûl-i Ekrem yanında onun yetiştirdiği sahâbe ile onları takip eden tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn nesillerinin yaşantılarında mevcut olduğu var sayıldığından sünnetin derlenmesine ilişkin ilk yazılı metinler Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadislerinden başka sahâbe, tâbiîn ve tebeu’t-tâbiînin dînî içerikli söz ve uygulamalarını da içermekteydi. İmam Malik gibi bazı âlimlerin “Medîneliler’in ameli”, “Bizde üzerinde ittifak edilmiş hususlar”, “İnsanların uygulaması”, “bilinegelen uygulama” vb. ifadelerle tanımladığı uygulama da önemli ölçüde bu anlamda sünneti içermekteydi. Ancak bu nitelikteki uygulamalarla toplumdaki örf ve adetlerin karıştırılması tehlikesi her zaman mevcut olduğundan genel sünnet tanımının daha açık bir hale getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Kronolojik sırayla Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasen ve Şâfiî gibi ilk fakihler sünnet malzemesinin tesbitinde gittikçe artan oranda dini nitelikli sünnet ve yerel örf ve adetlerle karışmış sünnetleri birbirinden ayırma çabasına girmiştir.” Bkz. Bedir, Murtaza, “Sünnet”, *DİA*, XXXVIII, 150-153.

¹ Bkz. Mâlik, *Muvatta*, ,*Cumuâ*, 8, h. No: 18.

² Bkz. Mâlik, *Muvatta*, *Î’ydeyn*, 5, h. No: 13.

³ Bkz. Mâlik, *Muvatta*, *el-Î’ydeyn*, 1, h. No: 1.

⁴ Bkz. Dönmez, İbrahim Kâfî, “Amel-i Ehl-i Medîne”, *DİA*, III, 21.

⁵ Şâfiî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Ümm*, (thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalip), Beyrut, 2010, VII, 199.

gözüdür etmemek gerekir. Onun da her hangi bir rivâyetle amel etme şartları vardır. Ayrıca burada Şâfiî'nin, onu merfû' hadisleri terketmekle itham ettiğini görüyoruz. Bu da bize, Şâfiî ile birlikte merfû' hadislerin diğere hadis çeşitlerinin önüne geçirilme düşüncesinin bir başlangıcı olduğuna işaret ettiği gibi mürsellerin müsned hadislerin önüne geçirilmemesi gerektiğine dair görüşünü yansıtmaktadır. Bütün bunlarla birlikte Mâlik'in sünnet kavramının tam olarak neye tekabül ettiği konusu tam bir netliğe kavuşmuş değildir. O, bundan Peygamber'in (s.a.v) uygulaması olan sünneti mi yoksa Medîne amelinini mi kastediyor Mâlik tarafından açıklanmış bir durum değildir.¹ Ancak konuyu biraz daha netleştirmeye çalışırsak İmâm Mâlik'e göre, dînin ikinci kaynağı olan sünnet Kur'an'ın hükümlerini teyit ettiği veya açıkladığı gibi yeni hükümler de koyar. Kur'an ile âhâd sünnetin çelişmesi halinde Mâlik'in öncelikle Kur'an'ın zâhirine göre davrandığı, sünnetin icmâ, amel-i ehl-i Medîne veya kıyasla takviye edilmesi yahut mütevâtir olması gibi durumlarda ise bununla Kur'an'ın umûmunu tahsis ve mutlakını takyid ettiği bilinmektedir. Medîne ehlinin ameliyle takviye edilen bir haber-i vâhid Kur'an'ın zahirine takdim olunur. Mâlik, bir hadisle amel etmesi için râvîlerin gerekli şartları taşımasını yeterli bulmaz, hadis metninin Kur'an ve Sünnet'teki genel kurallara, "amel-i ehl-i Medîne", "maslahat"a ve "sedd-i zerâi" prensibine aykırı olmamasını da arar, aksi takdirde bu hadisle amel etmezdi. Kat'i bir delile dayanan kıyası, haber-i vâhide tercih ettiği gibi tevâtür yoluyla rivâyet edilmesi gereken (umûmü'l-belvâ) hususlarda da haber-i vâhidi delil olarak almazdı.² Bu sebeple bazı hadisleri isnad bakımından güvenilir bulup rivâyet ettiği halde metne yönelik değerlendirmesine bağlı olarak bu hadisleri amelî ahkâmında esas almadığı görülür. Ebû Hanîfe ve diğere bazı âlimler gibi mürsel hadisle de amel etmekle birlikte o sadece itimat ettiği belirli kişilerin mürsellerini kabul ederdi. Yahya b. Said el-Kattân (ö. 198/813), Ali b. Medînî (ö. 234/848), Ebû Dâvûd gibi hadis âlimleride onun mürsellerini diğerelerine tercih etmişlerdir.

Hız. Peygamber'in (s.a.v) yaklaşık yirmi üç yıl gibi geniş bir zaman parça yayılmış olan İslâm'ı tebliğ görevinin ibadetlere ve beşerî ilişkilere ait tafsîlî hükümleri bildirme ve öğretme yönü, ağırlıklı olarak Medîne devrinde gerçekleşmiştir. Gerçi Mâlikîler de

¹ Guraya, M. Yusuf, *Sünnetin Niteliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım* (Muvatta Özelinde), Çeviren; M. Özafşar, Ankara, 1999, 118-119.

² Özel, "Mâlik b. Enes", *DİA*, XXVII, 509-511.

dâhil bütün Ehl-i sünnet mezhepleri “metin”ve “sened” unsurları üzerinde hassasiyetle durarak kaynaklar hiyerarşisi içinde Kur’ân’dan sonra gelen sünnetin çerçevesi ile ilgili esasları özel bir şekilde belirlemiş oldukları içindir ki sünnet, en çok vârit olduğu hicret yurdundan büyük ölçüde bağımsızlaşmıştır. Bununla birlikte Mâlikî mezhebinin metodolojisinde, bu mezhebin teşekkül ettiği yer olan Medîne şehri özel bir yer tutmuş ve Malikîler’in bu konudaki prensipleri diğer mezheplerin mensupları ile asırlarca süren tartışmaların kaynağını oluşturmuştur.¹

Medine halkının, tatbikatta bir konudaki ittifakına özel bir değer verilmesi fikri Mâlik b. Enes tarafından ortaya atılmış değildir. Nitekim üstadı Rebia’nın: “*Bin kişinin bin kişiden nakli, bence bir kişinin bir kişiden nakline göre daha iyidir*” dediği bilinmektedir. Hatta rivâyete göre bir gün Hz. Ömer minberde, “*Allah’a andolsun ki amelin hilafına bir hadis rivâyet eden kimseyi sıkıştırırım*” demiştir. Görüldüğü gibi bu fikirler, Mâlik’ten önce yayılmış bulunuyordu. Mâlik ise bu konuda kendinden öncekilerin yolunu tutmuş, fakat bu metodu fetvalarında çok kullandığı ve bu fetvalar kendisi tarafından tedvin edilmiş bulunduğu için metot ona nisbet edilmiştir.² Şüphesiz Mâlik’in bizzat rivâyet ettiği hadislere aykırı amele göre fetva vermiş olmasının da bu hususta payı vardır. Söz konusu tatbikat literatürde hem “amel” hem de “icma” adlarıyla anılmaktadır. Mâlik’in seleflerinden yapılan nakillerde “amel”, fıkıh usulü eserlerinde ise “icmâ” kelimeleri hâkimdir.³ Ancak böyle olsa da “amel-i ehl-i Medine” ve “icmâ-ı ehli Medîne” ifadelerinin aynı anlamda kullanıldığı kabul edilmektedir. Medine ameli veya icmâ kavramına açıklık kazandırmak üzere bunun kısımlarını ayırt etmeye ve tahliline geçmeden önce şu hususa işaret edilmelidir: Mâlikî mezhebinde, Hz. Peygamber’den Medîne’nin fazileti hakkında rivâyet edilen hadislere ve sahâbenin Medîne ile ilgili övgü dolu sözlerine dayanılarak bu şehirdeki tatbikata imtiyaz tanınması genellikle esas olmakla beraber, sonradan mezhep içinde ortaya çıkan ve hatta mezhep içinde dayanağı olmayan bazı görüşlerin doğrudan doğruya Mâlik’e atfi sebebiyle, hem kendisine hem de adına nisbet edilen mezhebe ağır ve haksız tenkitler yöneltilmiştir. Bu konu için eserine müstakil bir bölüm koyan Kâdî İyâz, incelemesinin başında söz konusu durumdan yakınmakta, fıkıhçı ve kelamcılarının bu meselede

¹ Bkz. Dönmez, “Amel-i Ehl-i Medîne”, *DİA*, III, 21.

² Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 332.

³ Dönmez, “Amel-i Ehl-i Medîne”, *DİA*, III, 21-23.

kendilerine karşı husumette birleştiklerini ve gelişigüzel deliller serdettiklerini, hatta bazılarının Medîne'ye dil uzatıp bu beldenin kusurlarını saymaya varacak derecede sınırı aştıklarını ifade etmektedir. Ona göre muarızların kimi meseleyi kavrayamamış, kimi de Sayrafî. Mehâmilî ve Gazzâlî'nin yaptığı gibi Mâlikîler'in söylemedikleri şeyleri onlara nisbet etmiştir.

Mâlik'in metodolojisinde haber-i vâhidle amel edilmesi için, haber-i vâhidin, Kur'ân'ın zahiri, amel-i ehl-i Medine, içtihadı dayanmayan sahâbî kavli, kıyas, maslahat ve sedd-i zerâî'ye aykırı olmaması gerekir.¹ Haberin kesin şekilde sabit şer'î esaslara aykırı olmaması da İmâm Mâlik'e göre haber-i vâhidin kabul şartıdır. Bu sebeple Muvatta'nda bazı hadisleri isnâd bakımından güvenilir bulup rivâyet ettiği halde metne yönelik değerlendirmesine bağlı olarak bu hadisleri amelî ahkâmıda esas almamıştır.²

Amel-i Ehl-i Medine'yle haber-i vâhidin teâruzuyla ilgili üç görüşün olduğu zikredilmiştir:

1. Amel-i Ehl-i Medine nakle dayanırsa, haber-i vâhide takdim olunur. Çünkü nakle dayanan amel-i ehl-i Medine mütevatir hadis hükmündedir.³
2. Haber-i vâhid ile teâruz eden amel-i ehl-i Medine'nin dayanağının icthad olması ile ilgili olan görüştür.

Bu görüşe göre haber-i vâhid, amel-i ehl-i Medine'ye takdim olunur.⁴

3. Amel-i Ehl-i Medine dayanağı ister nakil ister icthad olsun, amel haber-i vâhide takdim olunur.⁵

Ancak İmâm Mâlik pek çok konuda heberi zikreder, fakat onunla amel edip etmediği açıklamaz.⁶ Bütün bunlarla birlikte İmâm Mâlik'in "Amel-i Ehl-i Medine" usûlünü eleştirenler de olmuştur.⁷

Bu bağlamda eleştirilerde bulunanların başında Muvatta'ı Mâlik'ten semâ yoluyla rivâyet eden öğrencisi Muhammed Şeybânî gelmektedir. O, Muvatta nüshasında hocası Mâlik'in "Amel-i Ehl-i Medine" tabirine hiç yer vermemiştir. Buradan da anlaşıldığı

¹ Ögüt, Salim, *Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri*, s. 38, Ocak Yayınları, İstanbul, 2003.

² Özel, "Mâlik b. Enes", *DİA*, s. 509; bkz. Mâlik, Muvatta, Buyû, 38.

³ Kâdî İyâz, *Tertib*, I, s. 19.

⁴ Kâdî İyâz, *Tertib*, I, s. 20.

⁵ Kâdî İyâz, *Tertib*, I, s. 20.

⁶ Bu yüzden Muhammed Şeybânî nüshası büyük bir öneme sahiptir. Zira Şeybânî, Muvatta'da Mâlik'in amel etmediği bütün rivâyetleri bir bir izah etmiş ve bu yönüyle diğer bütün Muvatta nüshaları arasında özel bir konumu olmuştur.

⁷ Cuveynî, İmâmü'l-Harameyn, Abdülmelik b. Abdillâh, *el-Burhan fî Usûli'l-Fıkıh*, Katar, 1399, I. 720.

üzere Muhammed Şeybânî'ye göre Medîne'nin ameline işaret eden **وَذَلِكَ الْأَمْرُ عِنْدَنَا** vb. tabirleri bağlayıcılık açısından bir anlam ifade etmemektedir. Zira Şeybânî'ye göre İmâm Mâlik bizzat kendi rivâyet ettiği sahih rivâyetlerle ameli terketmiştir. O, bu tür hadisleri genel kriterlerden uzak sırf kendi görüşüne uymadığı için ihmal etmiştir. Muhammed Şeybânî, görüşünü temellendirmek için, mukim kimsenin mest üzere mest yapmasının meşru kılan delilleri hocası Mâlik'in Muvatta'da sahih rivâyetler nakletmesine rağmen bunu yasaklayan görüşünü örnek vermiştir.¹ Benzer eleştirileri Mâlik'in bir diğer müctehid öğrencisi olan Şâfiî'de yapmaktadır. O, *el-Ümm*'de hocası Mâlik'i şu sözleriyle eleştirmiştir: “*Biz Mâlik'in “Amel-i Ehl-i Medine” vb. ifadelerinden neyi kastetmiş olduğunu bu güne kadar anlamış değiliz, ölünceye kadar anlayabileceğimizi de düşünmüyorum.*”²

İmâm Mâlik'in bu yönüyle en sert eleştiren âlim İbn Hazm'dır. Ona göre İmâm Mâlik Muvatta'nda yaklaşık 70 yerde sahih rivâyetlerle ameli, **وَذَلِكَ الْأَمْرُ عِنْدَنَا** gibi tabirleri gerekçe göstererek terk etmiştir.³

1.1.9. Hicaz Ekolü

Hicrî I. asrın sonlarına doğru gelindiğinde hadislerin tespiti ve yorumlanması konusunda tâbiûn âlimlerinin, selefleri olan sahâbe âlimlerde de görülen ehl-i rey ve ehl-i hadis yaklaşımlarını aynen takip ettiklerini ve bu yaklaşımın her geçen gün gittikçe belirgin hale geldiğini söylemek mümkündür. Bu her iki ekolü bölgesel bir ayrıma tabi tutacak olursak, Irak/Kûfe ehli ve Hicaz/Medîne ehli şeklinde şöhret bulduğunu söyleyebiliriz. Sahâbeden “reyye”⁴ yatkın olanlara talebelik yapmış olan tâbiûn nesli, doğal olarak ehl-i rey anlayışının; yine reyye az başvuran sahâbelerden ders alan tâbiûn nesli ehl-i hadis anlayışının temellerini atmış bulunmaktadır. Zira ehl-i rey'in Kûfe'de yoğunlaşarak yaygın hale gelmesinde Hz. Ömer, Hz. Alî (ö. 40/661) ve İbn Mes'ûd'un (ö. 34/650) rolü; ehl-i hadisin de Medîne'de yoğunlaşmasında Hz. Aişe (ö. 58/678), Ebû Hureyre (ö. 58/678), İbn Ömer (ö. 73/692) gibi öncü sahâbelerin rolü çok büyük olmuştur.

¹ Malik, Muvatta (Şeybânî Rivâyeti), *el-Mesh*, h. No: 51, s. 41.

² Şâfiî, *el-Ümm*'de, *İhtilâfu Mâlik ve Şâfiî*, bölümünde, VIII, s. 513.

³ İbn Hazm, Ali b. Saîd, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, (thk. Ahmed Şâkir), Beyrut, II, s. 97.

⁴ Bkz. Apaydın, Yunus, “Re'y”, *DİA*, XXXV, 37-40.

Medîne'nin yedi fukahâsının en önde geleni ve ehl-i hadisin öncüsü sayılan Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713)¹ büyük sahabîlerin yaşadığı devirde Medîne'de büyüdü. Hz. Ömer, Hz. Osman, Ali, Aişe, Ebu Hüreyre, Ümmü Seleme (ö. 62/681), Ebu Mûsa el-Eş'arî (ö. 42/663), Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabit (ö. 45/665), Abdullah b. Abbas (ö. 68/688), Ümmü Süleym, Abdullah b. Amr (ö. 65/685), Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) ve babası Müseyyeb'den hadis rivâyet etti. Onun hadislerinin çoğu kayınpederi Ebû Hureyre'dendir. Kendisinden hadis rivâyet eden yüzlerce tâbiîlerden bazıları: Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Amr b. Şuayb (ö. 118/736), Ata el-Horasânî (ö. 135/752), Amr b. Dinâr el-Cumahî (ö. 126/744), Katâde b. Diâme el-Basrî (ö. 117/735), Amr b. Mürre (ö. 116/734), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Muhammed el-Bâkır (ö. 144/733), Yahyâ b. Saîd el-Ensarî (ö. 143/760), İbnü'l-Münkedir (ö.131/748), Meymun b. Mihrân (ö. 117/735) gibi şahsiyetlerdir.² Tâbiînün büyüklerinden Kadı Meymûn b. Mihrân, Medîne'ye geldiğinde âlimlere Medine'nin en büyük fakihinin kim olduğunu sorar. Henüz Ebû Hüreyre ve İbn Abbas'ın (ö. 68/688) hayatta olmasına rağmen ona Saîd'i gösterdiklerini söyler. Ömer b. Abdülazîz, Medine valisiyken Saîd b. el-Müseyyeb'e sormadan hiçbir hüküm vermezdi. İbn Ömer, babasının fetva ve hükümlerini Saîd b. el-Müseyyeb'ten öğrenirdi. Zira Saîd, ilk üç halîfenin kadâ ve hükümleri en iyi bilen tâbiîdi. İmâm Mâlik, Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ömer'e yetişmemesine rağmen onunla ilgili bütün kadâ ve fetvaları öğrenmek için büyük bir gayret sarfettiğini ve bunda da muvaffak olduğunu söylemiştir.³ Hz. Ömer, Hz. Alî ve İbn Mes'ûd gibi âlim sahâbelerin fıkıh anlayışları ve nasları değerlendirmede takip ettikleri metod ve usûller, tâbiûn talebeleri vasıtasıyla döneminin ehl-i rey mümessili ve öncüsü sayılan Irak İmâmı, Kûfeli fakih İbrâhim en-Nehaî'ye (ö. 96/714) mîras kalmıştır.⁴ Bilmukâbil Abdullah b. Ömer ve Ebû Hureyre gibi diğer âlim ve müctehid sahâbelerin takip ettikleri metod ve usuller de, devrinde ehl-i hadisin öncüsü sayılan Medîne fakîhi Saîd b. el-Müseyyeb'e (ö. 94/713) mîras kalmıştır.⁵ Bu durum gerek Irak ekolünün ve gerekse Hicaz ekolünün her birinin kendi hocaları vasıtasıyla kendilerine ulaşan hadis

¹ Bkz. Kandemir, "Saîd b. Müseyyeb", *DİA*, XXXV, 563-564.

² İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 84.

³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 86.

⁴ Zehebî, *Siyer*, IV, 520.

⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 217; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 84.

ve sahâbe fetvâlarını daha râcîh ve sahih görmelerine neden olmuştur.¹ Irak ve Hicaz merkezli bu gruplaşmada, hoca ve metod farklılığı olmakla birlikte kültürel, ictimâî ve siyâsî farklılıklarında büyük oranda rolü olmuştur. Medîne Hz. Peygamber'in (s.a.v) ve sahâbesinin hayat izleriyle dolup taşmış, rivâyetlerin bolca bulunduğu ve diğer bölgelere nazaran çok daha sade bir hayat akışının olduğu bir şehirdir. Bu da onların karşılaştıkları birçok yeni problemleri sahip oldukları nebevî mirasla çözümleyebilmelerini sağlıyordu.

Ancak Irak bölgesinde ve bilhassa Kûfe'de, Medîne'ye göre çok daha hareketli ve çok kültürlü karmaşık veetnik bir hayat yaşanmaktaydı. Nitekim Irak bölgesi Hint, İran, Sâsânî ve Arap medeniyetlerinin biraraya toplandığı, Yunan felsefesinin ve diğer semâvî dinlere mensup grupların bulunduğu çok renkli içtimâî bir yapıya sahipti.² Bunun yanı sıra Irak, siyâsî yapılanmalara konu olmuş, Havâric ve Şia gibi gruplara, Mürcie, Cebrie ve Mu'tezile gibi farklı îtikâdî fırkalara da ev sahipliği yapmıştır. Belki de bu fırkaların uydurdukları hadis faaliyetlerinden olumsuz yönde en çok etkilenen Irak/Kûfe olmuştur. Bu yüzden Kûfe uydurma rivâyetlerin merkezi olarak görülüp darphane diye de isimlendirilmiştir.³ Bir defasında İmâm Zührî'nin meclisinde Iraklıların rivâyetlerinden bahsedilince Zührî onların bu konuda zayıf olduklarını söylemiştir. Bunun üzerine kendisine Irak'ta A'meş (ö. 148/765) adında birisinin olduğu ve 4000'den fazla hadis bildiği söylenip ona ait bazı hadislerin bulunduğu yazılı bir belge gösterilince Zührî; “*Vallahi ilim budur. Ben Irak'ta bunları bilen birilerinin olacağını hiç tahmin etmemiştim*” diye cevap vermiştir.⁴ İbn Şihâb'ın bu sözü birçok açıdan önem arz etmektedir. Öncelikle Hicaz ehlinin Iraklılara karşı önyargılı bir kanata sahip oldukları görülür. Bu önyargıya Irak bölgesinde yaygın uydurma rivâyetlerin çokluğu önemli rol oynamış olabilir. Bununla birlikte Irak'ta birçok hadisçinin bulunduğu ve hadis rivâyetlerinden haberdar olduklarını da ifade etmiş olmaktadır. Burada göze çarpan bir diğer şey de –hicrî 124 de vefat eden – Zührî'ye Irak bölgesinde tedvin edilerek yazılı hale getirilmiş hadis mecmûalarının sunulması, Irak'taki hadislerin tedvin tarihi hakkında önemli bir ipucu vermektedir.

¹ Dehlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, (thk. Muhammed Ahsen), Karaçi, I, 145; Dehlevî, *el-İnsaf fi Beyâni Sebebi'l-İhtilâf*, (trc. Şükrü Özen), İstanbul, 1987, s. 61, 62.

² Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 105-106.

³ Suyûtî, Celâluddin, *İs'âfu'l Mübetta' bi Ricâli'l-Muvatta*, Mektebetü't-ticâriyye, Mısır, s. 5.

⁴ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlihî*, (thk. Ebu'l Eşbel), Dâr İbn Cevzî, 1994, II, 34.

Iraklıların hadisleri Medînelilere göre daha az olduğundan dolayı sıkça reye başvurmuş oldukları iddiası yerine, onların hadislerle amel etmekte takip ettikleri metod ve kabul şartlarının Medînelilerden çok farklı olmasından kaynaklandığını söylemek daha makul olur. Kûfeli fakihler meselelere çözüm bulabilmek ve toplumu İslâm'a göre dizayn edebilmek için henüz vukû bulmamış farazi meselelere de cevap verme gereksinimi hissederek karşılaşılmaması muhtemel konuları çözüme kavuşturmuşlardır. Belki de bu onları Medîne hadis ekolünden ayıran en önemli ayrıcalıklarıdır. Bu sebeple Medîne'de kendisine soru yönelten birisine Kâsım b. Muhammed şöyle cevap vermiştir: “*Ey Iraklılar! Vallahi şu sorduğunuz soruları biz daha önce hiç duymadık, ne diyeceğimizi bilmiyoruz*”. Bu, Medîne'nin yedi fakihinden biri olarak onun, insafla bilmediği konuları itiraf ettiğini göstermektedir.

Aynı şekilde İmâm Mâlik de kendisine sıkça sorular soran talebesi Esed b. Furât'a bu sorularının cevabını almak için Irak âlimlerine gitmesini tavsiye etmiştir.¹ Bütün bu nedenlerden dolayı Irak ve özelde de Kûfe şehri, rey ve kıyasın merkezi olarak şöhret bulmuştur.² Bu dönem Hicaz'da ehl-i hadisın başını çeken Saîd b. Müseyyeb³ olmuştur. O karşılaşılan problemleri daha ziyade hadisler çerçevesinde Medînelilerin uygulamalarını esas alan bir metodla çözümlene yoluna gitmekteydi. Bunu yaparken çok zorda kalmadıkça reye başvurmamıştır. Öğrencilerinden Rebâ'a, kendisine aklî bir soru sorduğunda “*Sen Iraklı mısın?*” diyerek karşılık vermiş sonra da o konudaki uygulamanın/sünnetin kendisine geldiği şekilde olduğunu söylemiştir.⁴ Buna göre Iraklı âlimler nasların illetini tespit ve kıyaslama yolunu tercih etmişken, Hicazlı âlimler bundan daha ziyade nasların zahirine bağlı kalmayı ve bu noktadaki miras alınan geleneğe sahip çıkmayı öngörmüşlerdir.

Şa'bî'nin⁵ (ö. 104/722) fukahâ ile muhaddisün arasındaki anlayış farkını şu sözü açık bir şekilde ortaya koymuştur: “*Bizler fakih değiliz. Biz yalnızca işittiklerimizi rivâyet ederiz. Fakih bir şey öğrendi mi onunla hemen amel eder.*”⁶ İbn Avn (ö. 151/768) ehl-i hadis ve ehl-i reyın iki büyük şeyhi Şa'bî ve en-Nehâî arasında şu

¹ İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 53; Kâdî İyâz, *Tertîb*, III, 292.

² Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 166.

³ Zehebî, *Siyer*, IV, 217; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 84.

⁴ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *Musannef*, (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüd, Riyâd, 1409. III, s. 152, no: 27504.

⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 65.

⁶ Zehebî, *Tezkira*, I, 85.

mukayeseyi yapmıştır: “Şa’bî (fikhî) bir soru sorulunca (İbn Ömer gibi) bilmiyorum diyerek konuşmaktan kaçınırken, İbrahim ise uzun uzun konuşurdu.”¹ Öteyandan İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765), en-Nehaî’yi sâhib-i kıyas, Şa’bî’yi de sâhib-i âsâr olarak tavsif etmesi Kûfeli olmasına rağmen Şa’bî’nin ehl-i reyden daha fazla ehl-i hadise yakın olduğunu göstermektedir. Bunun tam aksine örnek olarak Medîneli olmasına rağmen Rebîa’nın, tıpkı Irak rey ehline benzer yaklaşımlara sahip olduğunu zikredebiliriz. Nitekim Rebîa’ bir mesele hakkında nas bulamadığında reye başvurmadan kaçınmamıştır. Hicazlı olmasının yanında kendisinde ‘rey’ sıfatı öne çıkmışken Mâlik gibi bir hadis ehline yıllarca üstadlık yapmıştır. Bunun bir benzeride, A’muş gibi Kûfe’de önde gelen bir muhaddisin rey ekolünün İmâmı İbrâhim en-Nehaî’ye talebelik yapmış olmasıdır.² Bunlardan anlaşılın, tâbiûn döneminin sonlarına gelindiğinde ehl-i rey ile ehl-i hadise coğrafi olarak “Irak ve Hicaz ekolleri” şeklinde keskin bir ayrıma tabi tutmanın henüz erken olduğudur. Ancak çoğunluk dikkate alındığında ehl-i hadisin daha ziyade Medîne/Hicaz bölgesinde yoğunlaştığını, ehl-i rey’in de Kûfe/Irak’da yoğunlaştığını söylememiz mümkündür.

1.2. MUHAMMED ŞEYBÂNÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.2.1. Hayatı

Muhammed b. Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî. Künyesi Ebû Abdillâh’tir. Babası Dimeşk/Şam’ın el-Hareste köyündendir. Emevi Devletinin sonlarına doğru Irak’a gelip yerleşmiş, oğlu Muhammed ise Irak’ın Vâsıt şehrinde H. 132 senesinde doğmuştur. Oğlu Muhammed’i Kûfe’ye götürmüş ve orada büyümüştür. H. 189 yılında da vefat etmiştir.³ Onun için, âlemin en zekilerinden birisi denilmiştir. Ebû Hanîfe, daha ilk aşamada Şeybânî’yi, ilimde derinleşmenin bir ön koşulu sayılan hafızlık öğrenimini tamamlamaya yönlendirmiştir. Kevserî, Muhammed Şeybânî’in yedi günde Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlediğini kaydeder. Daha öğrenciliğinin ilk günlerinde hocasına yönelttiği önemli bir soru ile dikkat çeker. Ebû Hanîfe, bunu başkasından bir alıntı ile mi yoksa

¹ Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdîrrahman, *Sünenü’l-Dârimî, Mukaddime*, (thk. Seyyit Abdillâh Hâşim Yemenî) İstanbul, 1992, s.19.

² Kal’acî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatu fıkhi İbrahim en-Nehai*, Beyrut, 1986, I-II, I, 214.

³ Zehebî, *Menâkibu’l İmam Ebî Hanîfe ve sâhibeyhi Ebi Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ebu’l-Vefâ el-Efğânî), s. 175; Duran, Mehmet, “İmam Muhammed eş-Şeybânî’nin Hayatı ve Hanefî Fıkımın Tedvinindeki Yeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2007, s.171, 198.

kendi bilgisi ile mi sorduğunu merak eder; onun tamamen kendi düşüncesi olduğunu anlayınca da, gerçekten bir uzman gibi soru sorduğunu ifade etmiştir. İmâm Muhammed, o tarihten itibaren Ebû Hanîfe'nin meclislerine büyük bir iştiaqla hocasının ölümüne kadar kesintisiz dört yıl boyunca devam eder ve fikhî meselelere verilen cevapları kayda geçirerek bir araya getirmiştir.¹

Hocası Ebû Hanîfe vefat ettiği zaman henüz on sekiz yaşına basmış olan Muhammed daha sonra fikhını Ebû Yûsuf'tan tamamlamıştır. Bununla yetinmeyip dönemin önde gelen isimlerinden dersler almaya devam etmiştir. İbn Uyeyne, Süfyân es-Sevrî ve Evzâî bunlardan sadece bazılarıdır. İleriki bölümlerde de değineceğimiz üzere onun yalnızca Mâlik'e reddiyesi bağlamında Muvatta'ında 175 kadar kendi rivâyetlerine yer verdiği bu hadisleri İslam coğrafyasının farklı beldelerinden 40'ın üzerinde şeyhinden nakletmektedir. Bu isimlerin çoğunun hadisleri kütüb-ü sittenin muhtevâsını oluşturan râvîyetlerdir. Şeyban'î Mâlik b. Enes'e giderek ondan hicaz ekolünün fikhını ve hadîslerini öğrendi. Mâlik'in yanında tam üç yıl kaldı. Şeybânî şöyle der: “*Mâlik b. Enes'in kapısında üç sene bekledim. Ondan yedi yüz küsür hadis-i şerif dinledim ve yazdım*”.² Hârûnürreşid devrinde Vâsıt şehrine kadı olarak atandı.³ Sultanla münasebeti olmakla beraber kendi şerefini korumuş, izzet-i nefsinı kırmamış, kimseye yüzüsu dökmemiştir. Kadı olarak görev yaptığı sıralarda onunda olduğu bir meclise halife Hârûnürreşid girmiş, halifeyi gören herkes ayağa kalkmıştı. Muhammed Şeybânî kalkmadı. Mâbeyinci gelip Şeybânî'yi huzura çağırdı. Arkadaşları bundan çok korktular, huzurdan çıkınca ne oldu? diye sordular. O da şöyle dedi: “*Halife bana; halkla birlikte sen niye ayağa kalkmadın? diye sordu. Ben de ona; senin beni koyduğun makamdan düşmeyi hoş görmedim, dedim*”⁴ demiştir.

Muhammed Şeybânî'nin eser yazmaya büyük bir temâyülü vardı. Zira Irak fikhını ve ilk dönem hadîs fikhı ilmini sonraki nesillere o nakletmiştir. Muvatta'ın tamamını hocası Mâlik'ten rivâyet ederek yazmıştır. Eserin içinde Hicaz fuhakasına ve Mâlik'e yaptığı itirazları da zikretmiştir. Bu yönüyle adeta bir fikhî'l-mukâran haline

¹ Kevserî, *Buluğu'l-Emânî*, s. 5-6; Duran, İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2007, s.175; Taş, Aydın, “Şeybânî, Muhammed b. Hasen”, *DİA*, XXXIX, 38-42.

² Zehebî, *Siyer*, IX, 135.

³ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, (çev. Osman Keskiöğlü), Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 2005, s. 233.

⁴ Kevserî, *Buluğu'l Emânî*, s. 15.

büründürdüğü Muvatta rivâyeti en güzel rivâyetlerden sayılmıştır. Hocası Mâlik'ten yaptığı rivâyetlere itiraz ettiği yerlerde getirdiği kendi rivâyetleri yalnızca Irak ehli rivâyetleri olmayıp, Hicaz, Şam, Yemen ve Irak bölgelerindeki hadîs hocalarından nakillerle kendi içtihadını ortaya koymuştur. Çok hadis dinlemiş, rey hususunda derinleşmiş ve düşüncelerinde rey ona galip gelmiştir. Bağdat'ta kaldığı dönemlerde âlimler ona yönelmiş ve ondan çokça rivâyetlerde bulunmuşlardır.¹

1.2.2. Hocaları

Şeybânî, başta hocası Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Mâlik olmak üzere döneminin en meşhur fıkıh ve hadis âlimlerinden ilim almıştır. Hocalarını araştırdığımızda karşımıza onun, İslâm beldelerinin hemen hemen her bölgesinden ilim aldığı önemli âlimler olduğunu görmekteyiz. Bu da Şeybânî'nin, döneminde yaşayan ehl-i hadisin birçoğunun hadislerine vâkıf olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Şeybânî'nin kendilerinden rivâyette bulunduğu kimseler, onun *Muvatta, el-Âsâr, el-Asl, el-Hüccce* gibi eserlerinin muhtevâsını oluşturan hocalarıdır. Şeybânî'nin kendilerinden rivâyette bulunduğu hocalarının neredeyse hepsinin kütüb-i sitte râvîleri olduğu ayrıca önem kazanmaktadır. Bunların çoğunun hadisleri kütüb-i sittenin tamamında, bazılarının hadisleri ise bazılarında yer almaktadır. Kütüb-i sittede yer almayanların isimleri, diğer es-sikât adlı biyografi kitaplarında mutlaka geçmektedir. Burada daha ziyade konumuz olan Muvatta eserinde, Şeybânî'nin kendilerinden rivâyette bulunduğu hocalarını şu şekilde sıralayabiliriz; (ت، س) Ebû Hanîfe Numân b. Sâbit el-Kûfî,² Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrâhîm el-Kûfî,³ (ع) Süfyân b. Saîd es-Sevrî,⁴ (ع) Şu'be b. Haccâc (ö.160/776),⁵ (ع) Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî el-Kûfî,⁶ (ع) Abdurrahman b. Ebî Zinâd; Abdullah b.

¹ Zehebî, *Menâkib*, s. 176.

² Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman, Ebû'l Haccâc, *Tehzîbu'l Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvad), Dâru Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, XXIX, s. 417; Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh b. Kaymaz, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* (thk. M. Rıdvân Araksûsî), er-Risâletü'l-Âlemiyye, Beyrut, 2009, I, 46; Zehebî, *Siyer*, VI, 390; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. M. Avvâme), Dâru'l-Minhâc, s. 592.

³ Zehebî, *Siyer*, VIII, 535-536-537; Kevserî, Muhammed Zâhid, *Hüsnü't-Tekâdî fî sîrati'l-İmam Ebî Yûsuf el-Kâdî*, (thk. Dâru Kutubu'l İlmiyye), s. 8-10; Tahânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Mukaddimât-u'l-İlâi's-Sünen*, Karaçi, XX, s.478.

⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Minhâc, 2012, s. 278; el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 92; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed, *el-Cerh vet-Ta'dîl*, (thk. Dâiratu'l Maârifü'l-Osmâniyye, Hindistan), 1952, I, 55.

⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 300; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I, 144; Zehebî, *Siyer*, VII, 202.

⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 177; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 122; el-Hazrecî el-Yemenî Safiyyuddîn, *Hulâsatu Tehzîbi Tehzîbi'l-Kemal*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Dâru'l Beşâir, Halep, 1416, I, s. 145; Nevevî, Ebû Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeraf, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 224.

Zekvân (ö. 174/790),¹ (س) İbn Ebî Zueyb,² (ق) Eyyûb b. Utbe (ö. 160/776),³ (ق) Talha b. Amr b. Osmân el-Mekkî (ö. 152/769),⁴ (ق) İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî el-Medenî (ö. 184/800),⁵ (بخ) Muhill b. Muhriz ed-Dabbî (ö. 153/770),⁶ (ع) Sellâm b. Süleym el-Hanefî (ö.179/795),⁷ (ع) Mis'ar b. Kidâm (ö. 153/770),⁸ (خ ت س) Ebû Kudeyne Yahya b. Muhalleb⁹, (ي4) İsmâîl b. Ayyeş Utbe (ö. 182/798),¹⁰ Rabî' b. Sabîyh (ö. 160/776),¹¹ Muhammed b. Ebân b. Sâlih el-Kuraşî,¹² (ع) Abbâd b. Avvâm (ö. 185/801),¹³ (خ ت س ق) Ebû Bekir en-Nehşelî (ö. 166/782),¹⁴ (د) Bukeyr b. Âmir el-Becelî,¹⁵ (ع) Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. A'sım b. Ömer b. Hattab (ö. 147/764),¹⁶ (خت4) Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî (ö. 160/776),¹⁷ (ع) İsmâîl b. İbrâhîm b. Miksem b. Uleyye (ö. 193/808),¹⁸ (خت م4) Usâme b. Zeyd el-Medenî,¹⁹

¹ İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.373;İbn Hibbân,(thk. Muhammed b. Abdul Muîd Hân), Dâiratu'l-Maârif, 1973, *es-Sikât*, VI, 7; İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed, *Târîhu Esmâ-i Sikât*, (thk. Subhî Semurrâî), Dâru Selefiyye, 1984, I, s. 126;Ebû'l Hasen el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 254; Zehebî, *Siyer*, V, 445.

² İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 18; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. Muhammed Avvâme), s.147.

³ Zehebî, *Siyer*, VIII, 535-536-537; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.158.

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 204; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.318.

⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 158.

⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 60.

⁷ el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, Dâru'l Bâz, I, yy. 1984, s. 212; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.295; Zehebî, *Siyer*, VIII, 281.

⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 507; Ebû'l Hasen el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 426; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 113; Nevevî, *Tehzîbu'l Esmâ*, II, 89; Zehebî, *Siyer*, VII, 163.

⁹ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh vet-Ta'dîl*, (thk. Dâiratu'l Maârifu'l Osmâniyye, Hindistan), 1952, I-IX, IX, 188; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 603; Ebû'l Hasen el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 475; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 289; Ebu'l Fidâ, İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *et-Tekmil fil Cerhi vet-Ta'dîl ve Ma'rifeti Sikât ve Duafâ' vel Mecâhil*, (thk. Dr. Şâdî b. Muhammed), Merkezu Nu'mân, Yemen, 2011, I-IV, II, 288,

¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 192; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Dâru Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 186; Zehebî, *Mîzân*, I-IV, I, 240; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 321.

¹¹ Zehebî, *Mîzân*, II, 41; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.242; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâ-i Sikât*, I, s. 85.

¹² Zehebî, *Mîzân*, III, 453; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 392; Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, I, 34; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh vet-Ta'dîl*, VII, 199; İbn Hacer, *Lisânu'l Mîzân*, VI, 488.

¹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh vet-Ta'dîl*, VI, 83; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 162; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s.122; Zehebî, *Tezkiratu'l Huffâz*, I, 192; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.326; Zehebî, *Siyer*, VIII, 511.

¹⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh vet-Ta'dîl*, IX, 344; Zehebî, *Mîzân*, IV, 496; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.655.

¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh vet-Ta'dîl*, II, 405;Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, II, 115; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 106; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s.86;İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.166.

¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 149; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 318; Zehebî, *Tezkira*, I, 121; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.405; en-Nevevî, *Tehzîbu'l Esmâ*, I, 313; Zehebî, *Siyer*, VII, 163.

¹⁷ Zehebî, *Tezkira*, I, 146; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 376; Zehebî, *Siyer*, VII, 93.

¹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh vet-Ta'dîl*, II, 154; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 44; Zehebî, *Tezkira*, I, 234; Zehebî, *Siyer*, IX, 107;İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.145.

¹⁹ el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 60; Zehebî, *Mîzân*, I, 174; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.137.

(ع) Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/772),¹ (ع) İsrâîl b. Yûnus Medenî (ö. 160/776),² (خت 4 م) Dâvud b. Sa'd b. Kays el-Ferrâ el-Medenî,³ (ع) Yahya b. Sa'îd,⁴ Ömer b. Zerr el-Hemdânî,⁵ Hâlid b. Abdullah el-Vâsîfî (ö. 182/798),⁶ Fadl b. Ğazven (ö. 140/757),⁷ (ع) Ebû Muâviye el-Mekfûf (ö. 195/810),⁸ (ع) İsmâîl b. İbrâhîm,⁹ (ق تخت د) Mübârek b. Fadâle (ö. 166/782),¹⁰ (ق) İbrâhîm b. Yezîd el-Mekkî (ö. 151/768),¹¹ (بغ م د ت س ق) Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'le es-Sekafî,¹² (بغ) Ebu'l-Avvâm el-Basrî,¹³ (ع) Huşeym b. Beşîr (ö. 183/799),¹⁴ (خت ت ق) Hasan b. Umâre (ö. 153/770),¹⁵ (ق) İsa b. Ebî İsa el-Hayyât el-Medînî (ö. 151/768),¹⁶

(ق ت بغ) Abdülcebbâr b. Abbas el-Hemdânî,¹⁷ (ر م 4) Yûnus b. Ebî İshâk (ö. 152/769).¹⁸

Görüldüğü üzere Şeybânî'nin hocalarının neredeyse tamamına yakını, bir asır sonra hadisleri kütüb-i sitteye geçmiş olan râvîlerdir. Şeybânî'nin Muvatta dışında kendilerinden rivâyette bulunduğu ve hadisleri kütüb-i sittede yer alan birçok hocaları

¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 360; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 187; Zehebî, *Mîzân*, II, 151; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.273.

² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 79; el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 63; Zehebî, *Mîzân*, I, 208; Zehebî, *Siyer*, VII, 355; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.144.

³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 206; İbn Hacer, *Lisân*, III, 89; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 235.

⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 521; el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 472; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 221; Ebu'l-Fidâ, İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *et-Tekmil fil Cerhi vet-Ta'dîl ve Ma'rifeti Sikât ve Duafâ' vel Mecâhî*, II, 210-11; ez-Zehebî, *Siyer*, V, 468; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 622.

⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 168; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 356; Zehebî, *Mîzân*, III, 193; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 444.

⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 267; Zehebî, *Siyer*, VIII, 277; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.224.

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 316; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 384; Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâyetun fî kutubu sitte*, (thk. M. Avvâme), Dâru'l Kible, 1992. II, 124; el-Leknevî, *et-Ta'lik*, I, 497; Ebû'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvad), I-XXXV, Dâru Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, XXIII, 301.

⁸ el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 403; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 441; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 167; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 137; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, XXV, 128; Zehebî, *Siyer*, IX, 73.

⁹ Zehebî, *Mîzân*, I, 212; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 145.

¹⁰ Zehebî, *Mîzân*, III, 431; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 181; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 548.

¹¹ Zehebî, *Mîzân*, I, 75; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 227; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 179.

¹² el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 267; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 40; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 568; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XV, 226. Zehebî, *Siyer*, IX, 73; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 345.

¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 389; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 129.

¹⁴ el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 459; ez-Zehebî, *Mîzân*, IV, 306; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 59.

¹⁵ Zehebî, *Mîzân*, I, 513; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IX, 89; Zehebî, *Siyer*, VI, 265; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 200.

¹⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 112; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 469.

¹⁷ İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâ-i Sikât*, I, s; 168. el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 285; Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 384; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 365.

¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 650; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâ-i Sikât*, I, s. 263; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 486; Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 488; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 643.

vardır. Özetle Şeybânî'nin hocalarını yaşadıkları bölgelere göre taksim edecek olursak her bölgedeki en meşhur hocaları şunlardır:

Kûfeli diğer sika ve hâfız hadis hocalarından bazıları:¹ Mâlik b. Miğval, Kays b. Rabî', Bedir b. Osmân, Zufer b. Huzeyl el-Basrî, Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebûî, Muhammed b. Ebân b. Sâlih el-Kuraşî, Saîd b. Ubeyd et-Tâî, Ebû Ferva Urve b. Hâris, Ebû Zuheyr el-Alâ b. Zuheyr.

Medîneli sika, hâfız hadis hocalarından bazıları:² Mâlik b. Enes, İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ, Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî, Abdullah b. Ömer el-Ömerî, Hârîce b. Abdillâh, ed-Dahhâk b. Osmân, Attâf b. Hâlid, İsmail b. Hâzîm, Hişâm b. Sa'd, Usâme b. Zeyd, Dâvûd b. Kays, Abdurrahman b. Ebî Zinâd.

Mekkeli sika, hâfız hadis hocalarından bazıları:³ Süfyân b. Uyeyne, İsmail b. Abdilmelik, Seyf b. Süleymân, Zekeriyya b. İshâk, Abdülazîz b. Rabî'.

Basralı sika, hâfız hadis hocalarından bazıları:⁴ Hişâm b. Ebî Abdillâh, Ebû Hurra Vâsıl b. Abdurrahman, Saîd b. Ebî Arûbe, İsmail b. İbrahim el-Basrî.

Şamlı sika, hâfız hadis hocalarından bazıları:⁵ Ebû Amr Abdurrahman el-Evzâî, Muhammed b. Râşid el-Huzâî, Sevr b. Yezîd.

1.2.3. Talebeleri

Şeybânî'den yüzlerce âlim, fıkıh ve hadis ilmi almıştır. Onun ne kadar derin ve kapsamlı bir ilme sahip olduğunu, ondan uzun süre ilim tahsil eden talebelerine bakıldığında anlayabiliriz. Nitekim Esed b. el-Furât ve Şâfîî gibi dönemin büyük müctehidlerine, Yahyâ b. Maîn ve Yahyâ b. Sâlih gibi birçok büyük hadis hafızlarına uzun yıllar hocalık yapmıştır.⁶ Şeybânî'den rivâyeten ve dirâyeten ilim tahsil edenlerin başında zikredilen isimler şunlardır: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfîî (ö. 204/819),⁷ Ebû

¹ Kevserî, *Bulûğu'l-emânî*, s. 13.

² Kevserî, *Bulûğu'l-emânî* s. 16.

³ Kevserî, *Bulûğu'l-emânî* s. 18.

⁴ Kevserî, *Bulûğu'l-emânî* s. 19.

⁵ Kevserî, *Bulûğu'l-emânî* s. 21.

⁶ Efendioğlu, Mehmet, "Yahyâ b. Sâlih", *DİA*, XXXIII, 263.

⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 42; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 30; Zehebî, *Siyer*, VIII, 36; İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 25.

Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),¹ (ع) Muallâ b. Mansûr,² (ع) Muhammed b. Abdillâh b. el-Müsennâ (ö. 214/828),³ İsa b. Ebân,⁴ Esed b. el-Furât el-Mağribî,⁵ Hişâm b. Ubeydullah b. Râzî (ö. 221/835),⁶ Alî b. Müslim et-Tûsî (ö. 253/867),⁷ (ع) Amr b. Ebû Amr el-Harrânî,⁸ (ع) Yahya b. Maîn (ö. 233/847),⁹ Muhammed b. Semaâ (ö. 233/847),¹⁰ (ع) Yahyâ b. Sâlih el-Vahhâzî (ö. 222/836),¹¹ Ahmed b. Hafs el-Buhârî (ö. 217/832).¹²

1.2.4. Eserleri

Muhammed Şeybânî gibi hicri ikinci asırda yaşamış müctehid birisinin, hem fıkıh hem de hadis alanında kaleme aldığı eserlerinin neredeyse tamamının günümüze kadar ulaşmış olması kesinlikle bir tesadüf değildir. Onun eserleri kendisinden sonra gelen bütün müctehit, fakih ve muhaddis âlimlertarafından istinsah edilerek çoğaltılmış ve geniş ilim halkalarında dersler yapılmıştır. İbn Maîn, İmâm Şâfiî, Esed b. Furât, Ahmed b. Hafs el-Buhârî gibi müctehit talebeleri vasıtasıyla hocaları İmâm Şeybânî'nin ilmini neşretmişlerdir. Şeybânî'nin başlıca eserleri:

1. **el-Asl.** İmâm Şeybânî'nin ilk kaleme aldığı ve aynı zamanda en hacimli eseri olup, el-Mebsût diye de bilinmektedir. Eserde hocası Ebû Hanîfe'nin görüşlerine yer vermiştir. O ayrıca bu eserde Ebû Yûsuf'un ve kendi muhalif görüşlerine de ayrıca yer vermiştir. Şeybânî'nin eserlerinin en önemli rivâyeti, talebesi Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin rivâyetidir.¹³
2. **ez-Ziyâdât.** Bu eser hanefî âlimlerinden Attâbî (ö. 586/1190) ve Kâdîhân (ö. 592/1196) tarafından şerhedilmiştir. (Attâbî el-Yazması, Süleymâniye

¹ Buhârî, *et-Târîhu'l Kebîr*, VII, 172; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 16; Zehebî, *Siyer*, VIII, 501; İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 315.

² İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 182; İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 238.

³ Buhârî, *et-Târîhu'l Kebîr*, I, 132; İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 274.

⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 440.

⁵ Zehebî, *Siyer*, X, 225.

⁶ el-İclî, *es-Sikât*, I, 451; Zehebî, *Siyer*, VIII, 475.

⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 473; Zehebî, *Siyer*, IX, 412; İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 382.

⁸ Zehebî, *Menâkib*, s. 177.

⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l Kebîr*, VIII, 307; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 262; Zehebî, *Siyer*, IX, 123; İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 280.

¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 112; Zehebî, *Siyer*, IX, 49.

¹¹ Buhârî, *et-Târîhu'l Kebîr*, VIII, 282; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 260; Zehebî, *Siyer*, VIII, 479; İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 229.

¹² Zehebî, *Siyer*, VIII, 313; Ğazzî, Takiyyuddîn, *et-Tabakâtu's-Seniyye*, I, 103.

¹³ Eseri Şefik Şehâte (Kâhire, 1954) ve Ebu'l-Vefâ el-Efğânî'nin (Haydarabad 1966 Karaçi ts.; Beyrut 1990) neşrettiği bu eserin tamamını Mehmet Boynukalın tahkik etmiştir. Eser 12 cilt olarak Beyrut, 2012'de neşredilmiştir.

Cârullah, 000677, 297, 5 Arapça, nesh tarihi; 693 /1293. 260 vr. Kâdîhân el-Yazması, Süleymâniye Cârullah, 000927, 297, 4 Arapça, nesh tarihi; 651 /1253.) Daha sonra Mahmud b. Ahmed Hasîrî (ö. 636/1238) ve talebesi Sadruddîn Süleyman b. Vuheyb el-Ezraî (ö. 677/1278) tarafından tertib edilmiştir.(el-Ezraî el-Yazması, Süleymâniye Cârullah, 000679, 297, 5, Arapça, nesh tarihi; 695 /1295. 116 vr.) Esere ait yazmalar yanında el-Ezraî'nin oluşturduğu metin üzerine Muhammed b. Mahmud es-Sedîdî ez-Zevzenî (ö. 801/1398), Kâdı Han Fahreddin b. Mansur el-Özcendî (ö. 592/1196) şerhi, yazma halde mevcuttur. (el-Özcendî şerhi el yazması: 000188 Byz. Devlet, Merzifonlu K. M. (tüyatok), 297, 511 Arapça. Nesh tarihi; 1558. 197 vr. 000114 Süleymâniye Aşîr Efendi 297, 5 Arapça, nesh tarihi; 839 /1435. 1-333 vr.)

3. ***el-Câmiu's-Sağîr***.¹ Eser, Şeybânî'nin Ebû Yûsuf vasıtasıyla hocası Ebû Hanîfe'den rivâyetleridir. İmâm Şeybânî'den de onlarca rivâyet edenlerin en başında İsâ b. Ebân ve Muhammed b. Semaâ rivâyet etmişlerdir. Eser üzerine onlarca şerhler yazılmıştır. Bunlardan en önemlileri Ebû'l-Usr Ali el-Pezdevî (ö. 482/1089), İbn Mâze (ö. 536/1141), Attâbî (ö. 586/1190), (Attâbî el yazma; 000463 Süleymâniye Bağdatlı Vehbi, 680. 181 vr. 297.5 Arapça) Kâdîhân, Mahmud b. Ahmed Hasîrî ve Sadru's-Şehid Hüsameddin Ömer b. Abdülaziz (ö. 536/1141), (Sadru's-Şehid el yazması; 001093 Süleymâniye, Ayasofya, 853. 178 vr.) şerhleridir.
4. ***el-Câmiu'l-Kebîr***. Muhammed Şeybânî bu eseri yazdıktan sonra tekrardan bi gözden geçirmiştir. Ancak bunu Ebû Yûsuf vasıtasıyla rivâyet etmemiş olup hocası Ebû Hanîfe'den kendi rivâyetleridir. Bu eseri de yine Şeybânî'den Ebû Hafs el-Kebîr, Ebû Süleyman el-Cûzcânî ve İbn Semaâ gibi önemli talebeleri rivâyet etmiştir. Üzerine birçok şerh, ihtisar, haşiye ve nazım çalışmaları yapılan bu eser basılmıştır.²

Cessâs, Serahsî, İsbîcâbî, Kirmânî, Hâherzâde, Attâbîve Mahmud b. Ahmed Hasîrî, İftiharüddin Abdülmuttalib b. el-Fazl el-Halebi, (ö. 616/1219) gibi büyük hanefî âlimleri tarafından telif edilen bu şerhler, yazma halde

¹ Eser, Leknevî'nin üzerine yaptığı hâşiye ve ta'likleriyle ilk defa, Hindistan, Leknev, 1310'da basılmıştır.

² Ebu'l-Vefâ el-Efgânî tahkikiyle, Haydarâbad-Kâhire 1356, 1399.

mevcuttur. (el-Fazl el-Halebi el yazma nüshası; 000187 Byz. Devlet, Merzifonlu K. M. 1216. 294 vr. 297.511, Arapça. Serahsî el yazma nüshası: 001166 Byz. Devlet Veliyüddin Efendi, İstanbul, 1144. 396 vr. 297.511, Arapça)

5. **es-Siyeru'l-Kebîr.** Devletler hukukuna dair Şeybânî tarafından telif edilen bu kıymetli eser Serahsî tarafından şerhedilmiş olup bu şerh ilk kez Haydarabad'da (I-IV, 1335) daha sonra Kahire'de (I-III, 1957) basılmıştır. Daha sonra 4. ve 5. Ciltlerinin de tahkîki Abdülaziz Ahmed tarafından yapılarak tamamı 5 cilt halinde 1971 yılında Kahire'de basılmıştır. İslâm devletler hukukuna dair bu eser, hukuk tarihinde devletler hukuku meselelerini ele alan ilk kapsamlı eser olarak bilinir. Gerek bu tarihî önceliği gerekse içeriği ve ilgili literatüre etkisi dolayısıyla müellifi Şeybânî'ye devletler hukukunun kurucusu unvanını kazandırmış.¹
6. **es-Siyeru's-Sağîr.** Üstteki eser gibi bu eser dedevletler hukuku meselelerini ele aldığı ancak *es-Siyeru'l-kebîr*'den önce yazdığı bir diğer önemli eseridir.
7. **Kitâbü'l-Âsâr.** Hocası Ebû Hanîfe ve diğer Irak fukahalarının bilinen âsarları cem ettiği önemli bir eser. Eser Ebû Yûsuf'un el-Âsâr'ı gibidir. Her ikisi de adeta hocaları Ebû Hanîfe'nin mûsnedini biraraya getirmeye çalışmışlar. Eser, Abdülhay el-Leknevî, 1883'de Lahor'da Urduca şerhiyle birlikte daha sonra da Ebu'l-Vefâ el-Efğânî tahkîkiyle, Haydarabad-Kahire 1385/1965'te neşretmiştir. En güzel tahkîki Hâlid el-Avvâd tarafından Dâru'n-Nevâdir, Beyrut, 2008'de 2 cilt olarak neşredilmiştir.
8. **el-Hücce (veya el-Hücec) âlâ ehl-i Medîne.** Şeybânî bu eserinde her iki hocası olan Ebû Hanîfe ve Mâlik'in Iraklılarla Hicazlıların görüşlerini ortaya koyarak tartıştığı adeta delillerle fıkhu'l-mukâran şeklinde bir eser olmuştur. Eser 5 cilt olarak basılmıştır. Eser Mehdi Hasan Şah el-Geylânî tahkikiyle Âlemu'l-Kutub, Lahor, Beyrût, 1981, I-V cilt olarak basılmıştır.
9. **el-Muvatta.** Muvatta'nın günümüze ulaşan iki yazma, iki de matbu şerhi bulunmaktadır: 1) Muhammed Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886), "*et-Ta'lîku'l-Mümecced alâ Muvatta'i Muhammed*", (thk. Takiyuddîn en-Nedvî), Dâru'l Kalem, Dimeşk, I-III, 2011. Leknevî, eserini hadislerin fikhî

¹ Desûkî, Muhammed b. Ahmed, s. 343-344; Yaman, Ahmed, *DİA*, XXXVII, 327; bkz. Özel, "Hanefî Fıkıh Âlimleri", *Türkiye Diyanet Vakfı*, 2014, s. 24.

ihtilafları, râvî bilgileri, cerh ve ta'dil gibi çok yönlü bir şerh halinde ele almıştır. Bunu yaparken de kendisinden önceki bazı şârihlerin yanlışlıklarını tashih etmeyi de ihmal etmemiştir. 2) Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605), “*Şerhu Müşkilât-i Muvatta*”, (thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî Ahmed b. Ali), Dâru İbn Hazm, Beyrût, 2014, I-IV. Bu çalışmada Aliyyü'l-Kârî daha çok kelime tefsiri yöntemini izlediği görülmektedir. Râvîlerin lakab ve isimlerini ve kısmî olarak da fikhî görüşleri ortaya koymaya çalışmıştır.3) Pîrî Zâde, İbrahim b. Hüseyin el-Hanefî, Mekke Müftüsü (ö. 1092/1681), “*Fethu'r-Rahmânî*”, Medîne, Mahmûdiye el yazma kütüphanesinde 1 adet bulunduğu söylenmektedir.¹ 4) Osman b. Yakub b. Hüseyin et-Türkmânî hicrî 12. asır âlimlerinden olduğu söylenmiştir. “el-Müheyye fî Keşfi Esrâri'l-Muvatta” adlı şerhinden bir nüsha Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye'de olduğu söylenmiştir.² Ayrıca İbn Kutlubuğa'nın Muvatta Şeybânî râvîleri hakkında rical çalışmasının olduğu da nakledilmiştir.³

Muhammed Şeybânî'nin ilk altı eseri tevâtüren rivâyet edilmiş olup “zâhiru'r-rivâye” (veya usûl) diye anılır. Buna karşılık olarak *el-Âsâr*, *el-Hücce*, *Hârûniyyât*, *Keysâniyyât*, *Cürcâniyyât*, *Rakkiyyât* gibi eserleri de âhad tarikle rivâyet edilmiş olup “nevâdiru'r-rivâyet” (veya usûl) diye anılır.⁴ Ancak Muhammed Şeybânî'nin; *Muvatta*'ı, *el-Âsâr*'ı ve *el-Hücce*'si İslâm âlimleri tarafından, özellikle de Hanefî fukahâsı tarafından çok ehemmiyet gördüğünden ve onlar arasında büyük bir şöhreti olmasından dolayı, zâhiru'r-rivâye'ye ilhak edildiği nakledilmiştir.⁵ Bu eserlerin zâhiru'r-rivâye olarak şöhret bulma sebebi, İmâm Şeybânî'ye nispetinde hiçbir şüphe olmamasındandır. Nitekim bu eserlerin tamamı İmâm Şeybânî'den günümüze, diğer meşhur hadis kitapları gibi muttasıl isnadla, rivâyeten ve dirâyeten okunarak gelmiştir.⁶

¹ Bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti, Mukaddime, thk. Abdulvehhab Abdullatif), s. 26.

² Bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti, Mukaddime, thk. Abdulvehhab Abdullatif), s. 26.

³ Bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti, Mukaddime, thk. Abdulvehhab Abdullatif), s. 26.

⁴ Kefevî, Mahmûd b. Süleymân, *Ketâibu A'lemi'l-Ahyâr min Fukahâ-i Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr*, (thk. Saffet Köse, Murat Şimşek, Hasan Üzer), Mektebetü'l-İrşâd, I, 398; Özel, Hanefî Fıkıh Âlimleri, *Türkiye diyanet Vakfı*, 2014, s. 25-26; Taş, Aydın, “Şeybânî, Muhammed b. Hasen”, *DİA*, XXXIX, 38-42.

⁵ Nedvî, Ali Ahmed, *el-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, Nâbiğatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Kalem, s. 142-144; Muhammed Takî el-Osmânî, *Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhû*, Dâru'l-Kalem, 2014, s. 164.

⁶ Önceleri İslâmî eğitim ve öğretimde “öğretimsiz verilen izin ve izin belgesi” anlamında kullanılan icazet terimi medreselerin kuruluşundan sonra “belli bir öğretim disiplini içinde bilgi ve rivâyet nakletme yetkisi tanyan belge” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Hadis, siyer ve megazi kitaplarına verilen icazet

Muhammed Şeybânî'nin; *Muvatta, el-Âsâr ve el-Hücce* gibi hadis kitaplarını bazı hadis hocalarıyla Şeybânî'ye kadar ulaşan muttasıl isnadla, bazılarını rivâyeten bazılarını da dirâyeten okuyarak aldığım icazetlerden birini, günümüzden Şeybânî'ye ulaşan isnâd silsilesinin varlığını göstermek için sözkonusu eserlerin 11 ayrı hocamdan aldığım icâzetlerden 2'sinin isnâdını; hem Türkçe tercüme ve hem de orijinal metin halinde teze ek olarak ele aldık.

1.2.5. Muhammed Şeybânî Hakkında Söylenenler

“Ehl-i rey” lakabının Kûfe fukahâsi için, bazı hadisçiler tarafından verilen bir lakap olduğu; bu hadisçilerin hadislerin zâhirî lafızlarına bakmaktan öte gidemedikleri, lafızların içinde barındırdığı dakîk manaları çözmekten aciz kaldıkları, fikhî istinbat, yetenek ve melekeleri olmamakla birlikte, bu derin ve dakîk istinbat anlayışa sahip olan fukahânın onlar nezdinde hadisleri terk edilmek ve sırf reyle amel etmekle itham olundukları bilinmektedir. Bundan dolayı ehl-i hadis, fıkhîta olduğu kadar hadis ilminde de âdeta dağ gibi sâbit, âdil ve sika olan bazı fukahâ topluluğunu cerh etmekten kaçınmamışlardır.¹ Bu bağlamda Şeybânî hakkında da ağır cerh ifadeleri kullananlar olmuştur. Bütün bunlara rağmen onun hakkında “*Sadûk, Sika, Kaviy, Hâfız, Allâme, Fakîhu'l-İrâk, İmâm, İlmin ve fıkhın denizi*” şeklinde hakşinas tavırla değerlendirmeler yapanlar arasında talebesi Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Alî b. Medînî, Dârekutnî (ö. 385/995)² ve Zehebî (ö. 748/1348)³ gibi isimler de olmuştur. Şeybânî'yi en başta

örneği, zamanla diğer ilim dallarındaki kitaplara da müellifleri veya râvîleri tarafından uygulanmıştır. Bkz. Akpınar, Cemil, İcâzet, XXI, 339-400.

¹ Leknevî, et-Ta'liku'l-Mümecced, I, 34.

² Hatîb, Ebû Bekir, el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd*, (thk. Beşşar Avvad), Beyrut, 2002, II, 181; Zeylaî, Cemâluddîn Abdillâh b. Yûsuf, *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*, (thk. M. Avvâme) Müessesetü'r-Rayyân, Beyrût, 1997, I, 408.

³ Zehebî, *Siyer*, IX, 134; *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (thk. M. Rıdvân Araksûsî), er-Risâletu'l-Âlemiyye, Beyrut, 2009, III, 513. Meselâ Muhammed b. Abdillâh b. el-Müsennâ'nın (ö. 214/829) biyografisini ele alan İbn Hacer (ö. 852/1449) şöyle der: “O, Buhârî'nin en eski şeyhlerinden sika biridir. İbn Maîn ve başkaları da onun sika olduğunu nakletmişlerdir. Ahmed b. Hanbel onun hadis birikimini itiraf etmekle birlikte ehl-i hadis yanında zayıf râvî olarak addedilmesinin tek nedenini reyle iştiğal ediyor olmasına bağlamıştır.” Buhârî, et-Târîhu'l Kebîr, I, 132; İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 274. İmam Ahmed'in, reyinden ötürü ehl-i hadis tarafından cerh edildiğini ve hadislerinin zayıf kabul edildiğinden bahsettiği Muhammed b. Abdillâh b. Müsennâ (ki sahâbe'den Enes b. Mâlik'in torunudur) aynı zamanda kütüb'ü-sittenin tamamında hadisi ittifakla kabul görmüş olan sika ve hâfız bir râvî olması da ilginçtir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, (thk. Fuâd Abdulbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb) Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1379, I, 440. İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 274. Zehebî, Muallâ b. Mansûr er-Râzî'nin (ö. 211/826) biyografisinde onun sika, meşhur bir imâm olduğunu naklettikten sonra Ebû Dâvud'dan, Ahmed'in rey ehl-i olduğu için Muallâ'dan hadis alınamayacağı görüşünü nakleder. Ahmed, Ebû Hatim er-Râzî'nin “*Muallâ'dan neden yazmıyorsun sorusuna cevaben, reyle iştiğal ettiğinden yalandan sakınamaz*” demiştir. Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, (thk. Nureddin İtr), II, 670. Aynı şekilde İmâm Ahmed'in rey ehl-i oluşundan ötürü kizble

hocası Mâlik tezkiye etmiştir. Bir gün meclisinde bulunan ehl-i hadisle sohbet ederken konu Iraklılardan açılır. Mecliste talebesi Şeybânî de bulunmaktadır. Bunun üzerine İmâm Mâlik: “*Bu güne kadar bize Irak tarafından bu işlerden anlayan, şu gençten – eli ile Şeybânî’yi işaret etmiş – başka kimse gelmemiştir*”¹ diyerek meclisinde talebesi Şeybânî’ye iltifatta bulunmuştur. Cerh ve ta’dilde çok sıkı ve müteşeddid bir münekkid sayılan Mâlik’in, bizzat talebesi hakkındaki bu görüşü, Şeybânî’nin konumunu göstermesi açısından çok önemlidir. Bu söz üzerine Kevserî şu notu düşer; “*Bilindiği gibi İmâm Mâlik’e daha önceden Irak bölgesinden, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî (ö. 197/812) ve İbn Mübârek (ö. 181/797) gibi hâfız imâmlar gelmişlerdi. Buna göre Şeybânî, hocası Mâlik’in nazarında bunlardan daha âlim ve faziletlidir.*”² Buhârî hocalarından ve Şeybânî’nin de öğrencisi olan Yahyâ b. Sâlih el-Vuhhâzî ed-Dımeşkî (ö. 222/837), fıkıh ilminin inceliklerini kavramada Muhammed Şeybânî’yi, İmâm Mâlik’ten daha üstün görürdü.³ İbn Sa’d (ö. 236/850) Şeybânî’den bahsederken; “*O Kûfe’de büyüdü, ilim ve hadis için yolculuklar yaptı, çokça hadis topladı...*” şeklinde anlatmıştır.⁴ Ali b. Medîni’ye Şeybânî hakkında sorulunca; “*O sadûktur*” cevabını verdi.⁵ Talebesi İmâm Şâfiî de; “*Allah’ın kitabını Muhammed b Hasen’den daha iyi bilen başka bir kimse görmedim*”⁶ demiştir. Başka bir yerde şöyle der: “*Helal ve haramı, illet ilmini, nâsîh ve mensûhu Muhammed b Hasen’den daha iyi bilen başka bir kimse görmedim.*”⁷ Yine Şâfiî’nin şöyle dediği nakledilir: “*Yüce Allah bana ilim konusunda iki kimseyle yardım etti. Hadiste İbn Uyeyne ile fıkhıta ise Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ile.*”⁸ İmâm Şâfiî hocası Şeybânî hakkında o kadar çok medh-ü senâda bulunmuştur ki, bütün bunlar, Şâfiî’den sözde Şeybânî hakkında nakledilen

itham ettiği ve hadislerinin yazılamayacağını söylediği Muallâ b. Mansûr kütüb’ü-sittenin tamamında hadisi olan sika ve hâfız bir râvidir. İbn Hacer *et-Tehzîb* de Ahmed’in Muallâ b. Mansûr hakkında: “*Muallâ, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasen’nin önde gelen talebelerindedir. Onların rivâyetlerinde sikadır!*” diyerek hadisinin reddedilmesine yegâne sebep olarak rey ehli oluşunu dile getirmiştir! İbn Hacer, *Tehzib*, X, 238.

¹ İbn Ebi’l-Avvâm, Ebu’l-Kâsım, *Fadâilu Ebî Hanîfe ve Ahbâruhu*, (thk. Latîfu’r-Rahmân el-Kâsımî), el-Mektebetü’l-İmdâdiyye, Mekke, 2010, s. 364.

² Kevserî, *Buluğu’l Emânî*, s. 69.

³ Zehebî, *Menâkib*, s. 84.

⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 242.

⁵ İbn Hacer, Ahmed b. Ali, Ebu’l-Fadl, *Ta’cîlu’l-Menfa’a bi zevâidi ricâli eimmeti’l-erbea*, (thk. İkrâmullah İmdâdü’l-Hak), Dâru’l-Beşâir, 1996, s. 933; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Dâru’l Beşâir, Beyrût, 2002, VII, 62; Hatîb, *Târih*, II, 572.

⁶ Zehebî, *Menâkib*, s. 179.

⁷ Kevserî, *Buluğu’l Emânî*, s. 70.

⁸ Kevserî, *Buluğu’l Emânî*, s. 73.

yerici ifadelerin, birileri tarafından her iki imâma da atılan iftira olduğuna delildir.¹ Zehebî, Şâfiî'nin, İmâm Şeybânî'nin hadislerini hüccet saydığını nakletmiştir.² Ayrıca Yahya b. Maîn ondan *Câmiu's-Sağîr* adlı eserini okuyup yazdığını,³ İmâm Ahmed'in, birçok fikhî hükümleri onun kitaplarından bakarak verdiği⁴ itirafı da ayrıca gözönünde bulundurulmalıdır. Yine Zehebî, Ebû Dâvûd ve Dârekutnî'nin Şeybânî için, “*onun hadisleri terkedilmeyi haketmemiştir*”⁵ dediklerini nakleder. Dârekutnî, *Ğarâib-u Mâlik* adlı eserinde, Mâlik'in Muvatta'da, “*Rükûda elleri kaldırma*” hadisini rivâyet etmediğini, ancak Muvatta'ı dışında ondan bu hadisi nakleden yirmi sika hâfız râvi olduğunu naklettikten sonra, bunların en başında Muhammed Şeybânî'yi zikretmiş ve sonra da, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın, Abdullah b. Mübârek'in, Abdurrahman b. Mehdî ve İbn Vehb'in adlarını sıralamıştır.⁶ Onun Şeybânî'yi, bütün ehl-i hadis tarafından sika hâfız kabul edilen imâmların en başında zikretmiş olması, Dârekutnî'nin şahitliği ile Şeybânî'nin sika ve hâfız olduğunu söylemek için yeterli bir kanıttır. Dârekutnî ve Zehebî gibi büyük münekkitlerin; Şeybânî'nin sika hâfız bir râvi, Mâlik'in rivâyetlerinde çok güçlü ve ilimde büyük bir derya olduğunu⁷ söylemeleri, böyle bir kimse hakkında yapılan cerhlerin makul olmayan haksız ve geçersiz nedenlerle yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Kevserî, Sıbtu'bni'l-Cevzî'nin (ö. 654/1256), *Mir'âtü'l-Cinân* adlı eserinde, siyer ve tabakât musannifleri nezdinde Muhammed Şeybânî'nin, bütün ilimlerde hüccet olduğu görüşünü nakletmiştir.⁸

Zira sırf taassup, haset, mezhep ve meşreb farklılığı, düşmanlık, kin ve nefretten dolayı yapılan, somut bir gerekçesi bulunmayan hiçbir cerh makbul ve makul sayılmamıştır.⁹ Hele de bu taassup, tekfire konu olmayan ve aynı itikada sahip iki müslüman arasında olmuşsa, birinin diğeri aleyhine söylediği hiçbir sözü kabul edilemez. İşin doğrusu İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) de dediği gibi; “*Mihne hâdisesi sonrası telif edilen rical kitaplarında yapılan olumsuz değerlendirmelerin çoğunun*

¹ Kevserî, *Buluğu'l Emânî*, s. 93.

² Zehebî, *Menâkib*, s. 93.

³ Zehebî, *Siyer*, IX, 135.

⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 135.

⁵ Zehebî, *Menâkib*, s. 93.

⁶ Zeylaî, Cemâlüddin Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, (thk. Muhammed Avvâme) Müessesetü'r-Rayyân, Beyrût, 1997, I, 407-408.

⁷ Zehebî, *Mîzân*, III, 513; Zehebî, *Siyer*, IX, 134.

⁸ Kevserî, *Buluğu'l Emânî*, s. 75.

⁹ Leknevî, Abdü'l Hay, *er-Raf'u vet'tekmil fi'l-cerhi vet'ta'dîl*, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Beşâiru'l-İslâmiyye, 2012, s. 409.

hakkâniyetten uzak olduğu, işin ehline âşikar bir durumdur”.¹ Nitekim ihtilafların birçoğu lafzî ve amelî olmaktan öteye geçmeyen şeylerdir. Böylesi lafzî meseleyi içinden çıkılmaz çok büyük kelâmî problem olarak gören niceleri, haketmedikleri halde birçok muteber râvîyi, buna benzer nedenlerden dolayı cerh etmekten kaçınmamışlardır. Belki de bu konuları bu kadar büyütmemiş olsalardı bu gün elimize ulaşan rical kitapları bu kadar fuzûlî bilgilerle kabarık olmazdı.²

Bundan dolayı olsa gerek ki; Mâlik’in, Mağâzî sahibi Muhammed b. İshâk’ı (ö. 151/768) çok ağır ta’n ve cerhi, ehl-i hadis tarafından kabul görmemiştir. Zira İbn İshâk’ı İbn Mübârek ve Şu’be tevsik etmiştir. Buhârî de görüşünün bu yönde olduğunu “*el-Kıraatü Halfe’l-İmâm*” adlı eserinde açıkça beyan etmiştir.³ Aynı şekilde Nesâî’nin, sika ve hâfız İmâm olarak bilinen Ahmed b. Sâlih’i (ö. 248/862) cerh etmesi, hatta İbn Maîn’in onun hakkında “yalancı filozof”⁴ tabirini kullanması, diğer taraftan şayet nakilleri sahih kabul edersek – ki sahih değildir – es-Sevrî’nin ve diğerlerinin Ebû Hanîfe’yi cerhi, İbn Maîn’in (ö. 233/848) Şeybânî ve Şâfî’yi cerhi, Ahmed b. Hanbel’in Hâris el-Muhâsibî’yi (ö. 243/857) cerhi ve İbn Mende’nin Ebû Nuaym el-Asbahânî’yi (ö. 430/1038) cerhi aynı gerekçelerle reddedilmiştir.⁵

¹ Leknevî, *er-Raf’u vet’tekmîl*, s, 410; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İhtilaf fi’l-Lafz*, (thk. Ömer b. Mahmud), Dâru’r-Râye, 1991, s. 62.

² Leknevî, *er-Raf’u vet’tekmîl*, s, 410. Buhârî’nin sahihinde, mutekaddim cerh/ta’dil âlimleri tarafından cerh edilen râvîlerin olduğunu ancak bu cerhlerin nedenleri belirtilmediği için yahutta geçerli ve şartlarına uygun nedenler olmadığı için onların bu gibi cerhlerine itibar edilmediğini belirtir. Zira cumhur ulemânın üzerinde ittifak ettikleri usûl, yalnızca cerh sebebi açıklanmış cerhlerin geçerli olması doğrudur. İbnü’s-Salâh da buna örnek olarak Buhârî ve Müslim’in; bazıları tarafından ağır şekilde cerh edilmiş olmalarına rağmen kendilerinden hadis aldıkları kimselerden bahsetmiş ve örnek olarak ta; İkrime (ö. 105/723, İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 258), İsmâil b. Ebî Uveys (ö. 226/841, İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 284), Âsım b. Alî (ö. 221/836, İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 49), Amr b. Merzûk (ö. 224/839, İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 49), gibi önemli sika râvîleri nakletmiştir. Bu ve daha başka nice isimler ta’n edilmiş olsalar da aslında yeterli ve tutarlı gerekçeler olmadığından ve cerh nedenleri bilinmediğinden ehl-i hadisin cumhuru tarafından hadisleri sahih olarak kabul edilmiştir. Aynî, Mahmûd b. Ahmed, Bedruddin, *Umdetü’l-Kârî Şerh Sahîhi’l-Buhârî*, (Dâru İhyâ-i Turâs el-Arabî), Beyrût, I, 8. Bkz. Ebû Ğudde, Abdulfettah, *Selâsü Raseil Fî İlmî Mustalahi’l-Hadîs*, (Berşâiru’l-İslâmiyye), 2014, s. 116.

³ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Cüzü’l-Kıraatu Halfe’l-İmâm*, (thk. Fadlurrahman es-Sevrî), Mektebetü’s-Selefiyye, 1980, s. 38.

⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 39.

⁵ Leknevî, *er-Raf’u vet’tekmîl*, s, 410. Burada Buhârî’nin şu tespitini nakletmek istiyorum: “*Bu sahada birçokları haksız yere itibar suikastine kurban gitmekten kendilerini kurtaramadılar. İbrâhim’in Şa’bi hakkındaki konuşmalarını, Şa’bi’nin İkrime hakkında söylediklerini ve bunlardan öncekilerinde de benzeri şeyleri buna örnek verebiliriz. İş o kadar ileri gitti ki bazıları bazılarını itibarsızlaştırma adına ırzına ve dinine dahi dil uzatabildiler. Ancak bütün bunlar hakkaniyeti elinde tutabilen ehl-i ilmi aldatmamalıdır. Zira bu tür gereksiz ve makul olmayan cerhler, insaf sahibi ehl-i ilim tarafından dikkate de alınmamıştır. Böylesi geçersiz nedenlerden ötürü cerh edilenlerin adalet sıfatları kesinlikle*

Binaenaleyh bu sahada lüzumsuz yere, elde ikna edici herhangi bir delil bulunmaksızın ve cerh/ta'dîl şartları gereğince icra edilmediği takdirde şunun iyi bilinmesi gerekir ki, aleyhinde hiç konuşulmamış âlim bulabilmek neredeyse imkânsızdır. Bunlara temkinsiz ve tahkiksiz itibar, dinin boş vehimlere kurban edilmesi anlamına gelmektedir.

Öte yandan ehl-i reyın rivâyetlerinin terk edilme nedenini de şu şekilde özetleyebiliriz: Ehl-i hadis/ehl-i rey ihtilaflarının hadis tarihi açısından belkide en önemli ve üzücü sonuçlarından biri de sırf reye meyledişinden ötürü birçok âlimin, genel hadisçiler tarafından tasnif edilen cerh ve ta'dîl kitaplarında ağır ithamlarla tenkidlere maruz kalıp – belki de sadece bu nedenle – ta'n edilerek hadislerinin terkedilmesi olmuştur. Kaldı ki rivâyetlerinde adâlet ve zabt sıfatını barındıran hiç kimsenin rey/fıkıh alanında istinbatla iştigal etmesi onun hadislerinin zayıf ve rivâyetlerinin ta'n edilme sebebi olmamalıdır. Zira adâlet ve zabt sıfatı istenildiği düzeyde kaim olduğu sürece bu durum râvînin adaletine ve nakildeki emanetine bir hâlel getirecek değildir. Adâlet ve zabt sıfatını kendisinde barındıran hiçbir kimsenin dinine ve diyanetine bağlılığında, yapacağı nakillere güven konusunda şüphe edilmemelidir. Nitekim adalet sıfatı onun hadisler üzerinde bir harf eksik ya da fazla oynama yapmasına engel olacağından kuşumuz yoktur. Ayrıca reyle amel edenlerin sadece Kûfe ile sınırlandırılmaları da doğru olmaz. İbn Kuteybe'nin ehl-i rey hakkında verdiği isim listesine bakıldığında içlerinde Hicaz/Medîne, Basra, Şam ve Mısır gibi bölgelerde yaşayan, hadis ve fıkıh alanlarında bil-ittifak otoriter isimlerin olduğunu görürüz. İbn Kuteybe hicri ikinci asrın âlimlerini tasnif ederken İbn Ebî Leylâ, Rebâtü'r-Rey, Ebû Hanîfe, Evzâî, Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Züfer, Ebû Yûsuf, Muhammed Şeybânî gibi meşhur isimleri ehl-i rey âlimlerinden saymıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere bu olumsuz tartışmaların hadis kitaplarına yansısıyla birlikte ehl-i reyın, ehl-i hadis tarafından hanefilikle içiçe anılmasına sebep olarak, gerek Ebû Hanîfe'nin ve gerekse ashâbının sünnete bağlılıkları konusundaki titizliklerini ve âsârla amel etme hassasiyetlerini bilmediklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Âsârla amel etme noktasında Kûfe hanefî ekolünün ehl-i hadisin daha ilerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki – burada kastedilen

zedelenemez. Bunun için gayet tutarlı delillerin ortaya konulması elzemdir.''Buhârî, *Cüzü'l-Kıraat'i Halfe'l-İmâm*, s. 38.

ehl-i rey; reyini sünnete önceleyen bir bakış açısı ise – bizim konu ettiğimiz Kûfe ehl-i rey hanefliği – ehl-i hadisten çoğunun aksine –sünnetle amel etme adına Kur’an’ın sünnetle neshini, esere ve sünnete olan bağlılıklarından ötürü sahih mürsellerle amel konusunu elzem görmüşlerdir. Zira “*Mürsel de olsa reyle amelden daha üstündür*” diyerek mürsellerin terkiyle sünnetin çoğunun zayı olacağına dikkat çekmişleridir. Şeybânî’nin eserlerinde Mürselleri hüccet saydığına dair birçok örnek bulabiliriz. Mürseli terkendenlerin furûlarla meşgul olarak birçok mütevâris amel/makâsıd-ı şeryiye kabilinden asılları beraberinde âtıl kıldıklarını söyleyebiliriz. Kûfe hanefliğinin meçhul râvînin hadisini ve sahâbî kavlini kıyasa önceliyor olmaları da ayrıca âsâra ve öncekilerin sünnetine ne kadar bağlı olduklarını göstermektedir. Muhammed Şeybânî, hadisin anlaşılmasında reyini, reyini sahih ve makbul olabilmesi için de hadisin önemine birçok kez dikkat çekmiştir.¹

Ayrıca ehl-i rey karşıtlığının hadis kitaplarına yansması ve Şeybânî’nin; her iki ekol arasındaki kaynaşma sürecine katkı sağladığını da belirtmek gerekir. Hicri II. asrın ilk yarısından itibaren ehl-i hadis ile ehl-i rey arasında görülen ihtilaflar ve bu çerçevede telif edilen reddiyeler, her iki ekol arasında büyük tartışmaların vâki olduğuna işaret etmektedir. Ehl-i reyini hadislere muhalefet ettiği iddiasının ehl-i hadis tarafından ele alınan eserlere yansıdığını görmekteyiz. Zira İmâm Ebû Hanîfe’nin Kitabu’s-siyer’ini gören Evzâî buna reddiye yazmış, Ebû Yûsuf da *er-Reddu alâ Siyeri’l-Evzâî* adlı eserini ona reddiye için kaleme almıştır. Daha sonra Ebû Yûsuf’un bu reddiyesine Şâfîî cevap vermiştir.² İsa b. Ebân (ö. 221/836) ehl-i rey mümessili olarak Şâfîî’nin; Muhammed Şeybânî’nin Medine ehline karşı tenkidlerine yazdığı cevabına reddiye yazmıştır. İbn Nedîm (ö. 385/995), Ebû Yûsuf’un “*Kitâbü-red alâ Mâlik b. Enes*” adında bir eserinden bahsetmiş,³ ayrıca Kâdî İyâz, Ebû Yûsuf’un “*Kitâbu’l-Harac*”ında Mâlik’ten doğrudan hadis nakletmiş⁴ olmasının onun Mâlik’le de görüşmüş olduğuna işaret ettiğini nakleder.⁵

¹ Buhârî, Alâuddin Abdülaziz, *Keşfu’l-Esrâr Şerhu Usûli’l-Bezdevî*, Beyrut, Dâru’l-Kitâb el-İslâmî, I, 17.

² Şâfîî, *el-Ümm, Kitâbu Siyeri Evzâî* başlığı altında; VII, 352.

³ İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 257.

⁴ Ebû Yûsuf’un *Kitâbu’l-Harac*’ında Mâlik’ten doğrudan hadis naklettiği yerler için bkz; Ebû Yûsuf, Yakup b. İbrâhim, *el-Harâc*, (thk. Tâha Abdurraûf Sa’d), Mektebetu’l-Ezheriyye, el-Matbatu’s-Selefiyye, Kâhire, s. 117,

⁵ Kâdî İyâz, *Tertib*, II, 113.

Bu tartışmaların eserlere taşınmasına en iyi örnek, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* idir. Eserde “ كِتَابُ الرَّدِّ عَلَى أَبِي حَنِيفَةَ هَذَا مَا خَالَفَ بِهِ أَبُو حَنِيفَةَ الْأَثَرُ الَّذِي جَاءَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى ” isminde müstakil bir bölüm açıp Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen bazı âsârla ameli terk ettiğini belirterek söz konusu rivâyetleri sıralamıştır.¹ Onun da diğer birçok ehl-i hadiste olduğu gibi ehl-i reye karşı ön yargılı tavırları ve onların sistemlerine dair yanlış bilgilere sahip olduğu çok net bir şekilde Kevserî tarafından geniş tahlillerle kaleme alınarak ortaya konmuştur.² Buhârî de sahihinin yirmi beş farklı yerinde ehl-i reye tenkidlerini “ وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ ”³ şeklinde kullandığı ifadelerle yapmaktadır. Birçok kimsede, bu tenkidlerin bizzat Ebû Hanîfe'ye yönelik olduğu görüşü hâkimse de bu konuda ele alınan özel eserlerden ve sahih üzerine yapılan şerhlerden de anlaşılabilir böyle olmadığıdır.

Zira Buhârî'nin tenkid ettiği görüşlerin kime ait olduğunu Abdü'l-Ğanî el-Meydânî (ö. 1298/1881), “*Keşfu'l-İltibâs Amme Evradehu'l-İmâm Buhârî alâ Ba'din-Nâs*”⁴ adlı eserinde ve Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî (ö. 1875/1933) “*Faydu'l-Bârî Alâ Sahîhi'l-Buhârî*”⁵ adlı eserinde inceden inceye ele alarak işlemişlerdir. Buradaki tenkidlerin Ebû Hanîfe'ye olduğu kadar Şâfî'ye de olduğu görülmektedir. Keşmîrî şerhinde Buhârî'nin yirmi beş farklı yerdeki tenkidlerinin muhatabı olarak Ebû Hanîfe, Şâfî, Zufer b. Huzeyl, Muhammed b. Hasen, İsa b. Ebân gibi isimlerin olduğunu nakleder.⁶ Keşmîrî, Buhârî'nin “kâle ba'du'n-Nâs/bazıları da şöyle dediler” şeklinde kullandığı ifadelerinin her zaman tenkit için olmadığını da ayrıca belirtir. Tirmizî'nin (ö. 279/892) de aynı uslubla Sünen'inde “ وَهُوَ قَوْلُ أَهْلِ الْكُوفَةِ ”,⁷ “ وَبَعْضِ أَهْلِ ”,⁸ “ أَكْثَرُ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ ”,⁹ “ قَوْمٌ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ ”,¹⁰ şeklinde Ebû Hanîfe ve

¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 148.

² Kevserî'nin İbn Ebî Şeybe'ye yazdığı geniş reddiyesi için bkz.; *en-Nüketu't-Tarîfe fi't-Tehaddusu an Rudûdî İbn Ebî Şeybete alâ Ebî Hahîfe* (thk. Dr. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî) Dâru'l Feth, Ürdün, 2015, I-II.

³ Örneğin bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmâil, Ebû Abdillâh, *el-Câmiu'l-Müsnedi's-Sahih*, (thk. M. Zühayr b. Nâsır), Dâru Tavku'n-Necât, 1422, I-IX, II, “*Bâbun fi'r-Rikezi Humus*”, s. 129.

⁴ Abdü'l-Ğanî el-Meydânî, *Keşfu'l-İltibâs Amme Evradehu'l-İmâm Buhârî Alâ Ba'din-Nâs*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Mektebetu'l-Matbûât İslâmiyye, Halep, 1993.

⁵ Muhammed Enver Şâh, *Faydu'l-Bârî Alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. M. Ali Baydûn) Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1426, IV, 132.

⁶ Meydânî, Abdü'l-Ğanî, *Keşfu'l-İltibâs* (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), s. 7-8.

⁷ Bkz. Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevra, *Sünen*, et-Tahâret, 62, (thk. Beşşar Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1998.

⁸ Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Tahâret, 21.

⁹ Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Salât, 19.

¹⁰ Bkz. Tirmizî, *Sünen*, Nikâh, 15.

öğrencilerinin görüşlerine ‘‘Kûfeliler’’ adı altında sıkça atıflarda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Abbâsi halifesi Me'mun (ö. 218/833), Hanefîlerin hadislere muhalefet ettiği iddialarının yaygınlaşmasıyla Kûfeli Hanefî âlimlerden bunlara cevap verilmesini talep etmesi üzerine, daha sonra halifenin de çok hoşuna giden İsb b. Ebân *Kitâbû'l-Hücce es-Sağîr* adlı, Hanefîlerin görüşlerini ve delillerini barındıran bir eser kaleme alır. Eserde Hanefîlerin haber-i vâhidi kabulde koştukları şartları bütün ayrıntılarıyla işler. Haberin çeşitlerini, makbul ve merdud, nâsih ve mensuh, Kuran'ın umum nassını, haber-i vâhidin tahsis edememesi, müteâriz rivâyetlerde takip edilecek hususlar gibi usûle dair görüşlerini belirttikten sonra, Hanefîlerin muhalefet ettiği iddia edilen hadisleri bir bir zikrederek, o konuda Ebû Hanîfe'nin ve kendisinin de ders aldığı hocası Muhammed Şeybânî'nin naklî ve aklî delillerini sıralar.¹

Ehl-i hadisin Ehl-i rey hakkındaki bu iddialarına karşı dönemin en etkili ve en kapsamlı reddiyesi Tahâvî'den gelmiştir. Kütüb-i Sitte musannifleriyle çağdaş sayılan Tahâvî (ö. 321/933), selefleri olan Ebû Yûsuf'un Evzâi'ye, Muhammed eş-Şeybânî'nin Mâlik'e karşı yaptıkları bu reddiye faaliyetlerinin bir benzerini üçüncü asırda ehl-i hadise karşı yapmıştır. Tahâvî eserlerinde Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin sahih hadislere muhalefet etmediklerini, aksine terk ettikleri rivâyetlerin onlar açısından birçok sebeplerinin olduğunu, hadislerin kabulü için belirli şartlar aradıklarını delillerle ve mukâyeseli bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Hem hadis ilminde hem de fıkhıta imam kabul edilen Tahâvî'nin ‘‘*Şerhu maâni'l-âsâr*’’ adlı eseri âdetâ ehl-i reye göre tasnif edilmiş bir hadis kaynağı olmuştur.

Hicrî II. ve III. asırlarda her iki tarafın da birbirleri üzerinde oluşturduğu derin etki, birbirlerini anlama ihtiyacına sevketmiş olmalıdır ki bu durum ehl-i hadisi ehl-i reyin anlayışını kısmen de olsa kabul etmeye sevkederken, diğer yandan da ehl-i reyi içtihadlarını delillendirerek zikretmeye sevketmiştir. Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî, Şâfiî ve Tahâvî'nin kaleme aldıkları eserler buna en açık örneklerdir. Bunun yanısıra birbirlerine yaptıkları ziyaretlerin, farklılıklarının azalmasına ve yakınlaşmalarına sebep olduğunu söyleyebiliriz.² Buna örnek olarak Ebu'l-Kâsım b

¹ Cessas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I, 74-75; et-Türkmânî, *Dirâsât*, s. 35.

² Öğüt, Salim, ‘‘Ehl-i Hadis’’, *DİA*, X, 511.

Ebi'l-Avvâm (ö. 335/946), *Fadâilu Ebî Hanîfe* adlı eserinde sahih isnadla İmâm Ahmed'in şöyle dediğini nakleder: “İlk hadis meclislerine Kadı Ebû Yûsuf’a giderek başladım. O hadis ilminde ilk hocamdır. Ondan epeyce rivâyette bulunduktan sonra diğerlerinin yanlarına gittim. Ebû Yûsuf benim nazarımda bize, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî’den daha yakındır.”¹ Yine aynı eserde Ahmed’e Alî b. Yezîd es-Sudâî’den sordular. O da: “Ben ondan yazıyorum. O aynı zamanda Ebû Hanîfe’den de rivâyetlerde bulunur” diye cevap verdi.² Aynı eserde İbn Ebi'l-Avvâm sahih bir isnadla, Hâmid b. Yahya el-Belhî’den naklen o şöyle der: “Bir gün Süfyân b. Uyeyne’nin meclisinde idim bir adam yanına gelerek soru sormaya başladı. Süfyân da: “Ebû Hanîfe şöyle derdi, Ebû Hanîfe böyle derdi” diyerek sorulara cevap verdi.”³ Aslında bu yaklaşım ve etkileşimin daha erken dönemde Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik arasındaki diyalogla, birbirleriyle görüşüp tartışmalarıyla başladığını söyleyebiliriz.⁴ Bir rivâyete göre Leys b. Sa’d Mâlik’in yanına girdiğinde onu terler içinde görünce nedenini sormuştur. Bunun üzerine Mâlik de Leys’e; “Beni Iraklı Ebû Hanîfe terletti ey Mısırlı, o gerçekten büyük bir fakihdir”, cevabını vermiştir. Ebû Hanîfe de Mâlik hakkında; “Vallahi ben onun kadar tenkit yapan ve hızlı isabetli cevap veren birisini görmedim” diyerek övgüde bulunmuştur.⁵

Ebû Hanîfe’nin talebesi olan Şeybânî de Mâlik’in yanına Medîne-i Münevver’eye giderek üç yıl boyunca ondan hadislerini dinlemiştir. Daha sonra da Muvatta’ında hocası Ebû Hanîfe’nin mezhebî görüşlerini ve kendi görüşlerini delilleriyle birlikte zikrederek mukayeseli bir şekilde kaleme almıştır.⁶ Bu yönüyle Muvatta ilk dönem eserler arasında eşine az rastlanır mukayeseli bir eser haline büründürülmüştür. Öte yandan Şeybânî’nin *el-Hüccce*’si de adeta ehl-i hadise meydan okuyuş mahiyetinde, ehl-i rey’in âsâra ehl-i hadisten daha ziyade bağlı olduğunu ispata çalışmasıdır. Bu açıdan

¹ Ebu'l-Kâsım b Ebi'l-Avvâm, *Fadâilu Ebî Hanîfe ve Ahbâruhu*, (thk. Lafîfu’r-Rahmân el-Kâsimî), el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekke, 2010, s. 302.

² Ebu'l-Kâsım, *Fadâilu Ebî Hanîfe*, s. 174.

³ Ebu'l-Kâsım, *Fadâilu Ebî Hanîfe*, s. 185.

⁴ Ebû Zehra, *Mâlik*, s. 171.

⁵ Kevserî, *Akvamu'l-Mesâlik fî bahsi rivâyeti Mâlik an Ebî Hanîfe ve rivâyeti Ebî Hanîfe an Mâlik*, Karaçi, 1988, s. 97; Kâdî İyâz, *Tertib*, I, 152.

⁶ Kevserî, *Bulûğu'l-Emânî*, s. 10-11; İbn Abdilberr, *el-İntikâ*, s. 57; Zehebî, *Siyer*, IX, 134.

ehl-i rey ile ehl-i hadis arasında adeta ayrılması mümkün olmayan bir köprü inşâ ettiği belirtilmiştir.¹

Şeybânî'nin bu sürece olan katkısına, bir diğer örnek te ona talebelik yapmış olan Esed b. Furât'ı verebiliriz. Kuzey Afrikalı Esed b. Furât Medîne'de Malik'ten Muvatta'ı dinledikten sonra ona fikhî meseleleri sıkça sormasından rahatsızlığını belirten Mâlik onun Irak'a gitmesini ve aradığı cevapların orada olduğunu söyleyerek onu ehl-i rey medreselerine yönlendirmiştir. Irak'ta ilk Ebû Yûsuf'la karşılaşmış ondan istifade etmiş ve Ebû Yûsuf'un tavsiyesiyle de Şeybânî'nin ilim halkalarına mülazim olmuştur. Burada Ebû Hanîfe'nin de fikhını talebeleri vasıtasıyla etraflıca öğrenince Mısır'a Mâlik'in meşhur taleberinden olan İbn Vehb ve İbnu'l-Kâsım'ın yanına giderek onlardan, Kûfe'den öğrendiği fikh bilgileriyle Mâlik'in fikhını karşılaştırmalarını ister. En başından reyciliğe sıcak bakmayan İbn Vehb ona icabet etmeyince aradığını ehl-i reye daha yakın olan İbnu'l-Kâsım'da bulur. Burada da Mâlik'in fikhını en ince ayrıntılarıyla yine onun en büyük taleberinden olan İbnu'l-Kâsım'dan alma imkânı bulmuştur. Esed b. Furât'ın bu ilmî seyahatinin ehl-i rey ve ehl-i hadis arasında Kuzey Afrikada inanılmaz bir etkileşim sağladığı görülmektedir. Zira onun, bu seyahatleriyle Irak ve Hicaz ekolünü mezc ettiği kabul edilmiştir.²

Mâlikî mezhebinin en temel fikh metni sayılan *el-Müdevvene*'nin aslını Esed b. Furât'ın yazdığı bu fikhî meseleler oluşturur.³ Bu etkileşim; daha sonraki Mâlikî fakihlerince mezhep içinde; “*Şayet bir meselede İmam Mâlik'ten gelen bir rivâyet veya görüş olmadığı takdirde İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüyle amelin gerekliliği*” anlayışı yerleşerek adeta fetvâ usulünde yerini almasına zemin hazırlamıştır.⁴ Yine Yahya b. Saîd el-Kattan'ın (ö. 198) ehl-i hadis olarak kendilerinin Ebû Hanîfe'nin fikhıyla amel ettiklerini itiraf ederek Allah'ın huzunda yalan söyleyemeyeceğini,⁵ Ahmed b. Hanbel'e böylesi derin anlamlı ve dakîk fikhî meseleleri nereden aldığı sorulunca, onları Muhammed Şeybânî'nin kitaplarından naklettiğini söylemesi de bu etkileşimin önemli

¹ Leknevî, *Ta'lik*s. 421-422.

² Kevserî, *Fikhu Ehli'l-İrâk*, s. 63.

³ el-Müdevvene, Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî'nin, hocası Abdurrahman b. Kâsım el-Utakî'den, onun da hocası Mâlik b. Enes'ten naklettiği, Mâlik'in fikhî görüşlerini barındıran bir eserdir. Kevserî, *Bulûğu'l-Emânî*, s. 14; Kâdî İyaz, *Tertib*, III, 292.

⁴ Kevserî, *Bulûğu'l-Emânî*, s. 20.

⁵ Hatîb, *Târih*, XIII, s. 345.

bir kanıttır.¹ Tahâvî'nin yaşadığı çağda âlimler üzerinde ne kadar etkili olduğuna dair Nesâî'nin Mısır'a girdiğinde Tahâvî ile görüştüğü ve daha sonra ehl-i reye karşı tutumlarından vazgeçerek süneninde Ebû Hanîfe'den hadis naklettiği belirtilmiştir.² Aynı şekilde daha önceleri Ebû Hanîfe hakkında olumsuz düşüncelere sahip olan İbn Adıyy (ö. 365/975) de Tahâvî'ye talebe olunca Ebû Hanîfe hakkındaki düşüncelerinden vazgeçip adeta bunu telafi etmek için Ebû Hanîfe'nin hadislerinden oluşan bir müsned telif ettiği belirtilmiştir.³

Anlaşılan, hadis ilmi ve hadisle amel etme Medîne'ye, fıkıh ilmi vereyle ameleme de Kûfe'ye münhasır değildir. Zira Medîne'nin meşhur yedi fakîhinden bazıları⁴ hadis ve eser ile ön plana çıkarken çoğunluğu fetvâ ve ictihâd ile meşhur olmuştur. Örneğin Medîne ekolünün meşhur fakîhi olan Rebîa b. Abdirrahman "Rebîatü'r-rey" ismiyle şöhret bulmuş ve daha sonraki âlimler tarafından ashâb-ı rey'in en meşhurları arasında zikredilmiştir.⁵ Öyle ki bu iki farklı yönde kanaate sahip âlimlere, her bölgede rastlamak mümkündür. Bazen bu konuda yazan müelliflerin her iki gruba verdiği örnek isimlere bakıldığında, müellifler arasında farklı bakış açılarına rastlanır. Birinin ehl-i hadis ekolünden saydığını diğeri ehl-i rey olarak zikretmiştir. Nitekim İbn Kuteybe ve İbn Abdilberr gibi âlimlerin; reye başvuran Kûfe'deki temsilcileri olarak Şurayh el-Kâdî, İbrahim en-Nehâî, Hammad b. Ebî Süleyman ve Ebû Hanîfe yanında saydıkları Medîne fakîhi Mâlik, Evzâî, Sevrî, Şehristânî (ö. 548/1153) ve bazı âlimler tarafından ehl-i hadisten kabul edilmiştir. Aynı şekilde Şehristânî'nin ehl-i hadisten saydığı Süfyân es-Sevrî'yi İbn Kuteybe ehl-i reyden saymıştır.⁶ Bu bağlamda Mehmet Özşenel şöyle demiştir: ehl-i rey hem îtikâdî ve hem de amelî konularda hadisleri redde giderek sadece reyle çözüm yoluna gidenlerle, reyi sadece amelî konularda kullananlar arasında ikiye ayrılmıştır. Birinci gruba bazı Mu'tezile

¹ Hatîb, Târih, II, s. 177; Zehebî, Menâkib, s. 86.

² Nu'mânî, Muhammed Abdurraşid, *Mâ Temessu İleyhi'l-Hâce Limen Yutâliu Sünene İbn Mâce*, Karaçi, 1954, s. 28.

³ Kevserî, *Te'nîbu'l-Hatîb*, s. 247.

⁴ Fukahâ-i seb'a olarak bilinen meşhur Medîne âlimleri şunlardır: Urve b. Zübeyr (ö. 93), Saîd b. Müseyyeb (ö. 96), Hârîce b. Zeyd (ö. 100), Süleyman b. Yesâr (ö. 107), Ubeydullah b. Abdillâh (ö. 98), Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir'dir (ö. 107). Yedinci fakih için ise Ebû Bekir b. Abdirrahman, Ebû Seleme b. Abdirrahman ve Sâlim b. Abdillâh b. Ömer olmak üzere üç farklı isim zikredilir. Kallek, Cengiz, "Fukahâ-i seb'a", *DİA*, XIII, 214.

⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed, *el-Maârif*, (thk. Servet Ukkâşe), El-Hey'etu'l-Mısıriyye Kâhire, 1992, s. 496.

⁶ Kahraman, Hüseyin, *Kûfe'de Hadis, Emin Yayınları*, Bursa 2006, s. 198.

mensuplarını örnek verebiliriz. İkinci grub, asıl meşguliyetleri fıkıh olmakla beraber hadislerin hüccet oluşunu reddetmeyip daha çok naslar üzerinde hüküm istinbat etmekle meşgul olan fakihlerdir. İbrâhim en-Nehâî, Hammad, Ebû Hanîfe ve ashabı, İbn Ebî Leylâ ve Rebîa'yı bu gruba örnek verebiliriz.¹

1.2.6. Şeybânî'nin İlmî Şahsiyeti

Muhammed Şeybânî hicri II. Asır gibi en yoğun hadis faaliyetlerine sahne olmuş bir dönemde yaşamış olmakla birlikte ehl-i hadis-ehl-i rey tartışmalarının tam merkezinde yer alan en önemli şahsiyetlerden biridir. Döneminin en meşhur hadisçilerinden çokça rivâyetlerde bulunmasının yanı sıra, Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf gibi önemli iki şahsiyete öğrencilik yaparak hadisçiliğinin yanında fıkıh ve reyde de otorite bir İmâm olmuştur.²

Şeybânî diğer yandan büyük bir müçtehid olan İmâm Şâfiî'ye (ö. 204/819) de uzun müddet hocalık yapmıştır.³ Aynı zamanda Mâlik'ten Muvatta'ını sema yoluyla alarak eserin önemli râvîlerinden birisi olmuştur. Ancak Muvatta Şeybânî rivâyetinde diğer râvîlerin yaptığı gibi sadece hocası Mâlik'in hadislerini mücerret nakletmekle yetinmemiş, konulara kendi rivâyet kaynaklarıyla da eklemeler yapıp Kûfe ekolünün görüşlerini de içeren mukayeseli bir çalışma ortaya koymuştur. Böylelikle Şeybânî, Muvatta'da hocası Mâlik'e ihtilaf ettiği meseleleri de belirtmiştir. Bu açıdan *Muvatta Şeybânî nüshası*, ehl-i hadisin görüş ve rivâyetlerini ehl-i reyle mukayese yaparak ortaya koyan ilk mukayeseli *fikhu'l-hadis* eseri kimliğini kazanmıştır. Belki de bu hususiyetinden dolayı *Muvatta Şeybânî nüshası* birçoklarına göre, diğer Muvatta rivâyetlerinin aksine Şeybânî'ye nispet edilmiş olsa da, buna rağmen Muvatta'nın Şeybânî rivâyeti, Şeybânî'ye nispet edilmeyip Muvatta rivâyetlerinden sayılmıştır.⁴

Şeybânî'nin eserlerinde azımsanmayacak kadar hadis ve âsârlara verdiği yer ve bunları değerlendirmedeki istidlal yöntemlerine bakıldığında onun muhaddis fakihlerden olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki bazı konularda hocası Ebû

¹ Özşenel, *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları*, s. 131.

² İbn Sa'd, et-*Tabakât*, VII, s. 336; Ebu Muhammed İbn. Kuteybe, *el-Meârif*, s. 280.

³ Daha geniş bilgi için bkz. Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Ebû Hanîfe ve ashâbuhu'l muhaddisîn*, Karaçi, s. 73; Kevserî, *Bulûğu'l-emânî*, s. 4; Düsûkî, *el-İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, s. 70; Nedvî, A. Ahmed, *İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî nâbiğatu'l-fikhi'l-islâmî*, Dimeşk, 1994, s. 23.

⁴ Hamdân, *el-Muvattaât li'i-İmam Mâlik*, s. 95; İdrîs Ömer Muhammed, *el-İhtilâfu'l-Fikhî beyne Mâlik ve Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, Dâru'l-Hâmid, 2010, s. 94-95.

Hanîfe'ye muhalefeti, hocasının ulaşamadığı rivâyetlere vâkîf olmasına veya tercih ve istidlal yöntemindeki farklılıklarına bağlanabilir. Bunun birçok örneğini başta Muvatta olmak üzere diğer eserlerinde de bulmak mümkündür.¹ Bunu, ehl-i hadis ve ehl-i rey'in birbirleriyle ilmî seyahetlerin yoğunlaştığı ve dolayısıyla aralarındaki farklılıkların azaldığı bir dönemde yaşamış olmasının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Bunun sonucunda ehl-i rey'in belki de önceye nazaran daha fazla âsâr ve rivâyetlere müracaat eder olması, ehl-i hadisin de hadisleri anlamada dirayet ve reye daha fazla ihtiyaç duyduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki bazı konularda Şeybânî'nin, rivâyetlerin zahirine bağlı kalması, onun ehl-i hadisle olan sıkı temaslarının bir etkisi olarak da görülmüştür.²

Belki de bu sebeplerden dolayı Muhammed Şeybânî'yi bazıları; “*Geçiş dönemi âlimi*”, bazıları da; “*Ehl-i hadis ile ehl-i rey ekollerini mezc eden birisi*” olarak kabul etmişlerdir. Aynı şeyi Şafîî için de söylemişlerdir. Belki Şafîî'nin de bu sıfatla anılmasında hocası Şeybânî'nin onun üzerinde büyük bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Kevserî ve daha başkalarına göre, Şâfiî, eserlerinde üslub, muhteva, eser isimleri ve dahası bab başlıklarına varıncaya kadar hocası Şeybânî'den oldukça etkilenmiştir.³ Şeybânî'nin, talebesi İmâm Şâfiî üzerindeki etkilerini görebilmek için eserlerini mukayese etmek yeterlidir. Buna binâen Şâfiî, bazılarına göre hem usûlde hem de furûda “*İmâm Şeybânî'nin eseri*” olarak kabul edilmiştir.⁴ İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) göre ehl-i hadis ile ehl-i rey yaklaşımı sürecinde İmâm Şeybânî bu için ehl-i

¹ Muvatta'da İmâm Şeybânî'nin hocası Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğu konular ve rivâyetleri hakkında benim tespit edebildiğim otuz civarı mesele vardır. Bunlardan bazıları için bknz; (Namaz Vakitleri) H, no: 1, (Teheccüd) H, no: 170, (Koyun Ahırlarında Namaz Kılmak) H, no: 179, (İstiska Namazı) H, no: 294, (Zekâtta Farz Olan Miktar) H, no: 325, (Köle ve Atların Zekatları) H, no: 335-337, (İhramdan Önce Koku Kullanma) H, no: 403, (Şeytan Taşlama İşini Vaktinin Dışına Geciktirmenin Mekruh Oluşu) H, no: 495, (Hacc İbâdetlerinde sırayı Takip Etmemek, Takdim/Te'hir Etmek) H, no: 502, (Henüz Nikâhında dört Kadın Olan Birisinin Beşinci Nikâhı Yapması) H, no: 530, (Velisiz Nikâh Kıyma) H, no: 542, (Anne Hayvanın Kesimi, Karnındaki Yavrunun Kesimi Gibidir) H, no: 651, (Haram Olan İçecekler) H, no: 716, (Teslim Alınmamış Malların Satılması) H, no: 767, (Satılan Malın Her Türlü Ayrıntıya Beri Olduğunu Söylemek) H, no: 774, (Et Karşılığında Hayvan Satın Almak) H, no: 781- 783, (Arazi Ve Meyve ortaklığı) H, no: 832, (İmâmın/Yöneticinin İzni İle Ölmüş Araziyi Islah Etmek) H, no: 834, Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), (thk. Abdulvehhab Abdullatif), el-Mektebetü'l-İlmiyye baskısı.

² Düsûkî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî ve eseruhu fi'l-fikhi'l-islâmî*, s. 263.

³ Örneğin İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*'inde, Şafîî'nin *el-Ümm* adlı eserini *el-Mebsût* olarak kaydetmektedir. Şeybânî'nin *el-Asl* adlı meşhur fıkıh eserinin diğer adı da *el-Mebsût*'tur. Kevserî'ye göre Şafîî *el-Ümm* adlı eserini, Şeybânî'nin *el-Asl* adlı meşhur fıkıh kitabına bakarak *el-Ümm* adlı eserini telif ettiği kaydetmektedir. (Kevserî, *Buluğu'l emânî* s. 61).

⁴ Düsûkî, *Şeybânî* s. 365; Özaşar, M. Emin, *Fikhî Hadisler*, s. 303; Kevserî, *Makâlât*, s. 120; Kırbaçoğlu, *İslâmî İlimlerde Şafîî'nin Rolü*, s. 21; Özen, *Aklileşme Süreci*, s. 380.

rey tarafındaki mîmârı; İmâm Şâfiî de ehl-i hadis tarafındaki mîmârı olmuştur.¹ Şeybânî ile Şâfiî’de gerek bilgi kaynakları ve gerekse içtihad usûlü açısından aralarında görülen paralellik, sözkonusu etkinin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.² Bu da Şeybânî’nin geçiş döneminde önemli rol oynadığını gösteren bir diğer delil olarak görülebilir. Bütün bunların yanısıra Şeybânî’nin hadis ilimlerine dair birçok meseleler de ehl-i hadise benzer görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Bu da Şeybânî’nin “geçiş dönemi âlimi” olarak kabul edilmesi nedeniyle onun, hadisleri değerlendirme konusundaki yaklaşımlarının ve usûlî görüşlerinin daha ayrıntılı ele alınmasını ve bu alanda akademik çalışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Ayrıca Muhammed Şeybânî’nin ilmini, fesâhatini ve Kur’an’a olan vukûfiyetini dile getirenler onun gibisini görmediklerini itiraf etmişlerdir. Ebû Ubeyd (ö. 224/838) onun hakkında: “Allah’ın kitabını Muhammed b Hasen’den daha iyi bilen bir kimse görmedim” demiştir. Şâfiî’nin önde gelen talebelerinden Rebî’ b. Süleyman (ö. 270/883), İmâm Safiî’den şöyle işittiğini rivâyet eder: “Muhammed b Hasen o kadar fasihti ki sanki Kur’an onun lügati üzere nazil olmuştu”. Şâfiî’nin önde gelen talebelerinden el-Müzenî (ö. 264/877) Şâfiî’den şöyle işittiğini nakleder: “Bedeni şişman olduğu halde ruh yönü ile Muhammed’den daha ince hafif bir kimse görmedim. Ondan daha fasih konuşan bir kimse de görmedim. Onu Kur’an okurken gördüğüm zaman, sanki o Kur’an onun lisânı üzere nazil olmuş gibi güzel okurdu”.³

Cessâs (ö. 370/980) *Fusûl*⁴ adlı usûl kitabında Muhammed b. Hasen’in Arap dilinde hüccet olduğunu ve büyük dilcilerden Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) *Ğarîbu’l-Hadis* adlı eserinde ve dilde otarite sayılan Sa’leb’i de (ö. 291/903)⁵ onun sözlerini dilde delil ve hüccet olarak sıkça kullandıkları ve “Muhammed eş-Şeybânî bizde hüccettir” dediklerini nakleder. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm *Ğarîbu’l-Hadis* alanında aynı isimle ilk eser yazanlardan, muteber bir dilci olması yanında aynı

¹ İbn Teymiyye, Ebu’l-Abbas, *Minhâcu’s-sünneti’n-Nebevviyye fî nakdi kelâmi’s-Şîati’l-Kaderiyye*, (thk. M. Râşid Sâlim), Kâhire, 1989, VII, 530, 533.

² Zehebî, *Menâkib*, s. 80-81; İbn Abdilber, *Câmi-u beyâni’l-ilm ve fadlihi*, II, 26, 61; Saymerî, Ebû Abdillâh, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, (thk. Ebu’l Vefâ el-Efğânî), s. 125.

³ Zehebî, *Menâkib*, s. 179.

⁴ Cessâs, Ahmed b. Alî Ebû Bekir er-Râzî, *el-Fusûl fi’l Usûl*, (thk. Vezâretü’l-Evkâf) Kuveyt, 1994, I, 84.

⁵ Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes’ûd, *el-Bedâi’u-Sanâi’ fî tertîbi’s-şerâi’*, (thk. Ali Muhammed Muavvad), Kütübü’l-İlmiyye, Beyrur, 2003, II, 132.

zaman da hadis hâfızı olarak eserinde onlarca ğarib lüğatları “Şeybânî şöyle demiştir”¹ diğerek tefsir etmiştir. Ayrıca Ebû Alî en-Nahvî el-Fârisî, İbn Serrâc en-Nahvî (ö. 316/929) ve Müberrid (ö. 286/900) gibi Arap dilinde otorite imâmlar, Şeybânî’yi dilde hüccet olarak görenlerdendir.² Yine Arap dili edebiyatında “İmâm-ı Fıkhi’l-Luğâ” ünvanına sahip Ebu’l-Fetih Osmân b. Cinnî (ö. 392/1002) Şeybânî hakkında şöyle der: “Üstadlarımız Muhammed b. Hasen’in eserlerini didik didik ederek dilin inceliklerini ve illetlerini kavramaya çalışır ve onları biraraya getirmeye gayret gösterirlerdi.”³ Lügat ve belâğat âlimi El-Askerî (ö. 382/992), *Tashîfâtü’l-Muhaddisîn*⁴ adlı eserinde, Ebu’l-Fetih Osmân b. Cinnî *Sırr-u Sinâati’l-İ’râb* adlı eserinde⁵ Şeybânî’den birçok garip kelime tefsirleri nakletmişlerdir.

Bu bağlamda ehl-i hadis, râvîde bulunması gereken özellikler arasında birçok tercih unsurları zikretmiştir. Bu usûlü, hangi râvînin rivâyeti diğerlerinden daha sahih olup olmadığını ayırt edebilmek için belirtmişlerdir. Râvînin rivâyetini diğerlerine tercih nedenleri olarak yüzden fazla sıfat belirlemişlerdir. Bunların en başında zikredilenler arasında râvînin fakih olması, nahiv ilmine ve Arap lüğatına olanvukûfiyeti gelmektedir.⁶ Hiç şüphesiz bu üç sıfat, râvînin rivâyetlerinde hataya düşme olasılığını en aza düşüren önemli unsurlar olarak kabul edilmiştir.⁷

Özellikle sika râvînin ziyadesi bağlamında sözkonusu râvînin bu özelliklere sahip olup olmaması önemli rol oynamaktadır. Râvînin fıkıh, nahiv ve lügata vukûfiyeti, şayet ona gelen hadis mana ile nakledilmişse ondaki müşkil ve illet durumlarını çözmesi, bu ilimlere vakıf olmayan râvîye nazaran daha kolay ve mümkün hale gelmektedir. Bilhassa hadisin metnine ilişkin her hangi bir problemin üstesinden kolayca gelmesini sağlayacak bu sıfatlar, çoğu râvîye nasip olmayan meziyetlerdir. Dolayısıyla bu sıfatları ehl-i ilmin şahitliğiyle üzerinde tam anlamıyla bulunduran fakih ve luğavi bir İmâm

¹ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Ğaribu’l-Hadis*, (thk. Dr. M. Abdulmuîd Hân), Dâiratü’l-Maârif, Haydar Âbâd, 1964. Örnek olarak bkz. *Ğaribu’l-Hadis’ten* s. I, 31, 79, 102, 335; II, 2, 22, 72, 143, 154, 175; III, 34, 307; IV, 445, 488.

² Cessâs, *el-Fusûl fi’l Usûl*, I, 85.

³ Cessâs, *el-Fusûl fi’l Usûl*, I, 86.

⁴ Askerî, Ebû Ahmed Hasen b. İsmâil, *Tashîfâtü’l-Muhaddisîn*, (thk. Mahmud Ahmed) Matbaatü’l-Arabiyye, Kahire, 1402, I, 162, 171.

⁵ İbnu’l-Cinnî, Ebu’l-Fetih Osmân b. Cinnî, *Sırru Sinâati’l-İ’râb*, (Dâru Kütübi’l-İlmiyye), Beyrut, 2000, II, 200, 253.

⁶ Suyûtî, *Tedrîbu’r-Râvî*, II, 654.

⁷ Sehâvî, Şemsuddîn Ebu’l-Hayr, *Fethu’l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti’l-Hadis*, (thk. Ali Hüseyin Ali), Mektebetü’s-Sünne, Mısır, 2003, II, 9.

olan Şeybânî'nin rivâyetleri, bu açıdan hem genel olarak diğer râvîlerin rivâyetlerine tercih nedeni iken, hem de özelde onun Muvatta rivâyetini diğer râvîlerin nüshalarına tercih nedeni olarak kabul edebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN YAŞADIĞI İLMÎ ÇEVRE KÛFE

2.1. İLK İKİ ASIR EHL-İ REY – EHL-İ HADİS BAĞLAMINDA KÛFE VE HADİS

2.1.1. Kûfe'de Hadîs

Kûfe coğrafi olarak Hint, Arap, Roma ve Sâsânî medeniyetlerinin buluşum noktasında inşaa edilmiş, dolayısıyla çok farklı kültür, din, dil ve ırka ait unsurları barındırmıştır. Bu çok renklilik şehri bazı yönlerden büyük problem ve sorunlarla karşı karşıya getirmiş olsa da, bu şehir ortaya çıkan sorunların üstesinden gelecek çözümleri de üreterek İslâm düşüncesinin hemen her sahasında etkili ve kalıcı izler bırakmayı başarabilmiştir. Nitekim siyâsî ve îtikâdî alanda Sünnî, Şîî, Hâricî ve Mürciî düşüncesinin öncü şahsiyetlerini yetiştiren Kûfe, fikhî alanda ehl-i hadis ile birlikte iki temel ekolden biri olan ehl-i reye ve günümüz dünya Müslümanlarının belki de yarısından çoğunun amelde mezhebi olan Hanefî mezhebine ev sahipliği yapmıştır. Bu iki ilmin yanısıra Kûfe, ayrıca tefsir, kırâat ve edebiyat ilimlerinde de başlı başına bir ekol ve medrese haline gelmiştir. Bunun yanısıra Kûfe'nin hadis ilminde kötü bir nâmı vardır. Zira Kûfe, hadis ilmiyle birlikte anıldığında “mevzu/uydurma” terimiyle birlikte zikredilmiş ve bu belde “gece uydurulan hadislerin gündüz piyasaya sürüldüğü yer” gibi sözlerle anılır olmuştur. Gerçekten de hadis ilmi Kûfe'de bu kadar zayıf ve itibarsız mıydı? Kuşkusuz bu haksız bir şöhrettir. Çünkü şehrin sözkonusu yapısından kaynaklanan sorunların eğitim öğretim faaliyetleri bakımından olumsuz şartlarına rağmen hadisçiler, ellerinden geldiği kadar mescidlerde hadis rivâyet geleneğini sürdürmeye titizlikle devam etmişlerdir. Onların bu olağanüstü gayretleri, hadis meclislerine gösterilen ilgi ve alakanın her geçen gün ziyadesiyle devam etmesine sebep olmuştur. Zira Alkame b. Kays (ö. 62/682), Hâris b. Suveyd (ö. 63/683), Mesruk b. Ecda' (ö. 63/683), Esved b. Yezîd (ö. 75/694, Abdullah b. Hubeyb es-Sülemî (ö. 73/692), İbn Ebî Leylâ, Şurayh b. Hânî, Zerr b. Hubeyş (ö. 82/701) gibi I. II. asırlarda yaşamış nice râvî münekkitlerden elde ettikleri müsbet tenkitler ve rivâyet ettikleri birçok hadis ile Kûfe hadisçiliğine yön ve şekil vermişlerdir. Nitekim bu isimler daha sonra kütüb-i sittenin râvîleri olmuşlardır.

Ayrıca Kütüb-ü sittenin de tamamında hadisleri bulunan ve Kûfe’de son sahâbî olan Abdullah b. Ebî Evfâ’nın (ö. 87/706) tarihinde vefat etmiş olması Kûfe’de I. asrın sonlarına kadar rivâyet geleneğinin ilk halkası olan sahâbe’den rivâyet açısından yararlanıldığını göstermektedir.¹ Ayrıca Abdullah b. Ebî Evfâ’nın Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde yaşça küçük bir sahâbî olmadığı, kendisinin Hz. Peygamber (s.a.v) ve ashâbıyla birlikte yedi savaşta bulunduğunu ve bu savaşlarda yiyecek birşeyler bulamadıklarından dolayı çekirge yediklerini söylemesi, asr-ı saadet dönemine vâkıf olan bir sahâbî olduğunu göstermektedir. Tabakât sahipleri, Abdullah b. Ebî Evfâ’nın, Kûfelilere oldukça geniş siyer bilgileri aktardığını da söylemişlerdir.² İsmâil b. Ebî Hâlid, İbn Ebî Evfâ’nın vücudunda darbe izleri gördüğünü ve bunların ne olduğunu sorunca, Hz. Peygamber’le (s.a.v) birlikte Huneyn savaşında aldığı darbe izleri olduğunu söylemiştir.³ Şu’be, İbn Ebî Evfâ’nın Rıdvân bey’atine katılan sahâbelerden olduğunu söyler.⁴ Kaldı ki I. asrın sonlarından itibaren rivâyet hususunda meşhur olmuş râvîlerin sayılarında da çok büyük bir artışın olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu karışık dönemin ardından Kûfe’ye giren Basralı meşhur hâfizlerden Affân b. Müslim’in (ö. 220/835), bu şehirdeki hadis rivâyetlerinin; dört ay içerisinde yüz bin güvenilir hadis yazılabilecek seviyeye ulaştığını gösteren sözü önemli bir analizdir.⁵

Müslümanlar tarafından hicrî 17 yılında inşasına başlanan Kûfe tarih boyunca İslâm medeniyeti adına dünyanın ilim merkezi konumuna gelmiş, bu yönde kalıcı izler bırakmayı başarmış, köklü medeniyetlere ev sahipliği yapabilmiştir. Doğal olarak İslâm coğrafyası içinde başka hiçbir şehirde benzerine rastlanamayacak bu çok renkliliğin maddî ve manevî alanda çeşitli tezâhürleri olmuştur. Sözkonu renkli unsurların birbirleriyle yakın ilişki içinde bulunması sebebiyle, Kûfe’de teşekkül edip gelişen hadis kültürünün “gece îmâl edilen hadislerin gündüz piyasaya sürülmesiyle” anılmasının ne kadar doğru bir söz olup olmadığını ve Kûfeli hâfiz, sika râvîlerin azımsanmayacak kadar çok olduklarını belirterek bu râvîler hakkında konuya kısaca değinmek istiyoruz.

Hicrî ilk üç asır, diğer ilim dallarında olduğu gibi hadis için de en zirve dönemdir. Nitekim bu dönem, günümüzde ulaşılan ilmî düzeyin dahi temel esaslarını teşkil eden

¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, IV, 225.

² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, IV, 226; Zehebî, *Siyer*, III, s. 428.

³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, IV, 227.

⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, IV, 226.

⁵ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisu’l-Fâsil* s. 579.

tedvin ve tasnif faaliyetlerini içine almakta ve hadis ilteratürünü oluşturan çalışmaların doruk noktaya ulaştığı dönem olduğu bilinmektedir. Kûfeli ravilerin rivâyet ettikleri eserler ve bu ravilerin hadis ilminin ihâta ettiği birçok alanlarda ortaya koydukları görüşler daha sonra yapılan tüm çalışmalara esas teşkil etmiş ve önemli hadisçiler bu dönemde yetişmişlerdir. Daha sonraki nesillere devredilen eşsiz kültür mîrâsı da yine bu devirde ele alınmıştır. Bu literatürün oluşumunda şüphesiz Kûfe'nin çok mühim katkısı ve emeği olmuştur. Telifte ve tedvinde bulunmuş hadisçiler sıralamasında Kûfe, tüm İslâm bölgeleri arasında Bağdad ve Basra'dan sonra üçüncü sıraya girmiştir. Bunun yanısıra bu sıralamada hadis ve rivâyet geleneğinin beşiği sayılan Medîne yedinci, Mekke ise onuncudur.¹

Hadisçi sayısı hakkındaki bu istatistiki bilgiler, tüm İslâm bölgelerinde tedvin edilen eserlerin konumuna da yansımıştır. Râmezü'nin (ö. 360/970) “*Bâblarının çokluğu, tertip ve te'lif'inin hoşluğu bakımından Kûfe'de tektir*”² şeklinde ifade ettiği İbn Ebî Şeybe'ye ait *el-Musannef* ile zirveye ulaşan ve hadisle ilgili olan bu çalışmalar sayısal açıdan Kûfe'nin Bağdad ve Basra'nın ardından üçüncü sıraya girmesini sağlamıştır.³ Hadis ilminin en klasik eserleri arasında sayılan musannef, müsned, câmi ve sünen türü eserler, çokluk açısından değerlendirildiğinde Kûfe, Bağdat'tan sonra ikinci sırada yer almıştır. Zira Kûfe'de ilk câmi Süfyân es-Sevrî, ilk sünen Zâide b. Kudâme (ö. 161/777), ilk müsned Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî (ö. 213/828), ilk musannef ise Ebû Bekir b. Ebî Şeybe tarafından yazılmıştır.

Kûfe'nin hadis ilmiyle ilgili veriler neticesinde ikinci sırada olmasının, Bağdat'ın da birinci sırada olmasının nedeni olarak, h.145 yılında halife Mansûr'un talimatıyla (h. 136-158)inşaa edilen Bağdat'ın çok uzun süre İslâm coğrafyasına başkentlik yapmış olmasını gösterebiliriz.⁴ Bu açıdan devletin idârî ve siyâsî merkezinin ilmî, kültürel ve ekonomik sahada ülkenin farklı şehirlerine göre ayrı bir konuma sahip olacağı kaçınılmazdır. Dolayısıyla Bağdat'ın bu ilmî yarışta avantajlı bir konumda olduğundan bahsedebiliriz.

¹ Sandıkçı, Kemal, İlk üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis, D.İ.B. Yay. Ankara, 1991, s. 477.

² Râmezü'nin, Kâdî Ebû Muhammed, *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, (thk. Muhammed Acec el-Hatîb), Dâru'l-Fikir, 1404. (thk. Muhammed Muhibbu'd-Dîn), Dâru Zehâir, 2016, s. 661.

³ Sandıkçı, *İlk üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, s. 479.

⁴ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-İslâm*, Dâru't-türâs, 1387, VII, 614.

Kûfe hakkında şöhret bulmuş bazı haksız söylemlerin yanısıra, ilk üç asırda Kûfe hakkında söylenen bazı övgü ifadeler de şunlardır:

Hiz. Ömer'e (ö. 23/644) göre "Kûfe, Allah'ın oku, iman'ın en tepesi, Arab'ın ısındığı yer, Kûfeliler ise, İslâm'ın baş aktörleri, Arapların efendisi ve onların sınır boylarını koruyan Allah'ın mızrakları gibidirler". Selmân el-Fârisi'ye (ö. 36/656) göre "Kûfe ehli Allah dostlarıdır. Orası İslâm'ın kalesidir, bu nedenle her mümin orada olmayı arzular". Hiz. Ali (ö. 40/661) de şöyle der: "Kûfe iman'ın zirvesi, İslâm'ın delili, Allah'ın kılıcıdır. Allah Kûfelileri yeryüzünün bayraktarı kılacaktır".¹ Hiz. Ömer Kûfe'ye Abdullah b. Mes'ûd'u (ö. 32/652) ve Ammâr b. Yâsir'i (ö. 37/657) göndererek onlara; "Size Ammâr'ı emîr olarak, İbn Mes'ûd'u da muallim ve vezir olarak gönderiyorum. Bunlar Hiz. Peygamber'in (s.a.v) en seçkin sahâbilerindendir, onları dinleyin ve itaat edin. Zira Abdullah'ı göndermekle Kûfe ehlini kendime tercih etmiş oldum"² diye yazmıştır. İbrahim en-Nehâî (ö. 92/710) de şöyle der: "Kûfe'ye Rıdvân biatine katılan Allah'ın kendilerinden razı olduğu üç yüz sahâbî, Ashâb-ı Bedir'den de yetmiş sahâbî yerleşmiştir".³ Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) Kûfe'ye geldiğinde dört bin hadis ehli gördüğünü nakletmiştir.⁴ Mezkûr b. Süleyman hocası Affân'dan naklen şöyle der: "Bizden öncekilerin şöyle dediklerini işittim; "Kûfe'ye dört ay kalmak üzere gelirdik, bu süre içerisinde yüz bin hadis yazmak istesek yazardık. Ancak elli bin hadis yazmıştık. Biz Kûfe'de rivâyetlerinde lahn/yanlış yapan kimseyi görmedik."⁵ Muhammed b. Sîrîn de Kûfe'ye girdiğinde dört bin hadisçi, dört yüz fıkıhçı olduğunu söylemiştir.⁶ Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) şöyle demiştir: "Menâsike dair mâlûmâtı Mekkelilerden, kıraât ilmini Medinelilerden, helal ve haram ilmini/fikhî ise Kûfelilerden almak gerekir." Buhârî (ö. 256/869) ise hadis almak için diğer bütün şehirlere kaçır defa gittiğini hatırladığını ancak Kûfe ve Bağdat'a ilim/hadis rivâyeti için kaç defa gittiğini saymadığını nakleder.⁷

¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 86-87.

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 88-89; İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillâh *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l Ashâb*, Beyrut, 1412, III, 992.

³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 89.

⁴ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 424.

⁵ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil* s. 580. Öyle ki bu sayı Ahmed b. Hanbel'in Müsnedindeki hadislerin iki katından daha fazladır.

⁶ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil* s. 581.

⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, s. 407.

2.1.1.1. Kûfeli Kütüb-i Sitte Râvîler

Kûfe'ye giren Basralı meşhur hadis hâfızı Affân b. Müslim'in (ö. 220/835) “*Kûfe şehrindeki hadis rivâyetlerinin; dört ay içerisinde yüz bin güvenilir râvîden hadis yazılabilecek seviyeye ulaştığını*” haber vermesi,¹ Kûfe'deki teşekkül edip gelişen hadis ilmi ve rivâyetinden bîhaber olanların, Kûfe'yi “gece îâmâl edilen hadislerin gündüz piyasaya sürüldüğü yer” olarak anması bu mübârek şehre karşı büyük bir haksızlıktır. Öyle ki Kûfe tüm İslâm coğrafyası içinde hadis ilminde üçüncü sıralamaya girmişken, hadis ve rivâyet geleneğinin beşiği konumundaki Medîne yedinci, Mekke ise onuncudur.²

Henüz hicrî I. asrın ikinci yarılarında Kûfe'ye giren birçok tâbîî âlimler orada 4000 hadisçi, 400 fıkıhçı olduğuna şahit olmuşlardır.³ İmâm Buhârî'nin, hadis almak için diğer bütün şehirlere kaçar defa gittiğini hatırladığını ancak Kûfe şehrine hadis almak için kaç defa girdiğini saymadığını belirtmesi, bu şehrin zannedilen aksine adeta bir hâfızlar diyarı, sika râvîlerle dolup taşan rivâyetin başkenti oluşunu göstermektedir. Kendilerinden ilim alınmak üzere Kûfedeki ilim meclislerine akın akın hicret edilen âlimlerin⁴ azımsanmayacak kadar çok olduklarını belirterek bu râvîlerin bir kısmının isimlerini zikretmek istiyoruz:

2.1.1.2. Sahâbî Râvîler

İbrâhîm en-Nehâî ve daha başkaları, Kûfe'ye Rıdvân biatine katılan Allah'ın kendilerinden razı olduğu 300 sahâbînin, Ashâb-ı Bedir'den de 70 sahâbînin yerleştiğini nakletmişlerdir.⁵ Bu sahâbîlerden birçoğunun hadisleri kütüb-i sitte'nin tamamında yer alırken, bazılarının hadisleri kütüb-i sitte'nin bir kısmında yer almıştır. Çok azının hadisleri ise diğer hadis kaynaklarında yer almıştır. Kûfe'ye yerleşmek suretiyle hadislerini Kûfe'ye taşıyan sahâbelerden hadisleri kütüb-i sitte'nin tamamında yer

¹ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil* s. 579.

² Sandıkçı, Kemal, İlk üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis, *D.İ.B.* Yay. Ankara, 1991, s. 477.

³ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil* s. 581.

⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, s. 407.

⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 89.

alanlar şunlardır: Ebû Abdîrrahman Abdullah b. Mes'ûd el-Hüzelî,¹ Ebu'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kuraşî el-Hâşimî,² Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Yemân el-Absî (ö. 36/656),³

Ebû Abdillâh Habbâb b. Erat et-Temîmî (ö. 37/657),⁴ Ebu'l-Yakzân Ammâr b. Yâsir el-Ansî (ö. 37/657),⁵ Ebû Sâbit Sehl b. Huneyf el-Ensârî el-Evsî (ö. 38/658),⁶ Ebû Mûsa el-Eş'arî Abdullah b. Kays (ö. 42/662),⁷ Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr el-Bedrî (ö. 40/660),⁸ Ebû Abdillâh Muğîre b. Şu'be es-Sekafî (ö. 50/670),⁹ Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51),¹⁰ Ebû İshâk Sa'd b. Ebî Vakkâs el-Kuraşî (ö. 55/675),¹¹ Ebû Saîd Semura b. Cündüp el-Fezârî (ö. 59/678),¹² Ebû Abdillâh Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî (ö. 64/683),¹³ Ebû Amr Zeyd b. Erkam el-Ensârî (ö. 66/685),¹⁴ Ebû Tarîf Adıyy b. Hâtîm et-Tâî (ö. 67/686),¹⁵ Ebû Umâre Berâ b. Âzîb el-Evsî (ö. 71/690),¹⁶ Ebû Abdillâh Câbir b. Semura (ö. 74/693),¹⁷ Ebû İbrâhîm Abdillâh b. Ebî Evfâ el-Eslemî (ö. 87/705),¹⁸ Vâli b. Hucr el-Hadramî,¹⁹ en-Nu'mân b. Mukarrin el-Müzenî,²⁰ Abdurrahman b. Semure el-Kuraşî,²¹ Abdillâh b. Yezîd b. Zeyd el-Hutamî,²² Amr b. Hureys el-Mahzûmî,²³ Vehb b. Abdillâh es-Suvâî,²⁴ Süleyman b. Surad el-Huzâî,²⁵

¹ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 27.

² İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 334.

³ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 219.

⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, III, 133.

⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 408.

⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 251.

⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 362.

⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 247.

⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 262.

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 73.

¹¹ Irak topraklarının hemen hepsinin fâtîhi sayılan Sa'd, Hz. Ömer'in emriyle Kûfe'nin işasını başlatan kimsedir. Aynı zamanda Kûfe'nin atanan ilk vâlisi olmuştur. Bu tarihte aşere-i mübeşşere'nin ve muhâcirlerin hayatta kalan son ismidir. İbn Hacer, *Tehzib*, III, 483.

¹² İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 236.

¹³ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 447.

¹⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, III, 394.

¹⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 166.

¹⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 425.

¹⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 39.

¹⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 151.

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 108.

²⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 456.

²¹ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 190.

²² İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 78.

²³ İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 17.

²⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 164.

²⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 200.

Cündüb b. Abdillâh b. Süfyân el-Becelî,¹ Hârîse b. Vehb el-Huzâî,² Târik b. Şihâb el-Becelî,³ Urve b. el-Cad el-Bârikî.⁴

2.1.1.3. Tâbiî Râvîler

Biyografî eserlerinde, sahâbîlerden hadis alan Kûfeli, sika olduğunda hemen hemen ittifak edilen ancak az rivâyeti olduğuna dair bilgi içeren pek çok râvî olduğu gibi, rivâyetleri azımsanmayacak kadar çok olan sika, sebt, hâfız ve hatta emîru'l-müminîn lakabıyla şöhret bulmuş tâbiî râvîler bulunmaktadır. Kûfeli tâbiî râvîlerin birçoğunun hadisleri kütüb-i sitte'nin tamamında yer alırken, bazılarının hadisleri kütüb-i sitte'nin bir kısmında yer almıştır. Kütüb-i sitte dışındaki diğer hadis mecmualarında hadisleri olan yüzlerce Kûfeli sika ve hâfız tâbiî râvîler bulunmaktadır. Bu râvîlerden hadisleri kütüb-i sitte'nin tamamında yer alanların bazıları şunlardır: Alkame b. Kays en-Nehâî,⁵ Mesrûk b. el-Ecda' el-Hemdânî,⁶ Hemmâm b. Hâris en-Nehâî,⁷ Sıla b. Zufer el-Absî,⁸ el-Hâris b. Suveyd et-Teymî,⁹ Abdullâh b. Hubeyb Ebû Abdîrrahman es-Sülemî,¹⁰ el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehâî,¹¹ Murre b. Şerâhîl,¹² Şurayh b. Hâni b. Yezîd el-Hârisî,¹³ Abdurrahman b. Ebî Leylâ el-Evsî el-Kâdî,¹⁴ Suveyd b. Ğafele b. Avsece,¹⁵ Zerr b. Hubeyş el-Esedî,¹⁶ Süleym b. Esved Ebû'ş-Şa'sâ el-Muhâribî,¹⁷

Huzeyl b. Şurahbîl el-Evdî,¹⁸ Şakîk b. Seleme Ebû Vâil el-Esedî,¹⁹ Kays b. Ebî Hâzim el-Becelî,²⁰ e-Esved b. Hilâl Ebû Sellâm,¹ İbrahim b. Yezîd b. Şurayk et-Teymî,²

¹ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 117.

² İbn Hacer, *Tehzib*, II, 167.

³ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 3.

⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 178.

⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 276.

⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 110.

⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 66.

⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 337.

⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 143.

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, XII, 154.

¹¹ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 342.

¹² İbn Hacer, *Tehzib*, X, 88.

¹³ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 330.

¹⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 260.

¹⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 278.

¹⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, III, 321.

¹⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 165.

¹⁸ Buhârî, et-*Târîh*, IV, 120. İbn Hibbân, es-*Sikât*, V, 514. Ebû'l-Hasen el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 510.

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 361.

²⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 386.

Saîd b. Cubeyr Ebû Abdillâh el-Vâbilî,³ Abdurrahman b. Mull Ebû Osmân en-Nehdî,⁴ İbrahim b. Yezîd b. Kays en-Nehaî,⁵ Abdurrahman b. Esved b. Yezîd en-Nehaî,⁶ Temîm b. Seleme,⁷ Rib'î b. Hirâş el-Absî,⁸ Sa'd b. Ubeyde es-Sülemî,⁹ Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bi,¹⁰ Ba'bed b. Hâlid Ebû el-Cedelî,¹¹ İsmâil b. Ebî Hâlid el-Becelî,¹² Âbis b. Rabî'a en-Nehaî,¹³ Ma'rûr b. Suveyd el-Esedî,¹⁴ Abdullah b. Sahbera el-Ezdî,¹⁵ el-Museyyeb b. Râfi' Ebu'l-Alâ,¹⁶ Alî b. Rabîa Ebû'l-Muğîre el-Esedî,¹⁷ Yezîd b. Şerîk b. Tarik et-Teymî.¹⁸

2.1.1.4. Tebeu't-Tâbiîn Râvîler

Kûfeli tâbiî râvîlerden hadis alan bir sonraki tabaka tebeu't-tâbiîn râvîlerdir. Kûfeli tâbiî âlimlerin yetiştirdiği binlerce Kûfeli, sika, hâfız, fakih, İmâm, emîrû'l-müminîn lakabıyla şöhret bulmuş tebeu't-tâbiîn râvîleri bulunmaktadır. Bu dönemde Kûfeli Tebeu't-Tâbiîn râvîler ve hadisleri, kütüb-i sitte'nin muhtevasının çoğunu oluşturacak derecede zenginleşen rivâyet geleneğine bağlı kalarak buna dirâyet ilminide ilave etmeyi elzem görmüşlerdir. Birçok Kûfeli sika ve hâfız tebeu't-tâbiîn râvîlerin hadisleri kütüb-i sitte'nin tamamında yer alırken, bazılarının hadisleri kütüb-i sitte'nin bir kısmında, bazıları da kütüb-i sitte dışındaki diğer hadis eserlerinde yer almaktadır. Bu râvîlerin her birinin, rivâyetleri kütüb-i sitte hadisleri kadar çok olan sebt, hâfız ve emîrû'l-müminîn râvîler olduğunu da unutmamak gerekir. Kûfeli tâbiî râvîlere talebelik yapmış olan yüzlerce Kûfeli tebeu't-tâbiîn râvîlerden hadisleri kütüb-i sittenin tamamında yer almış olanların bazıları şunlardır: Amr b. Murra el-Cemelî,¹⁹ Câmi b.

¹ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 176.

² İbn Hacer, *Tehzib*, I, 342.

³ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 11.

⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 277.

⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 177.

⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 140.

⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 512.

⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, XII, 367.

⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, III, 478.

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 65.

¹¹ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 221.

¹² İbn Hacer, *Tehzib*, I, 291.

¹³ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 37.

¹⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 230.

¹⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 230.

¹⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 153.

¹⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 320.

¹⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 337.

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 102.

Şeddâd el-Muhâribî,¹ Kays b. Müslim el-Cedelî,² Vâsıl b. Hayyân el-Ahdeb,³ Mansûr b. Mu'temir es-Sülemî,⁴ Habîb b. Ebî Amra,⁵ Yahya b. Saîd b. Hayyân et-Teymî,⁶ Süleyman b. Mihrân el-A'meş,⁷ Mis'ar b. Kidâm el-Hilâlî,⁸ Süfyân b. Saîd es-Sevrî,⁹ İsrâil b. Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebî,¹⁰ Sellâm b. Süleym, Ebu'l-Ahvas,¹¹ Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide,¹² Abdüsselâm b. Harb el-Mülâî,¹³ Yahya b. Yemân el-İclî,¹⁴ Süleyman b. Hayyan Ebû Hâlid el-Ahmer,¹⁵ Abdullah b. İdrîs el-Evdî,¹⁶ Muhammed Fudayl ed-Dabbî,¹⁷

Vekî b. Cerrâh er-Ruâsî,¹⁸ Hammâd b. Usâme b. Zeyd el-Kuraşî,¹⁹ Yahya b. Âdem el-Mahzûmî,²⁰ Muhammed b. Ubeyd el-İyâdî et-Tanâfisî,²¹ Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî,²² Ubeydullah b. Mûsa el-Absî,²³ Kabîsa b. Ukbe es-Suvâî,²⁴ el-Fadl b. Dukeyn et-Teymî el-Mulâî,²⁵ Mâlik b. İsmâil en-Nehdî,²⁶ Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr el-Hemdânî,²⁷ Osman b. Ebî Şeybe,²⁸ Muhammed b. Alâ b. Kureyb,²⁹ Abdullah b. Saîd b. Husayn el-Eşecc el-Kindî.³⁰

¹ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 56.

² İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 403.

³ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 103.

⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 312.

⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, II, 188.

⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 214.

⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 222.

⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 113.

⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 111.

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 261.

¹¹ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 282.

¹² İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 208.

¹³ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 316.

¹⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 306.

¹⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 181.

¹⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 144.

¹⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 405.

¹⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 123.

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, III, 2.

²⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 175.

²¹ İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 327.

²² İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 402.

²³ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 50.

²⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 347.

²⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 270.

²⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, X, 3.

²⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 282.

²⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 149.

²⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 385.

³⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, XII, 108.

2.2. KÛFE'DE EHL-İ REYİN ÖNCÜLERİ

Kûfe'nin Halife Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 55/675) tarafından inşasından hemen sonra Hz. Ömer, Kuran ve dînî ilimleri talim ettirmesi üzere bilhassa Abdullah b. Mes'ûd'u bu şehirde görevlendirmiştir. Hz. Osman'ın şehadetinin ardından hilafet makamına gelen Hz. Alî ise Kûfe'yi İslâmın başkenti ilan ederek burada ikamet etmiştir. Kûfe'deki köklü bir ilmî yapının oluşumunda bu iki âlim sahabînin özellikle büyük emekleri vardır. Hz. Ömer'in gerek eğitim/öğretim amacıyla gönderdiği sahabiler ve gerekse vâli ve kadılarına yazdığı risâleler ve verdiği talimatlar ile Kûfe'deki ilmî metodun şekillenmesine sebep olmuştur. Nitekim Kûfeli âlimler de delillerden istinbat ettikleri hükümleri, önemli fıkıhçılardan oluşan silsile aracılığı ile bu öncü sahâbîlere isnâd etmeye gayret etmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Ömer, Hz. Alî ve İbn Mes'ûd'u, Ebû Hanîfe dönemi Kûfe fıkıh ekolü ehl-i reyin teşekkülüne zemin hazırlayan ehl-i reyin kurucu mimarları olarak görmek mükündür.

2.2.1. Hz. Ömer

Her ne kadar Kûfe (ع) Hz. Ömer'in (ö. 23/644) emriyle inşaa edilmiş olsa da onun Kûfe ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Ancak Hz. Ömer'in Kûfe hakkında verilecek kararlar doğrultusunda İbn Mes'ûd'la sıkça istişarelerde bulunması ve Kûfe'ye atadığı kadılarına gönderdiği kada hakkındaki mektuplar¹ Kûfe ekolünün teşekkülünde çok önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim Kûfe ehl-i rey/fıkıh ekolünün öncüsü Ebû Hanîfe, ilmî kaynaklarından bahsederken şu üç önemli isme özellikle atıfta bulunur: “İlimimin kaynakları Hz. Ömer, Hz. Alî ve İbn Mes'ûd'dur. Nitekim Abdullah hayattayken ondan daha âlim birisi yoktu.”² Yine Ebû Hanîfe'nin en büyük talebelerinden Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l Harac* adlı eserinde Hz. Ömer'den 124 farklı yerde zikretmesi özellikle İbn Mes'ûd kanalıyla Hz. Ömer'in Kûfe ekolü üzerinde ne kadar etkili olduğunu gösterir. Bunu ziyadesiyle Şeybânî'nin eserlerinde de görmek mümkündür. Hiç kuşkusuz Hz. Ömer'in hüküm tespitindeki fikhî düşüncesinin ana kaynağı diğer Sahâbîler gibi Kitap ve Sünnet idi. Hz. Ömer'in bu iki kaynağın anlaşılması konusunda çok titiz olduğu görülmüştür. O burada bulamadığı meseleleri

¹ Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1974, s. 70.

² Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 334.

kendi içtihadlarıyla çözüme kavuşturdu.¹ Bu yaklaşım tarzından dolayı Hz. Ömer ehl-i reyin kurucu imamı olarak takdim edilmiştir.²

2.2.2. Hz. Alî

Kûfe ilmî ekolünün oluşumunda önemli rol oynayan bir diğer sahâbî de (ع) Hz. Alî'dir. O sahâbîler arasında ictihadları ile öne çıkmıştır. Nitekim o daha Hz. Peygamber (s.a.v) yaşıyorken ictihad ederek fetvâ veren sahâbîler arasında zikredilmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından kadı olarak Yemen'e gönderilmiştir.³ Hz. Alî'nin (ö. 40/661) fetva ve içtihad alanındaki yetkinliği ile dikkatleri üzerine çekmiş olması Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd ve sahâbîler tarafından da bilinen bir özelliği olmuştur. Hz. Ömer bu konuda sahâbîler arasında en güzel hüküm verenin Hz. Alî olduğunu söylemiştir. Hz. Ömer'e bazı meseleler sorulduğunda, “*Alî'ye sorunuz, çünkü biz onunla istişare etmekle emrolunduk*”⁴ demiştir. Hatta Hz. Ayşe'de bazı meseleler için soru soranları Alî'ye yönlendirdiği ve onunla istişare edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵ İlk üç halifeye Hz. Alî fikhî konularda baş danışmanlık yapmıştır. Hz. Alî'nin sorunlara getirdiği çözüm yöntemi İbn Mes'ûd'da olduğu gibi Kuran, Sünnet, önceki sahâbîlerin yöntemleri ve ictihâddır. Hz. Alî'ye göre ancak, Kuran'ı çok kavrayan, sünnetin inceliklerine vâkıf, ferâiz ilmini bilen kimseler ve nâsih/mensûh bilgisine sahip olanlar ictihad edebilir ve fıkıh alanında söz söyleyebilirler. Kitap ve sünnetteki bir illet birliğinden yola çıkılarak yapılan kıyas, onun fıkıh meseleleri çözümlemedeki ayrıcalığını ortaya koymaktadır. Tâbiûn âlimlerinin önde gelen isimlerinden Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 63/683) şöyle der: “*Ben Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilminin şu altı sahâbede cem edildiğini gördüm: ‘Alî b. Ebî Tâlib, Ömer b. Hattab, Abdullah b. Mesud, Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Ubey b. Ka'b (ö. 33/654). Bu altının ilmi de Alî b. Ebî Tâlib ve İbn Mesud'da toplanmıştır.*”⁶ Hz. Alî uygulamadaki aksaklık ve ihmellere her fırsatta müdahale etmiştir. Örneğin, aklî dengesi yerinde olmayan ve zina

¹ Buhârî, *et-Târîhu'l Kebîr*, Beyrut, VII, 175.

² Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 70.

³ Ebû Dâvud, Akdiye, 5; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 335.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 339.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 100, no: 133.

⁶ İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekir el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîinan Rabbi'l-Âlemîn*, (thk. Muhyiddin Abdulhamid) Kâhire, 1374, I, 12-13.

suçundan dolayı ceza uygulanmak üzere Ömer'in hüküm verdiği bir kadın için, Ömer'e delilerin ceza ehliyeti sahibi olmadıklarını dile getirerek bu cezayı engellemiştir.¹

2.2.3. Abdullah b. Mes'ûd

Derin bir Kuran ve sünnet ilmine sahip olan (ع) İbn Mes'ûd (ö. 32/653) Hz. Peygamber'in (s.a.v) ashâbı arasında müctehid fakihlerden sayılır, öyle ki bunların en fakihi olarak da kabul edilir.² Nitekim Hz. Ömer'in, farklı farklı sosyal ve kültürel hayata sahip insanların yaşadığı Kûfe'ye İslâmî ilimleri öğretmek üzere İbn Mes'ud'u görevlendirmesi onun dînî ilimlerde ne kadar geniş bir birikime sahip olduğunu gösterir. İbn Mes'ûd'un problemleri çözerken başvurduğu temel kaynaklar sırasıyla Kuran, Sünnet, önceki halifelerin icthatları ve verdikleri hükümlerdir. Nitekim kendisi bu konuda; “Sizden hüküm vermek isteyenler ilk önce Kuran'a baksın. Orada bulamazsa Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetine ve hükmüne başvursun. Orada da bulamıyorsa sâlihlerin/fakihlerin bu konudaki hükümlerini araştırın. Bunların hiç birinde aradığını bulamıyorsa kendi görüşüne/reyine göre hüküm versin. Bunu da yapamıyorsa, hüküm vermekten vazgeçsin ve sükût etmekten utanmasın” demiştir.³ İbn Mes'ûd'un bu çözüm metodu daha sonra Kûfe'ye sistematik bir ekol özelliği kazandıran iki temel usûle asıl teşkil etmiştir: “Nassın olmadığı konularda rey'e/kıyasa başvurulması” ve “hakkında şüpheye düşülen yerde, hadis olup olmadığı bilinmeyen hususlarda icthadın tercih edilmesi.”⁴

Kûfe ekolünün teşekkülünün ve yaygınlaşmasının en önemli sebeplerden biri Abdullah b. Mes'ûd'un Kuran, sünnet ve içtihad/rey konusunda ortaya koyduğu görüşlerinin talebeleri tarafından büyük bir titizlikle nakledilmesi ve yazıya geçirilmesidir. İslam topraklarının herhangi bir yerinde görüş ve içtihatları böyle bir titizlikle muhafaza edilmiş bir başka sahabîye rastlanmamıştır.⁵ Öte yandan Kûfe'de yapılan ilmî çalışmaların taraftar bulması ve ilme düşkün kimselerin varlığı da Abdullah b. Mes'ûd'un, ilmî çalışmalara istenilen düzeyde muhatap bulabilmesine ve birçok öğrenci yetiştirmesine sebep olmuştur. Başta bu üç sahâbî olmak üzere diğer

¹ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 39.

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 10.

³ İbn Abdülberr, *Câmiu Beyani'l-İlm*, II, 57; İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîin*, I, 15.

⁴ Cerrahoğlu, İsmâil, “Abdullah b. Mesud”, *DİA*, I, 117.

⁵ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîin*, I, 20.

sahâbîlerden de alınan bu ilmî miras, öğrencileri olan tâbiîn nesli tarafından daha sistematik bir şekilde geliştirilerek sonraki nesillere miras olarak kalmıştır. Reyle içtihad metoduna çok önemli katkılarda bulunan tâbiîn uleması bununla birlikte Kûfe hadisçiliğinde de zirve şahsiyetler arasında zikredilmişlerdir. Bu âlimlerden bazıları şunlardır:

2.2.4. Alkame b. Kays

İbn Mes'ûd'a öğrencilik yapmış olan (ع) Alkame (ö. 62/682), ondan Kuran, Sünnet ve fıkıh ilmini almıştır. İbadet ve ilim açısından İbn Mes'ûd'a en çok benzeyen kişidir. Bu zeki ve müttaki öğrencisi hakkında İbn Mes'ûd “*benim sahip olduğum bütün ilimlere Alkame'de sahip olmuştur*” demektedir. Alkame Hz. Alî ve İbn Mes'ûd'dan sonra Kûfe de kadâ ve fetvâ makamına geçmiş, yaşadığı dönemde Kûfe'nin müçtehid imamı vasfını kazanmıştır. Zira İmâm Şa'bî ve yeğeni İbrâhîm Nehaî fıkıh/reyi Alkame'den öğrenmişlerdir.¹

2.2.5. Mesrûk b. el-Ecda'

Hadis ve fıkıh alanında Kûfe'nin en önde gelen meşhur âlimlerinden kabul edilen (ع) Mesrûk (ö. 63/683) Kûfe kadılığı yapmıştır. Hak üzere hüküm vermek bana Allah için bir yıl cihat etmekten daha sevimlidir, demiştir. Bu sahada insanlara ilim öğretmekte Abdullah'ın önde gelen talebelerinden sayılmıştır. Kadı Şurayh'ın dahi bazı meselelerde ara ara ondan sorduğu rivâyet edilmektedir.²

2.2.6. el-Esved b. Yezid

Yemenli muhadramundan³ olan (ع) el-Esved (ö. 75/694), Kûfe'ye girmeden önce Muaz b. Cebel'den de dersler almıştır. Fıkıh bilgisiyle İbn Mes'ûd'un öğrencileri içinde fevta makamına ulaşanlar arasında kabul edilmiştir.⁴

¹ Buhârî, *et-Târîhu'l Kebîr*, VII, 41; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 86.

² Buhârî, *et-Târîhu'l Kebîr*, VIII, 35; Erul, Bünyamin, “Mesruk b. Ecda” *DİA*, XXIX, 336-337.

³ Câhiliye zamanında ve İslâm döneminde yaşadığı halde Hz. Peygamber'i müslüman olarak göremeyen kimselere verilen ad. Efendioğlu, Mehmet, “Muhadramûn”, *DİA*, XXX, 395.

⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l Kebîr*, I, 449; Köse, Saffet, “Esved b. Yezid”, *DİA*, XI, 441-442.

2.2.7. Kadı Şurayh b. el-Hâris

Kadı sıfatıyla şöhret bulan (س) Şurayh (ö. 80/699) Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında Müslüman olan muhadramundandır. Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde Yemen'den Medîne'ye gelmiş, daha sonraları verdiği fetvaları çok beğenen Hz. Ömer tarafından Kûfe'ye kadı olarak atanmıştır. Hz. Ömer onu atadıktan bir müddet sonra mektup yazarak çeşitli tavsiye ve talimatlarda bulunmuştur. Bu mektupta Hz. Ömer şöyle söylemektedir: “*Sana bir mesele geldiğinde öncelikli olarak Allah'ın Kitabıyla hükmet. Eğer aradığını burada bulamazsan Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetine bak hüküm ver. Eğer burada da aradığını bulamazsan hidâyet rehberi olan sahâbînin senden önce verdiği hükümlere bak. Burada da bulamazsan seni muhayyer bırakıyorum; ister ictihadda bulun, istersen meseleyi bizimle istişâre et. Benimle istişâre ettiğin meselelerde sana uyacağımı da bilesin.*”¹ Kadı Şurayh Haccac (ö. 95/714) döneminde kendi isteğiyle istifâ edinceye kadar elli üç sene Kûfe'de, yedi sene da Basra'da olmak üzere toplamda altmış yıl kadılık görevini sürdürerek kendisinden razı olunan bir şahsiyyet olmuştur.

2.2.8. İbrâhîm b. Yezid en-Nehaî

(ع) en-Nehaî (ö. 96/714) derin ilmi ve fıkıh bilgisi ile Kûfe'nin baş müftüsü ünvanını almayı haketmiş birisidir. Yaşadığı asırda Kûfe'de fikhî düşüncenin ve bilhassa reyin gelişerek sistematikleşmesine öncülük etmiştir. Abdullah b. Me'sûd'dan sonra gelenlerin en âlimi İbrâhîm olduğunda ittifak vardır. Onun fikhî bilgisini öven pekçok rivâyet mevcuttur. Kûfeliler Saîd b. Cübeyr'e (ö. 94/713) fetva sorduklarında, içinizde İbrâhîm en-Nehaî varken gelip bana fetvâ mı soruyorsunuz! demiştir.² en-Nehaî, Şa'bî, Ebü'd-Duhâ ve daha başka âlimler mescidde biraraya gelip müzakerelerde bulunurlardı. Hakkında âsâr/rivâyet olmayan bir mesele gündem olduğunda hepsinin gözü İbrâhîm'e bakardı.³ Kûfe'deki fıkıh çalışmalarının kendine has özellikler taşıyan bir ekol haline gelmesinde ve Ebû Hanîfe'nin fıkıh mantığının oluşumunda İbrâhîm en-Nehaî'nin çok büyük etkisi olmuştur.⁴ Nehaî; “*ben bir hadis işitirim, sonra da yüz*

¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 101.

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 270.

³ İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve Ta'dîl*, II, 144.

⁴ Kılıçer, M. Esad, “Ehl-i Rey”, *DİA*, X, 521.

meseleyi o hadise kıyas ederim” demektedir.¹ Buradan anlaşıldığı üzere en-Nehaî hocalarının ictihadlarını mücerred bir taklitten uzak ictihad anlayışını derinden kavrayarak meselelere çözüm üretmiştir. Zira onun verdiği fetvalar hakkında bu fetvaların hocalarından duyduğu şeyler olup olmadığı sorulunca, bunların bir kısmının onlara ait diğerlerinin de onların rivâyetlerine kıyas olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla onun, kıyası bu şekilde kullanarak belli bir sistem kazandırmasına bakılarak *“Fıkh-ı ehli’l Irâk”* şeklinde yeni bir ekolün belki de ismen ortaya çıkışına neden olan ilk âlim olduğunu söylememiz mümkündür.² Hadis rivâyeti konusunda büyük bir titizlik gösteren İbrâhim en-Nehaî’ye göre önemli olan hadisin isnâdı değil metni olmuştur. Zira onun hadisler üzerindeki tenkitçiliği Kûfe üzerinde büyük bir etki oluşturmuştur.

Bu nedenle onun çoğu kez mürsel rivâyetlerde bulunduğu görülmektedir. Belki bunu anlamamıza delil olarak bizzat kendisine yöneltilen bir soruyla yetinebiliriz. Ona; *“Sana Resûlullah’tan (s.a.v) hadis ulaşmadı mı ki, rivâyetlerin merfû’ değil?”* diye sorulunca, *“bilakis hem de çok ulaştı, ancak rivâyetlerimi Ömer’e, Abdullah’a, el-Esved’e ve Alkame’ye izafe etmek bana Hz. Peygamber’e (s.a.v) söz isnâd etmekten daha ehven ve temkinli geliyor”* demiştir. en-Nehaî döneminin rivâyet anlayışına uygun ve makul olarak çokça mürsel hadis nakletmekle birlikte onun mürselleri sahih olarak kabul görmüştür. İbn Maîn en-Nehaî’nin mürsellerinin Hasan el-Basrî’nin, Saîb b. Müseyyeb’in ve Şa’bî’nin mürsellerinden daha sahih olduğunu belirtmektedir.³ en-Nehaî’nin hadis naklindeki bu titizliğine işaret eden daha başka rivâyetler de olmuştur. Bir defasında el-A’miş ona; *“Abdullah’tan bir nakilde bulunacağın zaman hadislerini isnâdla nakletsen”* deyince, İbrâhim şöyle demiştir: *Ben “kâle Abdullah” dersem biliniz ki bizzat kendisinden değil, bir vâsıtayla öğrencilerinden duymuş olduğuma işarettir. Fakat “haddesena fulan” demişsem bunu bizzat o şahıstan almış olduğuma işaret eder”* demektedir.⁴ Büyük bir hadis hâfızı sayılan en-Nehaî hakkında A’miş, ona hangi rivâyeti sorsam mutlaka onunla ilgili bilgisi olurdu deyip, en-Nehaî’yi hadis sarrafı olarak vasıflandırır.⁵ O her daim ma’rûf ve meşhur rivâyetlere önem vermiş,

¹ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fadlihi*, II, 66.

² Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 254-255; Bardakoğlu, “Hanefi Mezhebi”, *DİA*, XVI, s. 1.

³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 272.

⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 159.

⁵ Zehebî, *Tezkire*, I, 74.

şaz ve garib olan hadislerinden kaçınmıştır.¹ İbrahim en-Nehâf'nin hadisleri mâna ile rivâyeti caiz görenler arasında kabul edilmesinin doğruluğu yanında,² bu mantığın ehl-i rey hakkında genel bir tutum olarak görülmesiyle örtüşmemektedir. Nitekim ehl-i reyin sistematik olarak kurucu imamı kabul edilen Ebû Hanîfe mâna ile rivâyeti kesinlikle caiz görmeyenler arasındadır.³

2.2.9. Hammad b. Ebî Süleymân

İsfahanlı bir aileden olan Hammad, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin mevâlîlerindedir.⁴ en-Nehâf'nin en âlim ve en basiretli, münazara ve reyde en yetkin talebesi (بخ م 4) Hammad'dır (ö. 120/738). Kûfe'de Hz. Alî ve İbn Mes'ûd ile başlayan tâbiîler ile devam etmiş olan çözüm tarzını; Âmir eş-Şa'bî gibi daha ziyade hadisçi olan hem de en-Nehâf gibi fıkıh ve ictihad vasfıyla öne çıkan âlimlerden almış, basireti ve derin ilmî yetkinliğiyle bunları sentezleyerek Kûfe fikhini daha da geliştirmiştir. Hocası en-Nehâf daha hayatta iken fetvâ verebilen Hammad, onun vefatıyla da Kûfe mescidindeki ilim halkasının ve fetvâ makamının başına geçmiştir. Selefleri gibi Hammad da hükümlerin mekâsıdını ve illetlerini anlamaya büyük önem vermiş, nasları bu bakış açısıyla incelemiştir. Bir defasında hac vazifesi için Hicaz'a gidip geldikten sonra, oradaki âlimlerin fikhî melekelerinin zayıflığına dikkat çekerek Kûfelilere; “*Sizin çoluk çocuklarınız Medîne âlimlerinden daha bilgilidir*” diyerek Hicazdaki zâhiri anlayışı yermiştir. Hammad, Kûfe'de başta Ebû Hanîfe olmak üzere, A'meş, Muhammed b. Ebân, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), Hakem b. Uteybe el-Kindî (ö. 115/733), Hammad b. Seleme (ö. 179/795) ve Şu'be b. Haccac (ö. 160/776) gibi pek çoklarına hocalık yapmıştır.⁵

2.2.10. Ebû Hanîfe

(ت، س) Ebû Hanîfe (ö. 150/767), ilk başlarda îtikad sahasına yönelerek hayatı boyunca bu alanda ilmi çalışmalarını sürdürmüş, itikâdi birçok müşkil meselelere gayet kolay anlaşılır çözümler getirmiştir. Bu durum onu ehl-i sünnet akide sisteminin

¹ Zehebî, *Tezkire*, I, 74; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil* s. 561-562.

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 272; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil* s. 535.

³ Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, (thk. M. Avvâme), IV, 410.

⁴ Aslen Arap olmayan Müslüman halklar için kullanılan bir terim. Bkz. Yiğit, İsmail, “Mevâlî”, *DİA*, XXIX, 424-426.

⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l Kebîr*, III, 18; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 333; bkz. Aras, M. Özgü, “Hammad b. Ebî Süleymân”, *DİA*, XV, 484-486.

kurucularının en başına koymuştur. Daha sonra fıkıh ilmiyle de meşgul olmaya başlamış, Hammad b. Ebî Süleyman'ın derslerini takip etmiştir. Bu da ona Hammad vasıtasıyla İbrâhim en-Nehaî'nin fıkıh metodunu yakından inceleme fırsatı tanımış ve Kûfe ehl-i rey ekolünün sistematik olarak kurucusu olmayı başarmıştır. Hammad'ın vefatının hemen ardından yaptığı hac yolculuğu ve diğer ilmî seyahatleri sebebiyle Mekke, Medîne, Bağdad gibi önemli ilmî merkezlerde âlimlerle oturma imkânı bulmuş, buradaki fıkıh metodlarını yakından incelemiş, bu şekilde İslâm ümmetinin mevcut fikhî ekollerini değişik âlimlerden görme, farklı bakış açılarını kendi metod ve kabiliyetiyle içiçe girdirerek bunlardan bir senteze ulaşma fırsatı elde etmiştir.¹ Din, dil, Irk ve siyaset açısından çok renkli bir sosyal ortamda, hem ilim ve hem de ticaretle uğraşan İmâm Ebû Hanîfe daima hayatın ve uygulamayla ilgili problemlerin merkezinde olmuş, bu bağlamda karşılaştığı sorunlara çözümler üretmek durumunda kalmıştır. Bu istinbat sistemini kitap, sünnet, sahâbe icmâ'ı ve kıyasa dayandırmıştır. Kuran ve hadisin temel kaynaklar arasında olmazsa olmazların en başında olduğu hususunda Ebû Hanîfe selefinden veya çağdaşları olan diğer fakihlerden farklı bir kanaate sahip olmamıştır.² O, “*Biz bizzat işitsek de işitmese de Hz. Peygamber'in (s.a.v) söylemiş olduğu her şey başımız gözümüz üzerinedir. Buyruklarına iman eder ve öyle şehâdet ederiz*” diyerek sünnet-i seniyyeye bağlılığını bu şekilde ifade etmiştir. Onun nezdinde insanlara öğretilen en faziletli ilim sünnet ilmidir.³ Ebû Hanîfe'nin sünnet karşısındaki tutumu çok nettir. Ancak İmâm Ebû Hanîfe ve Kûfeli fukahaya göre bir rivâyetin Kuran, meşhur/ma'ruf sünnet, icma, akıl, umûmu'l-belvâ ve buna benzer usullere arzedilmeden amel edilemez.⁴ Kıyas, istislâh, istihsân,⁵ gibi aklî çözüm yollarına, Kûfe ekolünün istinbat ve hüküm çıkartmada ayrıca yer vermiş olması onlara has bir durum olmuştur.⁶ Bu sebeple Kûfe ekolü II. asırdan itibaren ehl-i rey ismiyle anılmıştır. Kûfe'nin aklî çözümler konusundaki bu ayrıcalığı, bu metodun bölge âlimleri

¹ Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 136; Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, s. 254.

² Kevseri, *Fıkhu Ehli'l-Irak ve Hadîsuhum*, s. 21; M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, s. 126.

³ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 287.

⁴ Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Bekir, *Usûl*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî), I, 359, 365.

⁵ Fıkıh usulünde kıyas, “hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye/nassa göre belirlemek” anlamına gelir. Durusoy, Ali, “Kıyas”, *DİA*, XXV, 525; İstihsan, fıkıhta özel gerekçelerle açık kıyastan, genel ve yerleşik kuraldan ayrılıp olayın özelliğine uygun çözüm bulma metodunu ifade eden şer'î delil. Bardakoğlu, “İstihsan”, *DİA*, XXII, 339; İstislah, İslâm fikhının genel ilkelerine, özellikle de şer'an onaylandığına veya reddedildiğine dair bir delil bulunmayan maslahata göre hüküm verme yöntemini ifade eden fıkıh usulü terimi. Özen, Şükrü, “İstislah”, *DİA*, XXIII, 383.

⁶ Kevseri, *Fıkhu Ehli'l Irak ve Hadîsuhum*, s. 18, 26, 32; Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 131-135.

tarafından sistemleştirilerek kullanılmış olmasıdır. Ancak bu bakış açısı onların kitap ve sünneti bırakarak doğrudan doğruya akla istinâd eden çözüm arayışı içine girdikleri mânâsına gelmemektedir. “Nasların anlaşılması konusunda ilk mana ile yetinmeyip illet ve sebeplerini araştırma” şeklindeki bu çözüm tarzı Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mes’ûd ile başlayıp hususen en-Nehaî ile zirveye ulaşmış, hoca talebe ilişkisi içerisinde tevârûsen uygulanan bir amel olmuştur.

Bu bağlamda Kûfe’nin Arap ve acem unsurlardan oluşan nüfus yapısını, müslim ve gayri müslimlerden oluşan toplumda karşılaşılan uygulama sorunlarını, mesela Mâlik’in metod ve yönteminde çok önemli yer tutan “tatbîkat/amel-i ehli Medîne” unsurundan önemli oranda mahrum oluşunu da dikkate almak gerekir. Bölgenin içinde olduğu itikâdî ve siyâsî gruplaşmaların hadis rivâyetinde ortaya çıkardığı menfi koşulların etkilerinden de söz edilebilir. Ancak sahâbe döneminden başlamak üzere kendilerinden önceki âlimlerin yaklaşım tarzları ve çok farklı unsurların barındığı bir kültür ortamında meydana gelen yeni hâdise ve sorunlara çözüm bulma zarureti Kûfe fıkıh anlayışına şekil vermeye yetecek sebeplerdir. Zira Kûfe’nin önemli âlimlerinden Kadı Şurayh, dâvalara bakarken, “*Ortaya koyduğun bu hükümleri nereden çıkartıyorsun!*” sorusuna “*İnsanlar yeni sorunlar ihdâs ettikçe ben de yeni hükümler ihdâs ediyorum*” diyerek cevap vermiştir.¹ Bir adım daha ileri gidilerek Ebû Hanîfe ve öğrencileri aynı çerçevede, farazî karşılaştırılması muhtemel sorunlara bile çözüm arayışına girmiş olmaları Kûfe ekolünü diğer fıkıh ekollerinden ayırt edici bir diğer vasfı olmuştur.²

2.2.11. Ebû Hanîfe Sonrası Muhammed Şeybânî

Hz. Alî ve İbn Mes’ûd döneminde başlayan hoca talebe ilişkisi içerisinde ve gittikçe büyüyen bir ilmî halka halinde bir sonraki gelen nesillere aktarılan ve her dönemde gelişmeler kaydeden Kûfe’nin ilmî ve fikhî anlayışı, Ebû Hanîfe tarafından yeterince olgunluğa kavuşturularak, ondan sonra da öğrencileri tarafından tevârûsen aldıkları Kûfe fikhını delillerle destekleyip Irak fikhını sistematize ederek önemli bir mezhep kimliği kazandırmışlardır. Ebû Hanîfe’nin bu sürece çok önemli katkısı olduğundan onun adına nispetle “Hanefî mezhebi” adını almıştır. Zira Ebû Hanîfe ilim

¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 100.

² Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 257, 342; Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 135.

halkasını bir fıkıh ve icthad şûra meclisi haline getirerek derslerini bu çerçevede işlemiş, soruları tartışmaya açarak usûl sistemine dâhil edilebilecek farklı görüşleri ortaya çıkartmaya çalışmıştır. Selefenden aldığı kitap, sünnet, kıyas/rey ve icthad verilerini dikkatle değerlendirerek külli kaideler ortaya koymuş, bunları hayatın değişken şartlarına uyarlamış, bu anlayışı hayatın ferdî ve toplumsal bütün alanlarına çözüm olabilecek bir şekle sokmuştur.¹ Diğer mezhepler, imâmlarının icthadları üzerine inşa edilirken, Ebû Hanîfe'nin bu sistematik yaklaşımı çevresindeki birçok öğrencisini birer müctehid olarak yetişmesine alt yapı oluşturmuştur.²

Ebû Hanîfe, adeta bir akedemisyen anlayışı çerçevesinde kırka yakın öğrencisini müctehid vasfıyla topluma kazandırmıştır.³ İmâmın yetiştirdiği öğrencilerinin çoğu Hârûnürreşid (ö. 193/809) döneminden itibaren kada ve iftâ makamlarına getirilmişlerdir. Örneğin Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775) Basra, Esed b. Amr (ö. 190/806) Vâsıt kadılığı ve Ebû Yûsuf'tan sonra Bağdad'da kâdî'l kudatlık, Muhammed Şeybânî Rey, Mutî' el-Belhî (ö. 199/814) Belh, Hafs b. Ğıyas (ö. 194/810) Kûfe, Hasan b. Ziyad da (ö. 204/819) yine Kûfe kadılığı görevinde bulunmuştur.⁴ Hususen Kadı Ebû Yûsuf'un halife Hârûnürreşid tarafından kâdî'l-kudât makamına getirilmesi, Irak, Şam, Mısır ve Horasan bölgelerindeki kadıları Ebû Yûsuf'a bağlaması, Kûfe rey sistemi ve Hanefilik açısından oldukça önemli netîceler doğurmuştur.⁵ Böyle bir hukuki alanda söz sahibi olan hanefî ekolü, oldukça etkili yayılma fırsatını bulabilmiştir. Bu resmî görevler mezhebin horasan ve diğer bölgelerde oldukça geniş bir tabanla buluşmasına sebep olmuş ve İslâm toplumu içinde elde ettiği bu etkisini çok uzun süre devam ettirebilmiştir.

Ehl-i rey medresesinin ortaya koyduğu bu birikimin ilk defa sistematik bir şekilde Ebû Hanîfe ve öğrencileri tarafından tedvin edilmesi de Hanefiliğin etkin yayılmasında önemli etken olmuştur.⁶ Ebû Hanîfe'nin usûl ve furû ile alakalı görüşlerini benimseyip destekledikleri gibi zaman zaman da muhalefet ederek büyük bir açılım sağlanmasına sebep olan ve tedvin ettikleri eserlerle bu sistemin gelişiminde ve tedvininde tartışılmaz

¹ Kevseri, *Fıkhu Ehlil Irak ve Hadîsuhum*, s. 56.

² Kevseri, *Hüsnü't-Tekâdî*, s. 11.

³ Kevseri, *Hüsnü't-Tekâdî*, s. 11-12; Kevseri, *Fıkhu Ehlil Irak ve Hadîsuhum*, s. 55; Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Hukuku Etütleri*, 1984, s. 188-189.

⁴ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 19-25.

⁵ Kevseri, *Hüsnü't-Tekâdî*, s. 12; Ulu, Arif, "Tebeu't-Tâbiîn", *DİA*, XXXX, 217.

⁶ Kevseri, *Fıkhu Ehlil Irak ve Hadîsuhum*, s. 55-56.

bir rol oynayan en meşhur öğrencileri kuşkusuz Ebû Yûsuf ve Muhammed Şeybânî (ö. 189/804) olmuştur. Bu iki müctehid İmâmın Hanefî mezhebi içinde en önemli vasıfları hadis/âsâra özel bir önem vermeleri ve döneminin en meşhur hadisçilerinden rivâyetlerde bulunmalarıdır.¹ Bu iki öğrencisinin ehl-i rey ve ehl-i hadis arasındaki sert ve itham edici tutumların yumuşaması ve birbirlerine yakınlaşması açısından önemli rolleri olmuştur. Öyleki Ebû Yûsuf hakkında ehl-i hadis tarafından; “*Ebû Yûsûf’tan daha sağlamı ve daha çok hadis nakledeni olmamıştır*” ifadeleri kullanılırken, Şeybânî hakkında “*Sadûk, Sika, Kaviy, Hâfız, Allâme, Fakîhu’l-İrâk, İmâm, İlmin ve fikhın denizi*” şeklinde hakşinas tavrıyla değerlendirmeler yapanlar olmuştur. Ondan fıkıh ve hadis alan talebesi Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Alî b. Medînî (ö. 234/848), Dârekutnî (ö. 385/995)² ve Zehebî (ö. 748/1348)³ gibi isimler Şeybânî hakkında olumlu değerlendirmeler yapanlar arasındadır. Şeybânî’yi en başta hocası Mâlik tezkiye etmiştir. Bir gün meclisinde bulunan ehl-i hadisle sohbet ederken konu Iraklılardan açılır. Mecliste talebesi Şeybânî de bulunmaktadır. Bunun üzerine İmâm Mâlik: “*Bu güne kadar bize Irak tarafından bu işlerden anlayan, şu gençten – eli ile Şeybânî’yi işaret etmiş – başka kimse gelmemiştir*”⁴ diyerek meclisinde talebesi Şeybânî’ye iltifatta bulunmuştur.

Bu iki müctehid talebe hadis birikimlerini hocaları Ebû Hanîfe’den sonra onun fikhî mirâsına mezc etmiş, bu şekilde hadis bakış açısında gözardı edilmemesini, gerek isnâd ve gerekse metin açısından âsârın tartışılıp değerlendirilmesini sağlamışlardır. Bu durum özellikle Kûfe ve Hicazlıların önemli ölçüde yakınlaşmasına sebep olmuştur. Her iki imâmında zaman zaman hocalarına aykırı görüşlerde bulunmasının temel sebeplerinden birisi de dönemin en meşhur hadisçilerinden almış olmaları ve belki de hocalarının vâkıf olamadığı, kendi usullerine uygun rivâyetlerle karşılaşmış olmalarıdır.⁵

¹ Ünal, *Ebû Hanîfe’nin Hadis anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 76-81.

² Hafîb, Ebû Bekir, el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd*, (thk. Beşsar Avvad), Beyrut, 2002, II, 181; Zeylaî, Cemâlüddin Abdillâh b. Yûsuf, *Nasbu’r-râye li ehâdisi’l-Hidâye*, (thk. M. Avvâme) Müessesetü’r-Rayyân, Beyrût, 1997, I, 408.

³ Zehebî, *Siyer*, IX, 134; Zehebî, *Mîzânu’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl*(thk. M. Rıdvân Araksûsî), er-Risâletü’l-Âlemiyye, Beyrut, 2009, III, 513.

⁴ İbn Ebi’l-Avvâm, Ebu’l-Kâsım, *Fadâilu Ebî Hanîfe ve Ahbâruhu*, (thk. Latîfu’r-Rahmân el-Kâsimî), el-Mektebetü’l-İmdâdiyye, Mekke, 2010, s. 364.

⁵ Ünal, *Ebû Hanîfe’nin Hadis anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 76.

2.2.12. Kûfe ve Ehl-i Rey Tamlaması

Başvuru kaynağı olarak Kitap ve Sünneti kabul etmekle birlikte bunların lafızlarından ziyade muhteva ve delaletlerini dikkate alarak konulu çözümler yerine temel ve aslî kurallar çıkarma çabasında olan, bu çerçevede yeni karşılaşılan veya karşılaşılmaması muhtemel meselelere de cevap arayan dolayısıyla rey ve kıyas gibi akli muhakeme yöntemler ve kurallara oldukça sık başvuran, diğer taraftan hadislerin sıhhati ve rivâyeti konusunda oldukça temkinli davranma düşünce yapısı ehl-i rey olarak isimlendirilmiştir. Bu bakış tarzında hukukî kabullerin ve bu doğrultuda oluşturulan çözüm sisteminin toplumdaki sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik şartlar ve örf âdetlerle bunların yansımaları olarak günlük hayatta ortaya çıkan meselelerle sıkı bir ilişkisi vardır. Bu şartlar çerçevesinde mülâhaza edildiğinde ehl-i hadisin çözüm sistemine göre yeni ve farklı sayılabilecek bu düşünce tarzını, Medîne’den sonra ikinci ilim merkezi olarak kabul edilen Kûfe ile özdeşleşmesi doğal karşılanmalıdır. Zira daha önce de dikkat çektiğimiz üzere Kûfe çok renkli ve çok sesli sosyal, ilmî ve kültürel hayat tarzıyla her geçen gün farklı sorunlar üreten bir merkez konumundadır. Bu nedenle ashab-ı reyi konu eden hemen her müellif bu düşünce yapısına örnek olarak Kûfelileri gösterir, hatta bu tabir doğrudan onları işaret eder ve ehl-i hadis karşıtı olarak ehl-i Irak/rey ifadesi kullanır.¹

2.2.13. Muhammed Şeybânî’nin ve Ashâbının Hadislere Vukûfiyeti

Bununla ilgili olarak, bir kimsenin içtihad derecesine ulaşması ve müçtehid olduğunun diğer âlimler tarafından kabul edilebilmesi için en başta kendisinde bulundurması gereken şart, o kimsenin hadisler üzerinde geniş bir şekilde vukûfiyetinin bulunmasıdır. Bu bütün imamların üzerinde ittifak ettikleri bir şarttır. Meselâ Ahmed, bu alanda müçtehid bir kimsedir. Aynı şekilde Mâlik, Şafî ve – bazı kimselerin onun hakkında şüpheli ve itham edici yaklaşımlar sergilemiş olmalarına rağmen – Ebû Hanîfe de ümmetin icmâıyla mutlak müçtehitlerdendir.

Muhaddisin öncelikli şartı, hadisi şeyhlerinden “tahammül” yoluyla almasıdır. Sonra da bunu başkalarına rivâyet etmek sûretiyle aldıklarını “eda” etmiş olmasıdır.

¹ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, Beyrut, 1972, s. 51,52; Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve’n-Nihal*, (tyk. Abdülemir Alî Mehnâ), Beyrut, 1990, 246; Bedrân, Ebu’l-Ayn, *Târîhu’l-Fıkhi’l-İslâmî*, Beyrut, s. 78; Kılıçer, “Ehl-i Rey”, *DİA*, X, 520.

Hadisleri çoğalınca, insanlar onun hadislerinin az veya çokluğuna delâlet eden rivâyetlerine ve rivâyetlere vukûfiyetine sahip olmuş olurlar. Lâkin bir kimsenin “semâ” yoluyla aldığı hadisleri rivâyet etmekle meşgul olmadığı durumda, bazı vesilelerle başkalarına nispeten daha az rivâyet etmiş olduğu, hadislerden yola çıkılarak onun tahammülünün ve semânın azlığına delâlet etmez. Niketim Hz. Ebûbekir ilk müslüman olan, Hz. Peygamber’le (s.a.v) en çok mesaisi bulunan ve sahâbînin şehadetiyle, Hz. Peygamber’in (s.a.v) en âlim sahâbîsidir. Buna rağmen eldeki tahammül ve semâ verilerinden yola çıkılacak olsa, Hz. Ebûbekir’den bize, onun sahabenin en âlimi olduğu şöyle dursun, diğer âlim ve râvî sahâbîlerden biri olduğuna işaret etmesi bile mümkün olmayacak derecede az rivâyeti intikal etmiştir.¹ Aynı şeyi tâbî ve tebe-i tâbî âlimleri için söylemek de mümkündür. Bizzat ehl-i hadisın öncüsü olarak kabul edilen Mâlik’in bile hadis rivâyetleri azdır. Hâlbuki öğrencisi Şâfiî onun hadiste şöhretini “*iş hadise gelince, İmam Mâlik bu ilmin yıldızıdır. O bize kendi eliyle yüzbin hadis yazdığını nakletmiştir*”² sözleriyle ifade etmiştir. ez-Zurkânî de, Muvattâ şerhinin mukaddimesinde Mâlik’in yüzbin hadis rivâyet/tahammül ettiğini nakletmiştir.³ İbn Hacer, Leys b. Sa’d’ın biyografisinde: “*Şuayb b. Leys, Leys b. Sa’d’a şöyle demiştir: “Biz senden kitaplarında hiç görmediğimiz birçok hadis işitiyoruz”. Leys cevaben; “Tahammül ve semâ yoluyla ezberlediğim bütün hadislerim kitaplarımda olsaydı bu gemiye sığmazdı” dedi.*⁴ Aynı durum Şâfiî için de geçerlidir. Onun kaleme aldığı kitaplarındaki hadisler, hadis ilminde imam oluşuyla ve bu alandaki şöhretleriyle münâsip çoklukta değildir. İmam Mâlik ve Şâfiî’nin rivâyetlerinin az olmasının nedeni onların fıkha, içtihada, istinbat ve fikhî kaidelerin tespitine, hadis rivâyetinden daha çok zaman ayırmış olmalarıdır. Yoksa bu durum kesinlikle onların hadislere vukûfiyetlerinin az olmasından kaynaklanmamıştır. Bilakis onlar çok hadis tahammül etmiş, fakat az rivâyet etmişlerdir.

Ebû Hanîfe ve talebesi Muhammed Şeybâbî için de aynı durumdan bahsedilebilir. O da çok hadis tahammülünde bulunmuş fakat az rivâyet etmiştir. Ebû Hanîfe’nin

¹ Hz. Ebûbekir’in rivâyet ettiği hadislerinin sayısının 142 olduğu söylenmiştir. Belki de bunun birçok nedeni olabilir, ancak onları ele almak apayrı bir mevzudur. Öteyandan bakıldığında Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin hadis rivâyetleri Hz. Ebûbekir’in rivâyet sayısından çok farklı değildir. Hz. Ömer’in 539, Hz. Osman’ın 146, Hz. Ali’nin 586 hadisi vardır. Nevevî, Ebû Zekerriyya, *Tehzîbu’l-Esmâ*, II. 181, II. 3, I. 321, I. 344.

² Kâdî İyaz, *Tertîb*, I, 121-124.

³ Zurkânî, *Şerhu’z-Zurkânî*, I, 7.

⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 463.

azımsanmayacak kadar çok hadis tahammülünde bulunduğuna açıkça işaret eden birçok rivâyet vardır. Bunlardan yalnızca bir kısmını nakletmekle yetinmek istiyoruz: Zebîdî (ö. 1205/1791), *Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Münîfe* adlı eserinde şöyle rivâyet etmiştir: Yahya b. Nasr şöyle demiştir: “*Ebû Hanîfe'nin yanına girdim. Evi kitaplarla dolu idi. Bunlarda ne var*” dedim, “*bunların hepsi tahammül yoluyla aldığım hadislerimdir, bunlardan ancak, pek azını rivâyet ettim*” dedi.¹ Aliyyü'l-Kârî de (ö. 1014/1605) *el-Cevâhiru'l-Müdiyye*'ye mülhak edilerek basılmış olan Menâkıbında Muhammed b. Semâ'a'dan: “*Ebû Hanîfe'nin eserlerinde yetmiş bin küsur hadis zikrettiğini ve ‘el-Âsâr’ adlı eserini kırk bin hadisten seçerek meydana getirdiğini*” zikretmiştir.²

Ebû Hanîfe ve Muhammed Şeybânî'nin ilmi sadece Kûfe şehrinin hadisleriyle münhasır değildir. Şeybânî'nin bildiği bütün hadisleri eserlerinde kaydetmediğini kabul etmek gerekmektedir. Birçok örneklerde de görüldüğü gibi o, bir eserinde zikretmediği veya sadece atıfta bulunduğu bir hadisi diğer bir kitabında rivâyet etmiş; gerekli gödükçe ve ihticac makamında bildiği hadislerden bazılarını seçerek eserlerine almıştır.³ Ebû Yûsuf da, Evzâî'ye karşı cevaplarında zaman zaman ilgili konuda bildiği birçok hadis olduğunu ve kendine Hz. Peygamber'den birçok rivâyet ulaştığını söylemekte, bunlardan yalnızca bir kısmını zikrederken bazılarını da eserin hacmini büyütmemek için terk ettiğini bizzat tasrih etmektedir.⁴ Bütün bunlardan fukahânın istidlal ettiği hadislere öncelik verdiği, bunun için de bildiği bütün rivâyetleri nakletmediği anlaşılmaktadır.⁵ Üstelik Ebû Hanîfe ve talebesi Muhammed Şeybânî, Hicazlıların rivâyetlerine de tamamen muttali idi.⁶ Şeybânî hocası Mâlik'e gittiğinde Hicazın rivâyetlerine muttali olurken, Ebû Hanîfe ise; Yezid b. Ömer b. Heyre'nin (ö. 132/750), istemediği halde onun zorla kadılık vazifesini ısrarla reddetmesi neticesinde Kûfe'den ayrılıp Mekke'ye yerleştiğinde muttali olmuştur. Onun Mekke'ye geliş tarihi h. 130 yılıdır. Halife Ebû Ca'fer el-Mansur h. 136 da başa geçinceye kadar Kûfe'ye

¹ Zebîdî, *Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Münîfe* s. 32.

² Aliyyü'l-Kârî, *el-Mulhak bi Cevâhiri'l-Müdiyye*, II, 474.

³ Mesela Şeybânî, Hücce, I, 222.

⁴ Ebû Yûsuf, er-Red, s. 31.

⁵ Zaten bu anlayışın bir sonucu olarak özellikle hicrî üçüncü asırda fukahânın istidlal ettiği hadisleri biraraya getirmek gayesiyle sünen türü eserler meydana getirilmiştir.

⁶ Burada Schacht'ın iddia ettiği gibi bir hadisin ikinci asırdaki bir musannifin eserinde bulunmaması, o hadisin o dönemde mevcut olmadığı ve sonradan tâbiûn tarafından uydurulduğu anlamına gelmemektedir. (bk. Ensârî, “Hadis Araştırmasında Joseph Schacht'ın Metodunun Tenkidi”, s. 524).

dönmemiştir.¹ Bu müddet, bir müctehidin hayatında ve Mekke gibi, her sene hacca gelen âlimlerin ve muhaddislerin melcei olan ilmi bir muhit için, hiç de kısa sayılmaz. Buna, onun menâkıbiyla ilgili biyografi eserlerinde zikredildiğine göre, ellibeş defa haccettiği de ayrıca ilâve edilmelidir.² Her seferinde Ebû Hanîfe, Medine, Mekke ve diğer İslâm beldelerinden gelen âlimlerle biraraya geliyordu. Nitekim Sâlihî'nin *Ukûdu'l-Cuman'da*; onun şeyhleri arasında zikrettiği Mekke'li, Medîne'li ve diğer İslâm beldelerinden pekçok âlim muhaddis isimlerine rastlanır.

2.2.14. Muhammed Şeybânî ve Kûfeli Hocalarının Elimize Ulaşan Eserlerinin Klasik Hadis Kitapları Arasında Zikredilmeyişi

Sözkonusu ihtilafların sebep olduğu sonuçlardan bir diğeri de Ebû Hanîfe ve ashâbının eserlerinin bu gün elimize ulaşan en klasik hadis kitapları arasında olmasına rağmen zikredilmemiş olmasıdır. Özellikle de bizzat Muhammed Şeybânî tarafından kaleme alınan; *el-Âsâr*, *el-Hücce*, *Muvatta*³ ve *es-Siyeri'l-Kebîr* gibi içerisinde bol miktarda hadis ihtiva eden bu eserlerle, Ebû Yûsuf tarafından kaleme alınan; *ihtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*, *er-Raddu alâ Siyeri'l-Evzâi*, *el-Âsâr* ve *el-Harâc* gibi, bünyesinde azımsanmıyacak kadar hadis barındıran bu kitapların günümüze ulaşan en klasik kaynaklar arasında olmasına rağmen ilk tasnif edilen eserler arasında yerini alamaması dikkat çekicidir. Oysaki söz konusu rivâyet eserlerinden özellikle tasnif dönemi özelliklerini barındıranlar arasında Ebû Yûsuf ile Muhammed eş-Şeybânî tarafından ayrı ayrı rivâyeten kaleme alınan bu kıymetli ve ilmî eserleri hicri II. asrın ilk yarılarında bu günümüze ulaşmış olup, en az İmam Mâlik'in Muvatta'ı ve diğer musannefler kadar ilmî ve târihî öneme sahiptirler. Üstelik *el-Âsâr'ın* bizzat Ebû Hanîfe'nin tasnif ettiği yöndeki görüşleri de dikkate alacak olursak bunun önemi daha da artacaktır.⁴

¹ Sâlihî eş-Şâfiî, *Ukûdu'l-Cümân*, s. 312.

² Sâlihî eş-Şâfiî, *Ukûdu'l-Cümân*, s. 220.

³ Muvatta'daki Şeybânî'ye ait Malik dışındaki rivâyet kaynaklarından yola çıkarak burada Muvatta'ı Şeybânîye ait kıldık.

⁴ Nu'mânî, *Kitâbu'l-Âsâr mukaddimesi*, s. 233; (trc. M. Özşenel, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,) sy. 1, 1996, s. 233, 251; Çakan, "el-Âsâr", *DİA*, III, 460. Ayrıca bu gün elimize ulaşan ve belki de başka hiçbir âlimin rivâyetlerinin cem edilmediği kadar Ebû Hanîfe tarîki ile büyük hadis hafızları tarafından cem edilmiş 15 adet müsned bulunmaktadır. Ebû Hanîfe müsnedleri üzerine gerçekleştirilen en meşhur cem, Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Havârizmî'nin *Câmiu'l-Mesânîd* adını verdiği eseridir. Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen kitapların toplandığı bu eserde Ebû Hanîfe adına düzenlenmiş on beş müsnedden elli farklı senedle hadisler fıkıh bablarına göre sıralanmış, mükerrer metin ve isnadlar

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN MUVATTA BAĞLAMINDA MÂLİK'E YÖNELTİĞİ TENKİDLERİ VE YAHYÂ EL-LEYSÎ NÜSHASINDAN AYIRAN ÖZELLİKLERİ

3.1. MUVATTA ŞEYBÂNÎ NÜSHASI VE ÖZELLİKLERİ

Muhammed Şeybânî hem çok yoğun hadis faaliyetlerine sahne olmuş bir dönemde yaşamış hem de ehli hadis-ehl-i rey tartışmalarının merkezinde yer almış önemli şahsiyetlerden biridir. O, döneminin en meşhur hadisçilerinden, ancak bir hadisçide görünebilecek kadar ciddi rivâyetlerde bulunmasının yanı sıra, Mâlik'ten Muvatta'nın tamamını semâ yoluyla alarak eserin muteber râvîlerinden birisi olmuştur. Ancak Şeybânî, Muvatta'ı diğer râvîlerin yaptığı gibi sadece hocası Mâlik'in hadislerini nakletmekle yetinmemiştir. Zira onun muhaddis fakih kimliği buna müsait değildi. Nitekim Şeybânî, Muvatta'nın bâb başlıklarını kendi fikhî görüşüne uygun olarak tertib etmiştir.¹ O, hocasının hadislerini naklettikten sonragörüşüne katılmadığı yerlerde kendi rivâyet kaynaklarını zikretmek ve fikhî düşüncesini ortaya koymak üzere esere önemli oranda eklemeler yapmıştır. Şeybânî bu özelliği ile diğer hiçbir Muvatta rivâyetlerinde olmayan mukayeseli bir çalışma ortaya koymuştur. Onun Muvatta hadislerini diğer râvîler gibi mücerred nakletmeyişi, eleştirel bir üslup çerçevesinde kendi senedleriyle hadis ve âsârlara verdiği yer ve bunları değerlendirmedeki istidlal yöntemleri, şüphesiz onun muhaddis fakihlerden olduğunu göstermektedir.²

hazfedildikten sonra 1778 hadis barındırmaktadır. Bu sayı neredeyse Mâlik'in Muvatta'ına ve diğer meşhur hadis eserlerinin hacmine tekabül etmektedir. Mesela Sahih-i Buhârî'de mükerrer hadislerin hazfindan sonra 2602 hadis kaldığı nakledilmiştir. Ebû Hanîfe'nin müsneddeki hadislerinin büyük çoğunluğunun sahih olduğu da söylenmiştir. el-Havârizmî eserinde, Abdullah el-Üstâz diye bilinen Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hârisî el-Buhârî es-Sebezmûnî, Ebu'l-Kâsım Talha b. Muhammed b. Ca'fer eş-Şâhidu'l-adl, İbnü'l-Muzaffer, Ebû Nuaym el-İsfahânî, İbn Adîyy, Ebu'l-Hüseyn Ömer b. Hasan el-Üşnânî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Kilâî, Ebû Yûsuf, Hammâd b. Ebî Hanîfe, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Ebu'l-Avâm es-Sa'dî, Mâverdî ve Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed el-Belhî'nin müsnedleriyle, Muhammed Şeybânî'nin el-Müsned'i ve el-Âşâr'ını esas almıştır. Ayrıca daha önce tertip edilen Sebezmûnî'nin eserine güvenilmesi sebebiyle bu çalışma onun zevâidini de ihtiva etmektedir. Havârizmî eserinde on beş müsnedi esas almışsa da Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen müsnedlerin sayısı konusunda farklı rakamlar verilmiş, on beş, on yedi, yirmi bir veya daha fazla olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bkz. Hatiboğlu, "el-Müsned", *DİA*, XXXII, s. 102.

¹ Leknevî, *et-Ta'lik*, I. 26.

² İslam âlimleri, kendinde hem fıkıh hem hadis ilmini toplamış şahsiyetleri her fırsatta övgü dolu sözlerle anmışlardır. Bu iki özelliğe atıfta bulunmak üzere İbn Medînî şöyle der: "*Her zaman fakihlerin hadisi, râvîlerin hadislerinden daha çok sevilmiş ve kabul görmüştür.*" Bir başka yerde de: "*İlimlerin en*

Buna binaen Muvatta Şeybânî nüshası, ehl-i hadisin görüş ve rivâyetlerini ehl-i reyyle mukayese yapılarak ortaya konan, belki de alanında ilk defa mukayeseli *fikhu'l-hadis* eseri konumunu kazanmıştır. Nitekim bu hususiyetinden dolayı Şeybânî nüshası kimi âlimlerce, diğer Muvatta rivâyetlerinin aksine Şeybânî'ye nispet edilerek “*Muvatta’ı Muhammed*”¹ şeklinde onun müstakil eseri gibi kabul edilmiştir. Ancak birçokları Muvatta’ın Şeybânî rivâyetini, diğer Muvatta rivâyetleri gibi Mâlik’e nispet etmişlerdir.² Muvatta’ın Şeybânî rivâyeti Mâlik’e nispetini kabul etmeyip “*Muvatta’ı Muhammed*” şeklinde eseri Muhammed Şeybânî'ye nispet edenler arasında Aliyyü'l-Kârî, Leknevî ve daha birçok Hanefi hadisçileri ve fıkıhçıları vardır.³ Ancak Mâlikîlerin ve hadisçilerin çoğu esere, aslı itibariyle Mâlik’e ait olduğunu söyleyerek “*Muvatta’ı Mâlik bi Rivâyeti Muhammed*” şeklinde isim vermişlerdir. Ancak yine bunlardan bazılarının esere “*Muvatta’ı Muhammed*” adını verdikleri de görülmektedir. Bu durumda eser diğer nüshalar gibi yalnızca Mâlik’in rivâyetlerini içermediği için, onlar bu bakımdan Muhammed’e nispet etmişlerdir.⁴ Muvatta Şeybânî rivâyeti, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî nüshasından sonra en çok itibar gören nüsha olması hasebiyle tarih içerisinde bazı müstakil çalışmalara konu olmuştur.⁵

3.1.1. Muhammed Şeybânî'nin Hocası Mâlik'ten Rivâyetleri

Daha önce de belirtildiği gibi Şeybânî, evvela Ebû Hanîfe'ye talebelik yapmış, Kûfelilerin rivâyetlerini elde etmiş ve hocasının vefatından sonra da İmam Mâlik'in yanına Medîne-i Münevvere'ye giderek üç yıldan fazla bir zaman boyunca ondan

şerefli hadis metinlerinde fıkıh yapmaktır.” İbn Ebû Hâtım, *Cerh ve Ta'dîl*, II, 25. A'meş de şöyle der: “*Fakihler arasında okunan hadisler, şeyhler arasında okunan hadislerden çok daha hayırlıdır.*” İmam Ahmed de şöyle demiştir: “*İçinde fıkıhla iştiğal olan hadis ilmini öğrenmek, bizim için mücerred hadis ezberlemekten daha sevimlidir.*” İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, VII, 428. Bir defasında İbn Uyeyne'den hadis almak için Mekke'ye giden İmam Ahmed, orada İmam Şâfi'nin ilim halkasına takılır. Bir süre İbn Uyeyne'nin hadis meclislerini ihmal etmesi üzere bazı arkadaşları onu kınarlar. Bunun üzerine İmam Ahmed onlara şu cevabı verir: “*Sus! İsnâdî âli olarak alamazsak da onu elbet nâzil olarak alırız. Bunun ne zararı var. Korkarım ki bu âlimin (Şâfi'nin) aklından (nasları yorumlamadaki istidlal yöntemlerinden) istifade etmezsek onu bir daha nerde bulacaksınız!*” Bu iki vasfa hâiz olmanın önemine vurgu yapmak üzere Râmeihürmüzî eserinde; “*Rivâyet ve Dirâyet İmini Cem Etmenin Fazileti*” şeklinde müstakil bir başlık atarak rivâyet ve dirâyet'in selef-i sâlihîn nezdindeki önemine binaen birçok nakilde bulunmuştur. Benzer başlığı Hatîb'in eserlerinde de görmek mümkündür. Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil*, s. 238.

¹ Kandemir, “*el-Muvatta*”, *DİA*, XXXI, s. 416-418.

² Hamdân, *el-Muvattaât*, s. 95.

³ İdrîs, Ömer Muhammed, *el-İhtilâfu'l-Fikhî*, s. 94-95.

⁴ İdrîs *el-İhtilâfu'l-Fikhî* s. 94, 95.

⁵ Kandemir, “*el-Muvatta*”, *DİA*, s. 416, 418.

rivâyetlerini semâ yoluyla almıştır. Bu konuda kendisi şöyle der: “*Mâlik b. Enes’in kapısında üç seneden fazla bekledim. Sadece ondan yedi yüz küsür hadis-i şerif dinledim ve yazdım.*”¹ Böylelikle o, Mâlik’ten Hicaz ekolünün hem fikhını hem de hadîslerini öğrenmekle birlikte Hicazlıların nasları anlama/yorumlama yöntemlerini de birinci elden görme imkânı bulmuş oldu.

İmam Şeybânî, Muvatta nüshasında, müsned ve müsned olmayan bütün hadis sayısı 1180’dir. Bunlardan 1005’ini hocası Mâlik tarîkiyle, 175’ini de Mâlik dışındaki hocaları tarîkiyle rivâyet etmiştir. Hocası Ebû Hanîfe’den 5 merfû’, 8 mevkûf olmak üzere 13, hocası Ebû Yûsuf’tan da 2’si merfû’, 1’si mevkûf olmak üzere 3, geriye kalan 159 rivâyeti de farklı İslam beldelerinden olan diğer hocaları vâsıtasıyla nakletmiştir.² Onun, hocası Mâlik’e muhalif olduğu durumlarda diğer hocaları tarîkiyle getirdiği 175 hadisinin 38’i merfû’, 114’ü sahâbe âsârı, geriye kalan 23’ü de Sahâbe’den sonra gelen tâbiîn ve tebe-i tâbiîn fakihlerinin rivâyetleridir. Ayrıca Şeybânî eserinde 39 belâğ yöntemiyle hadis nakletmiş, bunların 18’i merfû’, 15’i sahâbe âsârı, 6’sı tâbiîn ve tebe-i tâbiîn’den gelen belâğ çeşiti rivâyetlerdir. Şeybânî, belâğları bazen senediyle zikretse de genel olarak hocası Mâlik gibi isnadsız zikretmektedir. Buna göre hocası Mâlik’in görüşüne katılmadığı konuları izaha çalışırken **بَلَّغًا عَنْ** şeklinde doğrudan sahâbî ismini ve hadis metnini naklederek merfu ya da mevkuf hadis metni zikreder. Şeybânî’nin belâğ yoluyla naklettiği hadisleri genel de merfû’ veya âsâr rivâyetlerdir. O belâğ yoluyla naklettiği hadislerin senedinde ihtisar yapma üslûbunu hocası Mâlik’ten esinlenmiştir. Şeybânî bu metodla direkt fikhî hükümleri tartışmaya açar. Ya da Mâlik’in konuyla ilgili hadisini naklettikten sonra fikhî hükümleri satır arasında belirttiği durumda görüşünü **بَلَّغًا عَنْ** diyerek, haberin râvîsini ve metnini vererek konuyu bitirir.³

Kevserî, İmam Şeybânî’nin Muvatta üzerinde, diğer hiçbir râvînin yapmadığı bu eleştirel yaklaşımının arkasında yatan inceliğe dair şunları söyler: “Medînelilerin hadisleri, Hicaza her giden ehl-i hadis tarafından bilinmekteydi. Ancak burada daha

¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 135.

² Leknevî, *et-Ta’lik*, I. 141.

³ Bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-raculü yeğtesilu ve yetevaddau, h. No: 89, s. 54, el-cizye, h. No: 334, s. 117, cilâlû’l budn, h. No: 507, s. 170, el-muhsar, h. No: 508, s. 282, bey’ul hayvani bil hayvan, h. No: 801, s. 298; er-raculü ye’tiku nasiben lehu, h. No: 840. s. 218. Şeybânî’nin belâğ yoluyla istidlal ettiği rivâyetlerin hemen hepsinin bütün ayrıntılarıyla tahrîc ve tashîh’ini Leknevî, Muvatta Şeybânî nüshası üzerine yapmış olduğu “*et-Ta’liku’l-Mümecced*” adlı şerhinde ele almıştır.

mühim husus, Medîne ehlinin, bu rivâyetlerin hangileriyle ve hangi şartlarla amel ettikleridir. Medînelilerin rivâyet ediyor olmalarına rağmen terk ettikleri onlarca rivâyetler vardır ki, bunlar yüzeysel okunduğu takdirde anlaşılması mümkün değildir. Bu durumda Mâlik'in terk ettiği rivâyetler hangileri olduğu ve hangi nedenden dolayı terkettiği sorularının cevâbını yalnızca İmam Şeybânî rivâyetindeki eleştirel yaklaşımlarda görmekteyiz.”¹

3.1.2. Şeybânî Hadislerinin ve Şeyhlerinin, Mâlik'in Hadisleri ve Şeyhleriyle Karşılaştırılması

Muhammed Şeybânî'nin Muvatta rivâyetinde hocası Mâlik dışında kendilerinden eser/hadîs naklettiği 43 şeyhi vardır. Bu hususiyet başka hiçbir Muvatta rivâyeti için sözkonusu değildir. Şeybânî'nin Muvatta rivâyetindeki 175 hadîsin râvîleri olan hocaları şunlardır:

1. (ت، س) Ebû Hanîfe Numân b. Sâbit el-Kûfî²
2. Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrâhîm el-Kûfî³
3. (ع) Süfyân b. Saîd es-Sevrî¹

¹ Kevserî; *Bulûğu'l-emânî* s. 47.

² *Kâfeli*, meşhur müctehit imam. Yahya b. Maîn onun hakkında şunları nakleder: “Ebû Hanîfe'nin rivâyet ettiği bütün hadîsleri sapasağlam ezberinde olanlardır. O, ezberinde olmayan hiçbir hadîsi nakletmezdi”, “Ebû Hanîfe hadîste sikadır”, “Ebû Hanîfe bizim katımızda sıdk ehlidir. O hiçbir zaman yalancılıkla töhmet edilmemiştir. İbn Hubeyrâ onu kadı olmak için zorlamış ve hatta dövmüştür ama o yine de bunu reddetmiştir”. Yahya b. Maîn, Yahya b. Saîd el-Kattân'dan naklen şöyle der: “Allah'a yalan söyleyemeyiz, biz Ebû Hanîfe'den daha isabetli ve sahih görüşlü kimse görmedik. Bizler onun birçok görüşüyle amel ettik.” İmam Şafîi de şöyle der: “Bütün insanlar fıkhıta Ebû Hanîfe'nin talebeleridir.” Ebû Dâvûd da şöyle der: “Ebû Hanîfe hakkında ileri geri konuşan insanlar hasedci ve cahildirler.” İbn Hacer şöyle der: “İmam Ebû Hanîfe'nin fazileti o kadar çoktur ki anlatmakla bitmez. Allah Teâlâ ondan razı olsun ve onu Firdevs cennetine girdirsin.” Zehebî *Mizânu'l-İtidâl* adlı eserinin mukaddimesinde şöyle der: “Bu eserimde kendilerine fıkhıta tabi olunan Ebû Hanîfe, Şafîi, Buhârî gibi mezheb imamlarımızı cerh ve ta'dil'e konu etmeyeceğim. Zira onlar bundan yücedir ve Müslümanlar nezdinde onların makamı cerh ve ta'dil'e konu olmaktan çok daha büyüktür. Zira onlar hakkında hayır ve insaftan başka bir şey söylenemez.” İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 229-230. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, s. 417; Zehebî, *Mizân*, I, 46; Zehebî, *Siyer*, VI, 390; Ebû Hanîfe'nin fıkhıta otoriter olduğu gibi hadîs ilminde de otoriter oluşu insaf ehli her ilim adamı tarafından ikrar edilmiştir. Tirmîzî'nin, Ebû Hanîfe'nin bazı râvîler hakkında cerh ve ta'dil'e dair görüşlerine *İlelu Sağîr* adlı eserinde yer vermesi, onun bu sahada da söz sahibi imam olduğuna ayrıca delildir. İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), Dâru'l Minhâc, 592.

³ *Kâfeli*, müctehit imam ve hafızdır. Tabîinden bir grup âlimden ilim yazdı. Birçok kimseden hadîs işitti. Onlardan bazıları; İmam Ebû Hanîfe (ö. 150), Hişâm b. Urve (ö. 146), Yahya b. Saîd (ö. 198), el-A'meş (ö. 148) ve daha başkaları. Kendisinden rivâyette bulunanlardan bazıları: Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Yahya b. Maîn (ö. 233). Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: “Ebû Yûsuf; Ebû Hanîfe ve Muhammed'den bize daha meyilli geliyor.” Yahya b. Maîn de şöyle der: “Ashab- Rey içinde Ebû Yûsuf'tan daha güvenilir, daha büyük hadîs ve eser hafızı, rivâyeti daha sahih birini görmedim”. Yahya b. Maîn yine şöyle der: “Ebû Yûsuf sâhibi hadîs ve sâhibi sünnettir”. Zehebî, *Siyer*, VIII, 535-537; Kevserî M. Zâhid, *Hüsnü't Tekâdî*, s. 8-10. Tahânevî, *İ'lâu's-Sünen* XX, 478.

4. (ع) Şu'be b. Haccâc²
5. (ع) Süfyân b. Uyeyne el-Hilâl el-Kûfî³
6. (ع) Abdurrahman b. Ebî Zinâd⁴
7. (س) İbn Ebî Zueyb⁵
8. (ق) Eyyûb b. Utbe⁶
9. (ق) Talha b. Amrb. Osmân el-Mekkî⁷
10. (ق) İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî el-Medenî⁸
11. (ب) Muhill b. Muhriz ed-Dabbî¹

¹ **Kûfeli**, Sika, hâfız, fakîh, İmam, hüce. İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 278; el-Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, IV, 92; İbn Ebû Hâtîm, *el-Ceru ve't-Ta'dîl*, I, 55.

² **Basralı**, sika, hâfız, mutkin, emîru'l-müminin fi'l hadîs. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 300; Zehebî, *Tezkiratu'l Huffâz*, I, 144; Zehebî, *Siyer*, VII, 202.

³ **Kûfeli**, tebe-i tâbiîn'in büyüklerinden. Sika hafız, fıkıh'da, hadîs'te ve tefsîr'de âlim ve dinde sözü senet, mutlak müctehid ve mezheb sahibi bir imamdır. Hafızası fevkalâde kuvvetli olduğundan yanında kitap bulundurmazdı. Rivâyet ettiği hadîs sayısı 7000 civarındadır. Muhaddis'ul-Harem ünvanı ile de vasıflanmıştır. Mizzî, *Tehzîbu'l Kemâl*, XI, 177; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 122; Hazrecî, *Hulâsatu Tehzîbi Tehzîbi'l Kemal*, I, s. 145; Nevevî, *Tehzîbu'l Esmâ*, I, 224.

⁴ **Medîneli**, asıl adı; Abdullah b. Zekvân'dır. Hadîs hâfızı, İmam, sika, emîru'l-müminin. Daha sonra Bağdat'a gelmiş muteber bir fakihdir. Enes, İbn Ömer, Saîd b. Müseyyeb, Ebân b. Osmân b. Affân, Hârice b. Zeyd b. Sâbit ve başkalarından hadîs almıştır. El-Âmeş, Hişâm b. Urve, Mâlik ve iki Süfyân ve hicazlılar kendisinden hadîs alanlardan bazılarıdır. İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.373; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 7; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâ-i Sikât*, s. 126. İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 254; Zehebî, *Siyer*, V, 445.

⁵ **Hicazlı**, İsmâil b. Abdurrahman b. Ebî Züeyb'tir. İbn Hacer, İsmâil b. Abdurrahman b. Züeyb olarak ta bilindiğini nakleder. Tabîinden olup Abdullah b. Ömer'den ve Atâ b. Yesâr'dan rivâyet etmiştir. Ebû Zur'a, İbn Sa'd, Dârekutnî ve İbn Hibbân, sika râvîlerden olduğunu söyler. İbn Hibbân *es-Sikât*, IV, 18; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.147.

⁶ **Yemâme kadısı**, fakih. Atâ b. Ebî Rabâh ve Yahya b. Ebî Kesîr hocalarından bazılarıdır. Kendisinden; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Âdem b. Ebî İyâs gibi daha başkaları da rivâyette bulunmuşlardır. En çok rivâyetleri Yahya'dan yazmıştır. Yazdığı rivâyetler sahihtir. Buhârî ve Ebû Hâtîm; *Leyyinu'l Hadîs*, İbn Maîn de; Zayıf olduğunu nakletmiştir. Zehebî, *Siyer*, VIII, 535-537; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.158.

⁷ **Mekkelî**, Atâ b. Ebî Rabâh, Saîd b. Cübeyr gibi kimselerden rivâyet etmiş, kendisinden de Süfyân Sevrî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi kimseler rivâyette bulunmuşlardır. İbn Hibbân, Basralıların rivâyetlerinde ehil olduğunu nakletmiştir. İbn Hacer, metruk râvî olduğunu söyler. İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 204; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.318.

⁸ **Medîneli**, Tevsîki ve tad'îfi konusunda ihtilaf edilmiştir. Zührî, Yahya b. Saîd, Muhammed b. Münkerdir gibi kimselerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden Sevrî ve Şafîî gibi büyük imamlar rivâyet etmişlerdir. Ahmed; Hadîsi yazılmaz, ara ara münker rivâyetleri olmuştur, Mâlik ve Yahya b. Maîn; Sikâ olmadığını nakletmiş, Yahya b. Maîn; Yalancılıkla töhmet edildiğini söylemiştir. Ancak İmam Şafîî kendisinden nakillerde bulunmuş ve hadislerinde sika olduğunu söylemiştir. İbn Adiy, İbn hocası İbn Akde'ye; İbrâhîm b. Muhammed'i Şafîî'den başka tevsik eden oldu mu diye sormuş, o da: "Evet bize Ahmed b. Yahya şöyle dedi: Hamden b. Asbahânî'ye; İbrâhîm'in hadîslerini alırmısın dedim? Evet dedi ve kendisine Ahmed b. Muhammed b. Sa'd'ın şöyle dediğini nakletti: "Ben İbrâhîm'in birçok hadîslerini uzun uzun tetkik ettiğimde onun münkeru'l hadîs olmadığını gördüm". Bunun üzerine İbn Adiy şöyle nakleder: "Muhammed b. Sa'd'ın dediği doğru olandır. Ben de aynı şekilde İbrâhîm'in hadîslerini tetkik ettiğimde bazı şeyhlerden yaptığı hadîsler dışında çoğunlukla onun münkeru'l hadîs olmadığını gördüm. O bu açıdan hadîsi yazılan kimselerdendir"; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 158; Leknevî, *et-Ta'lik*, I, 206.

12. (ع) Sellâm b. Süleym el-Hanefî²
13. (ع) Mis'ar b. Kidâm³
14. (خ ت س) Ebû Kudeyne Yahyâ b. Muhalleb⁴
15. (ي 4) İsmâîl b. Ayyeş Utbe⁵
16. (خت ت ق) Rabi' b. Sabîyh⁶
17. Muhammed b. Ebân b. Sâlih el-Kuraşî⁷
18. (ع) Abbâd b. Avvâm⁸
19. (خ ت س ق) Ebû Bekir en-Nehşelî⁹
20. (د) Bukeyr b. Âmir el-Becelî¹⁰
21. (ع) Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. A'sım b. Ömer b. Hattab¹

¹ **Kûfeli**, Ebû Vâil. İbrâhîm en-Nehâî ve Âmir eş-Şa'bî gibilerinden rivâyette bulunmuştur. Yahya el-Kattân, orta halli birisi olduğunu söylemiş, Ahmed, *sika*, İbn Maîn ise, sika ve la be's demiştir. Nesâî de, la be's demiştir; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 60.

² **Kûfeli**, Ebû'l-Ahvas. Sünnet ve ittiba ehli sika imam. Ebû Zur'a, İbn Maîn, Nesâî, *sika* ve mutkin olduğunu nakletmiştir. Ebû'l Hasen el-İclî, *Târîhu's Sikât*, Dâru'l Bâz, I, 1984, s. 212; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.295;Zehebî, *Siyer*, VIII, 281.

³ **Kûfeli**, Ebû Seleme, imam, sebt, Irak şeyhî, hâfiz, mütkin. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 507; el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 426. İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 113; Nevevî, *Tehzîbu'l-EsmâII*, 89. Zehebî, *Siyer*, VII, 163.

⁴ **Kûfeli**, İsmâîl b. Ebî Hâlid'den rivâyette bulunmuştur. Ahmed, İbn Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, İclî, İbn Hibbân; sika râvi olduğunu söylediler. İbn Hacer, sadûk'dur der. İbn Ebû Hâtim er-Râzî, IX, 188; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 603; Ebû'l Hasen el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 475;İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 289.

⁵ **Humuslu**, Ebû Utbe. İmam, hâfiz, Şam muhaddisi. Yahya b. Maîn; Sika, leyse bihi be'sun demiş, Ebû Zur'a da; Hicaz ve Şamlılarda sadûktur demiştir. Zehebî, *Tezkiratu'l Huffâz*, I-IV, I, 186; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 321.

⁶ **Basralı**, Künyesi Ebû Bekir'dir. Râmehürmüzî Basra'da ilk tasnif sahibi olduğunu nakletmiştir. Ahmed onun için; Lâ be's, Şu'be de; O Müslümanların efendisidir der. İbn Medîni; Sâlih, Nesâî; Zayıf demiştir. Yahya'dan onun hakkında hem sika hem de zayıf olduğu nakledilmiştir. İbn Hacer; Âbid, mücâhid ve Sadûk, seyyiu'l hıfz der. Zehebî, *Mîzân*, II, 41; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 242; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâ-i Sikât*, I, s. 85.

⁷ **Kûfeli**, Cerh ve Ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından zayıf olarak addedilmiştir. Bazıları onu, Medîneli Muhammed b. Ebân'la karıştırırlar. Zeyd b. Eslem, Hammâd b. Ebî Süleymân ve daha başkalarından rivâyette bulunmuştur. İbn Maîn ve Ebû Dâvûd zayıf olduğunu, Buhârî ve İbn Ebî Hâtim babasından naklen kavi olmadığını söylemiştir. Bazıları tarafından mürcie olduğu da söylenmiştir. Ahmed ise onun yalancılardan olmadığını söylemiştir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 392; Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, I, 34; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh vet'Ta'dîl*, VII, 199; İbn Hacer, *Lisânu'l Mîzân*, VI, 488.

⁸ **Vâsıtlı**, İmam, muhaddis, sika. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh vet'Ta'dîl*, VI, 83; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 162. Ebû'l Hasen el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s.122; Zehebî, *Tezkira*, I, 192; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 326.

⁹ **Kûfeli**, Abdullah b. Kıtâf, Ebû Bekir en-Nehşelî künyesiyle meşhur imam. Ebû Hâtim ve İbn Maîn sika olduğunu söyler. İbn Hacer sadûk olduğunu ircâ olmakla itham edildiğini nakleder. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh vet'Ta'dîl*, IX, 344; Zehebî, *Mîzân*, IV, 496; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.655.

¹⁰ **Kûfeli**, Ebû İsmâîl, Tevsîki ve tad'îfi konusunda ihtilaf edilmiştir. Ebû Zur'a ve Ebû Hâtim; Leyse bil kaviy demiş, Buhârî her hangi bir mertebe belirtmemiştir. İbn İshâk, Hâkim, İbn Hibbân ve el-İclî sika olduğunu nakletmişlerdir. Ahmed onun için bir defasında, hadîsi sâlih, bir defasında da, leyse bil kaviy demiştir. İbn Adiy, çok rivâyetinin olmadığını ve münker metin rivâyetinde bulunmadığını da naklederek hadîsinin yazılabileceğini söyler. İbn Hacer zayıftır der. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh vet'Ta'dîl*, II, 405; Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, II, 115; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 106; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 86; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.166.

22. (4 خت) Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî²
23. (ع) İsmâîl b. İbrâhîm b. Miksem b. Uleyye³
24. (4 م خت) Usâme b. Zeyd el-Medenî⁴
25. (ع) Saîd b. Ebî Arûbe⁵
26. (ع) İsrâîl b. Yûnus Medenî⁶
27. (4 م خت) Dâvud b. Sa'd b. Kays el-Ferrâ el-Medenî⁷
28. (ع) Yahya b. Saî'd⁸

¹ **Medîneli**, el-Ömerî, sika, sebt, âbid, hücce. Ebû Hâtim İmam Ahmed'e; Mâlik, Eyyûb, Ubeydullah bunlardan hangisi Nâfi'nin rivâyetlerinde daha hâfızdır diye sordum. Ahmed: "Ubeydullah Nâfi'nin rivâyetlerinde diğerlerinden daha hafız ve sağlamdır" dedi. Ahmed b. Sâlih, Ubeydullah'ın Nâfi'den rivâyetlerini, Mâlik'in Nâfi'den rivâyetlerine üstün tutmuştur. İbn Maîn de, Ubeydullah'ın; Kâsım'ın Âişe'den rivâyetlerini, Zührî'in; Urve'nin Âişe'den rivâyetlerine üstün tutmuştur. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 149; İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 318; Zehebî, *Tezkira*, I, 121; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.405; Nevevî, *Tehzîbu'l Esmâ*, I. 313; Zehebî, *Siyer*, VII, 163.

² **Kûfeli**, fakih, allâme, muhaddis. İbn Uyeyne, Mis'ar'dan naklen şöyle der: "İbn Mesûd'un ilmini Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî'den daha iyi bilen bir kimseyi bilmiyoruz". Aynı Ebû Hatem de nakletmiştir. Şu'be ondan işitmiş ve herkesin ondan işitmesini tavsiye etmiştir. İbn Maîn, İbn Medînî, Ahmed ve İbn Numeyr onun sika olduğunu söylemişlerdir, aynı zamanda İbn Maîn hadiste sâlih olduğunu söylemiştir. Kendisinde; İbn Mübârek, İbn Uyeyne, İbn Mehdî, Hârûn b. Yezîd, Şu'be gibi kimseler hadîs almışlardır. Ölümünden önce karıştırmıştır. İbn Hacer şöyle der: "Ondan Bağdat'ta işitenler ihtilattan sonra işitmiştir". Zehebî, *Tezkiratu'l Huffâz*, I, 146; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.376; Zehebî, *Siyer*, VII, 93.

³ **Kûfeli**, sonra Basralı, Ebu'l Bişr, imam, hâfız, sebt, allâme. İbn U'leyye, İbn Maîn, İbn Mehdî onun sika olduğunu söylemişlerdir. Zehebî ve İbn Hacer sika ve hâfız olduğunu söylediler. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 154; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 44. Zehebî, *Tezkira*, I, 234; Zehebî, *Siyer*, IX, 107; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.145.

⁴ **Medîneli**, Ebû Zeyd el-Leysî. Tâvûs ve o tabakadan rivâyetlerde bulunmuştur. İbn Maîn onun sika olduğunu, İbn Kattân zayıf olduğunu, Nesâî leyse kaviy olduğunu söylemiştir. İbn Ebî Meryem hüccet olduğunu, Ebû Hatem de hadislerinin yazılabileceğini ancak hüccet olmadığını nakletmiştir. İbn Adiy hadislerinin sâlih olduğunu söyler. İbn Hacer Sadûk olduğunu nakletmiştir. el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 60; Zehebî, *Mîzân*, I, 174; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.137.

⁵ **Basralı**, Basra ehlinin imamı, hâfız Ebû Nadr Mihrân el-Yeşkurî. Zehebî onun için sünneti ilk yazanlardan olduğunu nakleder. Hasan Basrî, Katâde ve Nadr b. Enes b. Mâlik'den rivâyet etmiş, kendisinde de Yahya Kattân, A'meş, Şu'be, İbn Mübârek ve Iraklılar rivâyet etmişlerdir. Son beş yılda karıştırdığı söylenir. Yahya, Nesâî ve başkaları sika olduğunu söylemiştir. İbn Maîn "Katâde'ni hadislerini en iyi bilen üç kişiden birisidir" der. Ebû Avâne de onun için, "bu zamanda İbn Ebî Arûbe'den daha hafız kimse kalmamıştır" der. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 360; el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 187; Zehebî, *Mîzân*, II, 151; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.273.

⁶ **Kûfeli**, İbn Ebî İshâk, büyük imam, hâfız, hücce. Ahmed onun için sika ve sebt, Ebû Hâtim saduk, İbn Medînî de zayıf olduğunu nakleder. İbn Hacer o sikadar, onun hakkında delilsiz konuşmuşlardır der. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 79; el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 63; Zehebî, *Siyer*, VII, 355; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.144.

⁷ **Medîneli**, tam ismi: Ebû Süleymân Dâvud b. Sa'd b. Kays el-Ferrâ el-Medenî, Kureyş mevalilerinden olup, İbn Ömer'in azatlısı Nâfi, Sâib b. Yezîd ve daha başkalarından rivâyet etmiştir. Kendisinden; İki Süfyan, İbn Mübârek, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Yahya el-Kattân ve Vekî' gibi büyük imamlar rivâyetlerde bulunmuşlardır. İmam Şafî, Ahmed, İbn Maîn, Ebû Zur'a, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Medînî ve İbn Hacer sika gücenilir hafız olduğunu nakletmişlerdir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 206; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 89; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 235.

⁸ **Medîneli**, Ebû Saîd el-Medenî, İbn Kays el-Ensârî. Tâbiînden olup allâme, kadı, hafız, sika imamdır. Zehebî onun için, Medîne'nin yedi fukahasının önde gelen talebelerinden, Medîne âlimlerinin şeyhi, Medîne'de zamanının şeyhi olarak bahseder. Enes b. Mâlik, Abdullah b. Âmir, Muhammed b. Ebî

29. (خ د ت س فق) Ömer b. Zerr el-Hemdânî¹
30. (ع) Hâlid b. Abdullah el-Vâsîfî²
31. (ع) Fadl b. Ğazven³
32. (ع) Ebû Muâviye el-Mekfûf⁴
33. (ت ق) İsmâîl b. İbrâhîm⁵
34. (ق تخت د) Mübârek b. Fadâle⁶
35. (ت ق) İbrâhîm b. Yezîd el-Mekkî⁷
36. (بغ م د ت س ق) Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'le es-Sekafî¹

Umâme, Amra bnt Abdurrahmân, Ebû Seleme b. Abdurrahmân, Saîd b. Müseyyeb, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir, Ca'fer Sâdik, Humeyd et-Tavîl, Nâfi gibi kimselerden rivâyet etmiştir. İbn Hacer, sika sebt olduğunu nakletmiştir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 521; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 472; Ebu'l Fidâ, *et-Tekmil* II. 210-11. Zehebî, *Siyer*, V, 468. İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 622.

¹ *Kûfeli*, Atâ, Saîd b. Cübeyr ve Mucâhid'den almıştır. Kendisinden akranlarından Ebû Hanîfe, İbn Uyeyne, İbn Mübârek, Vekî' ve Irak ehli almıştır. Yahya b. Saîd el-Kattân onun irca'dan dolayı itham edilmesine aldanmamak gerektiğini, İbn Maîn, Nesâi, Darekutnî, İbn Hibbân, İclî gibi imamlar onun hadislerinde sika olduğunu belirtmişlerdir. Buhârî, İbn Medîni'nin ondan hadîs naklettiğini belirtir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 168; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 356; Zehebî, *Mizân*, III, 193; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 444.

² *Vâsîfî*, Ebû'l Heysem el-Vâsîfî; hâfiz, imam, sebt. İsmâîl b. Ebî Hâlid, Humeyd et-Tavîl gibi kimselerden almış, Vekî', İbn Mehdî, Yahya el-Kattân gibi imamlar kendisinden rivâyet etmişlerdir. İbn Sa'd, Ebû Zur'a, Nesâi, Ebû Hatem, Ebû Dâvûd ve Tirmizî sika ve sahîhu'l Hadîs olduğunu nakletmişlerdir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 267; Zehebî, *Siyer*, VIII, 277; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s.224.

³ *Kûfeli*, Fudayl Ebû'l Fadl. Abdü'l Hay el-Leknevî şerhinde Muvattâ'ın sahih nüshalarında bu ismin: "Fadl b. Ğazven" olarak geçtiğini, ancak bu râvînin Tehzîb, Takrîb ve Kâfiş'de; "Fudayl b. Ğazven" olarak ismi taşğir vezniyle geçtiğini belirtmişlerdir" der. Sâlim, Nâfi ve İkrime gibi kimselerden rivâyette bulunmuş, kendisinden de Sevrî, İbn Mübârek ve Vekî' gibi kimseler almıştır. Ahmed, İbn Maîn, Yâkub b. Süfyân ve daha birçok kimse sika olduğunu nakletmişlerdir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 316; el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 384; Zehebî, *el-Kâşif*, II. 124; Leknevî, *et-Ta'lik*, I, 497; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 301.

⁴ *Kûfeli*, Muhammed b. Hâzim ed-Darîr, İmam, hüccce, sika, hâfiz. A'meş, Yahya b. Saîd ve İsmâîl b. Ebî Hâlid gibi imamlardan almıştır. A'meş'in rivâyetlerinde insanların en sağlam olanıdır. A'meş'den iki bin civârında hadîs rivâyetinde bulunmuştur. Bunların bazılarını son zamanlarında unutmuştur. Ahmed, İshâk, İbn Maîn, Yahya ve Iraklılar ondan rivâyet etmişlerdir. İrcâ hakkında töhmet edilmiştir. el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 403; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 441; Zehebî, *el-Kâşif*, II. 167; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 137; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 128. Zehebî, *Siyer*, IX, 73.

⁵ *Kûfeli*, el-Becelî. Buhârî ve Nesâi zayıf olduğunu, Ebû Hâtim hadisinin yazılabileceğini söylemişlerdir. İbn Hibbân fâhiş hatalar yaptığını nakletmiştir. Babası İbrâhim b. Muhâcir el-Becelî'den, İsmâîl b. Ebî Hâlid'den ve daha başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de İbn Numeyr, Vekî' ve başkaları almıştır. Zehebî, *Mizân*, I, 212; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 145.

⁶ *Basralı*, Ebû Fadâle, âlim, zâhid, sadûk, müdellis. Hasan Basrî'den, Bekir el-Müzenî'den ve daha başkalarından rivâyet etmiştir. Kendisinden İbn Mübârek ve Vekî gibi âlimler almıştır. Yahya el-Kattân kendisinde övgüyle bahsetmiş, İbn Maîn hadislerinin sâlih olduğunu, Ebû Zur'a ve Ebû Dâvûd tahdîs sığası kullanmadığı yerlerde tedlis yapma ihtimalinin olduğunu nakletmişlerdir. Ebû Hâtim şöyle der: "Mübârek'in rivâyetleri bana Rab'i b. Sabîh'den daha sağlamdır. Onu Affân hep tazimle anmış ve sika, âbid olduğunu söylemiştir." İbn Hacer tedlisu tesviye yaptığını nakletmiştir. Zehebî, *Mizân*, III, 431; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 181; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 548.

⁷ *Mekkeli*, el-Hûzî Ebû İsmâîl, Ömer b. Abdulaziz'in azatlı kölelerinden olup Tâvûs ve Atâ gibi kimselerden rivâyette bulunmuş, kendisinden Vekî' ve Zeyd b. Hubâb gibi kimseler almışlardır. Ahmed ve Nesâi metruk, İbn Maîn sika olmadığını, Buhârî, hakkında sükût edildiğini nakletmiştir. İbn Hacer metrûku'l hadîs olduğunu söylemiştir. Zehebî, *el-Kâşif*, I. 227; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 179.

37. (بغ) Ebu'l Avvâm el-Basrî²
38. (ع) Huşeym b. Beşîr³
39. (خت ت ق) Rabi' b. Sabîh⁴
40. (خت ت ق) Hasan b. Umâre⁵
41. (ق) İsa b. Ebî İsa el-Hayyât el-Medîni⁶
42. (بخقد ت) Abdülcebbâr b. Abbas el-Hemdâni⁷
43. (م م 4) Yûnus b. Ebî İshâk⁸
44. Bişr¹.

¹ *Tâifli*, es-Sekafi, Ebû Ya'le. Amr b. Şuayb, Atâ b. Ebî Rebâh gibi kimselerden almış, kendisinden de Sevrî, İbn Mübârek, Veki' gibi kimseler almıştır. İbn Maîn hadisinin sâlih olduğunu, Ebû Hâtim leyyinu'l hadîs olduğunu, Nesâî hadisinin yazılabileceğini, Buhârî fihi nazar olduğunu nakletmişlerdir. İbn Hibbân ve İclî sikalarından olduğunu nakletmişler, Müslim ise sahihinde ondan bir hadîs naklinde bulunmuştur. el-İclî (ö. 261), *Târîhu's Sikât*, s. 267; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 40. Zehebî, *el-Kâşif*, I. 568; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XV, 226; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 345.

² *Basralı*, Abdulazîz b. Rubeyyi' el-Bâhilî, sika. Atâ b. Ebî Rebâh, Ebû Zübeyr el-Mekkî gibi kimselerden rivâyette bulunmuş, kendisinden de Yahyâ b. Ebî Kesîr, Süfyân es-Sevrî gibi kimseler almıştır. İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 389; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 129.

³ *Bağdatlı*, Ebû Muâviye, sika, hâfiz. Zührî, Amr b. Dînâr gibi kimselerden rivâyette bulunmuş, kendisinden de, Süfyân es-Sevrî, Şu'be, İbn Maîn gibi kimseler almıştır. Tedlîsi caiz görenlerdendir. Şu'be'ye kendisinden hadîs alınıp alınmayacağı konusunda sorulunca, "Huşeym size İbn Ömer'den dahi nakil yapsa alınız" demiştir. Ed-Devrakî onun yirmi bin hadisinin olduğunu, Hârûn b. Yezîd'de Sevrî'den daha hafız olduğunu nakletmiştir. İbn Hacer sika, sebt olduğunu ve çokça irsal yaptığını nakleder. el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 459; Zehebî, *Mîzân*, IV, 306; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 59.

⁴ *Basralı*, Ebû Bekir es-Sa'dî, âbid, hâfiz, imam. Humeyd, Sâbit, Hasan Basrî, Mücâhid gibi kimselerden rivâyette bulunmuş, kendisinden de, İbn Mehdî, Âdem b. Ebî İyâs, Sevrî gibi kimseler almıştır. İbn Maîn onu tevsik ettiği gibi tad'if de etmiştir. İbn Medîni salih olduğunu, Ebu'l Velîd onun hakkında konuşanlardan daha sağlam olduğunu, Şu'be onun Müslümanların efendilerinden olduğunu, Nesâî de zayıf olduğunu nakletmişlerdir. Râmehmürmüzî Basra'da ilk tasnif ve tevbib yapan kimse olduğunu nakletmiştir. İbn Hacer sadûk seyyiu'l hıfz olduğunu söylemiştir. İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâ-i Sikât*, I, s. 85; Zehebî, *Mîzân*, II, 41; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IX, 89; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 242.

⁵ *Kûfeli*, Ebû Muhammed, fakih, Mansur döneminde Bağdat kadılığına atanmıştır. İbn Ebî Müleyke, Amr b. Murra gibi kimselerden rivâyette bulunmuş, kendisinden de, Sevrî, İbn Uyeyne, Abdurrazzâk gibi kimseler almıştır. İbn Uyeyne'ye hakkında sorduklarında, onun faziletli birisi olduğunu ancak başkalarının ondan daha hâfiz olduğunu söylemiştir. İbn Hacer metruk olduğunu söylemiştir. Zehebî, *Mîzân*, I, 513; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IX, 89; Zehebî, *Siyer*, VI, 265; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 200.

⁶ *Medînelî*, babasından, Enes'den, Şa'bi'den, Hişâm b. Urve'den almıştır. Buhârî zayıf olduğunu, Yahyâ b. Saîd hadisinin münker olduğunu, Ebû Dâvûd, Nesâî metrûk olduğunu nakletmişlerdir. Zehebî, *el-Kâşif*, II. 112; İbn Hacer, *Takrîbu't Tehzîb*, (thk. M. Avvâme), s. 469.

⁷ *Kûfeli*, Urayb b. Mersed, Ebû İshâk es-Sebîi gibi kimselerden rivâyet etmiştir. Kendisinden İbn Mübârek ve Veki' gibi kimseler almıştır. Ebû Hâtim sika olduğunu, Ebû Dâvûd ve İbn Maîn la be's olduğunu, Bezzâr hadîslerinin müstakim olduğunu nakletmişlerdir. İbn Hacer sadûk ve teşeyyu' olduğunu nakletmiştir. İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâ-i Sikât*, I, s. 168; el-İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 285; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme) s. 365.

⁸ *Kûfeli*, Ebû İsrâîl es-Sebîi. Babası Ebû İshâk'tan, Enes'den, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin iki oğlu; Ebû Burde ve Ebû Bekir'den rivâyet etmiş, kendisinden de Sevrî, İbn Mehdî, el-Kattân ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. İbn Maîn sika olduğunu, Nesâî "la be's" olduğunu, Ebû Hâtim sadûk olduğunu nakletmişlerdir. İbn Hacer de sadûk olduğunu nakleder. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 650; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâ-i Sikât*, I, s. 263; el-İclî, *Târîhu's Sikât*, s. 486; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 488; İbn Hacer, *Takrîb*, (thk. M. Avvâme), s. 643.

Yukarıda adı geçen şeyhler, Şeybânî'nin Muvatta'ında Mâlik dışında kendilerinden hadis naklettiği diğer hocalarıdır. Bu ravilere bakıldığında onun, sünnetin tespitinde hocası Mâlik gibi yalnızca kendi beldesinin âsârlarıyla yetinmediği, İslâm beldelerinin hemen her bölgesindeki sahih ve maruf rivâyetlerini kabul ettiği hocalarının olduğu görülür. Mâlik, Muvatta'ını oluşturduğu yaklaşık 1720 hadisi, 95 hocası tarîkiyle rivâyet ederken bunların yaklaşık 90'ının Medîneli, 1'inin Mekkeli olması akıllara onun diğer İslâm beldelerindeki rivâyetlere çok önem vermediği veya o rivâyetlere muttali olup olmadığı sorusunu getirmektedir.

Buradan anlaşılan, İmam Mâlik'in hadis/sünnet anlayışının Medîneli râvîlerin rivâyetleriyle sınırlı olduğudur. Ayrıca İmam Mâlik'in, Muvatta'nın büyük bir bölümünü hocası Nâfi² (ö. 117/735), Zührî³ (ö. 124/741), Yahyâ el-Ensârî⁴ (ö. 143/760) ve Hişâm b. Urve⁵ (ö. 145/762) gibi belli başlı birkaç râvînin hadisleri çerçevesinde oluşturduğunu da unutmamak gerekir. Nitekim İmam Mâlik'in bu 4 hocası tarîkiyle rivâyet ettiği hadis sayısı 907'yi bulmaktadır ki bu sayı Muvatta muhtevasının yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Halbuki Muvatta Şeybânî rivâyetinde Mâlik'e ihtilaf ettiği hususlarda getirdiği 175 hadisini, 43 hocası tarîkiyle rivâyet etmiştir. Ancak bunların 22'sinin Kûfe dışından olması onun sünneti belirlemede Kûfe rivâyetleriyle yetinmediğine ve bütüncül bir yaklaşım sergilediğine işaret etmektedir. Öyle ki Şeybânî, 21'i Kûfeli, 6'sı Basralı, 1'i Bağdatlı, 2'si Vâsıtlı, 2'si Mekkeli, 8'i Medinelî, 1'i Tâifli, 1'i Şamlı, 1'i Yemenli olmak üzere döneminin meşhur 43 farklı şeyhinden rivâyette bulunarak hocası Mâlik'e karşı görüşlerini kendi sünnet anlayışıyla

¹ Leknevî, gerek bu râvî hakkında her hangi bir bilgiye ulaşamadığını kaydetmiştir. Söz konusu isnâd şöyledir:

قَالَ مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرٌ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ السَّبَّيْعِيُّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجَنْفِيِّ، عَنْ عَامِرٍ، “Ancak *et-Ta'liku'l Mümecced* şerhini tahkik eden Takiyyuddîn en-Nedvî konuyla alakalı olarak söz konusu isnada şöyle bir tahkik düşer: “Senedin baş kısmı muzdaribtir. Râvîlerin bilinmeme sebebi aslında nâsihten kaynaklanmıştır. Bazı râvîler düşürülmüş bazıları da sonradan eklenmiştir. İsnadın başındaki “Muhammed” diğer rivâyetlerde olduğu gibi Şeybânî değil bilakis o, Ebû Ali es-Savvâf'tır. “Bişr”, Ebû Ali'nin şeyhi Bişr b. Mûsâ el-Esedî'dir. İsnad'taki üçüncü râvî “Ahmed” Muhammed eş-Şeybânî'nin Muvattâ râvîsi ve talebesi olan Ahmed b. Mihrân en-Nesevî'dir. Dördüncü râvî olan İsrâîl b. Yûnus İmam Şeybânî'nin şeyhidir. Aslında isnâd buradan başlar ki bu râvînin muvattâ'nın başka yerlerinde açıkça Şeybânî'nin hocası olduğu görülmektedir. Nitekim Mısır el-yazma eserler bölümünde bazı Muvattâ nüshaları isnâdı; “Muhammed eş-Şeybânî'den başlar ondan sonra hocası olan İsrâîl b. Yûnus'la devam eder”. Nâsihlerin bu davranışları mutekaddim eserlerinde sıkça görüldüğünü Kevserî, “*Bulûğu'l-emânî*” adlı eserinde s. 66'da belirtir. Leknevî, *et-Ta'lik*, I, 497.

² Muvatta'da Nâfi'den gelen rivâyet sayısı yaklaşık 280 kadardır. Mâlik, *Muvatta*, (thk. M. F. Abdülbâkî), Dâru İhyâi Tûrâs, Beyrût, 1985.

³ Muvatta'da Zührî'den gelen rivâyet sayısı yaklaşık 296 kadardır.

⁴ Muvatta'da Yahyâ b. Saîd'den gelen rivâyet sayısı yaklaşık 219 kadardır.

⁵ Muvatta'da Hişâm b. Urve'den gelen rivâyet sayısı yaklaşık 112 kadardır.

temellendirmiştir. Bu oranlara bakıldığında Şeybânî'nin 175 hadisi, 43 hoca tarîkiyle rivâyet ediyor olması, onun diğerİslâm beldelerindeki ehl-i hadisin rivâyetlerini büyük oranda kendinde topladığına ve bu bağlamda İmam Mâlik'ten daha fazla rivâyetlere vâkîf olduğuna işaret etmektedir.

Cerh ve Ta'dil açısından genel bir değerlendirme yapıldığında Şeybânî'nin 43 hocasından 33'ünün neredeyse ittifakla sika râvî olduğu görülmektedir. Geriye kalan 10 hocasından 5'ini tad'if edenler olduğu gibi tevsik edenler de olmuştur. Diğer 5'i ise ittifakla terkedilen râvîler arasında olmamakla birlikte zayıf râvî katagorisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca Mâlik'in hocalarına kıyasla, daha fazla hocadan hadis almasından, Şeybânî'nin sünneti tespit yönteminde farklı İslam beldelerinde daha çok hadis rivâyet meclislerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Hocası Mâlik'e karşı çoğu kez bizzat Medine ehlinin tarikîyle ve hatta Mâlik'in hocaları tarîkiyle, kendi rivâyet ettiği hadis ve âsarla ona reddiyelerde bulunuyor olması, Şeybânî'nin ayrıca Hicazlıların hadis ve âsarlarına da vâkîf olduğunu göstermektedir.

Muhammed Şeybânî'nin yaklaşık olarak bütün şeyhlerinin kütüb-i sitte râvîleri olduğu görülmektedir. 43 şeyhinin 19'u kütüb-i sitte'nin tamamında yer alırken, diğerlerinin bir kısmı yalnızca Buhârî'de, bir kısmı Müslim'de, bir kısmı da diğer sünenlerde hadisleri tahrîc edilen râvilerdendir.

3.1.3. Muvatta Şeybânî Nüshasının Diğer Nüshalarla Mukayesesi

- İmam Şeybânî Muvatta'nda bab başlıklarını fikhî anlayışla oluşturduktan sonra hocası Mâlik'ten almış olduğu merfû', mevkuf ya da maktû' rivâyetleri serdetmektedir.
- Başlıkları oluştururken ara ara "Kitabu ..."¹ veya "Bâbu ..."² kelimelerini kullanırken bazen de "Ebvâbu ..."³ kelimesini kullanmıştır. Şeybânî'nin, "Kitâb" ve "Bâb" kelimelerini birbirlerinin yerine de kullandığı olmuştur. Sadece "Vasiyye" bölümünde "Faslu'l-Vasiyye" şeklinde "fasl" kelimesini kullanmış olsa da bunun nâsihler tarafından olma ihtimalinden söz edilmiştir.

¹ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), "Kitâbu'z-Zekât", s. 114.

² Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), "Bâbu Vukûti's-Salat", s. 31.

³ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), "Ebvâbu's-Siyer", s. 308.

- Şeybânî hocası Mâlik'in rivâyetlerini “أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ” diyerek zikrettikten hemen sonra konuyla ilgili olarak “قَالَ مُحَمَّدٌ” diyerek muvafık veya muhalif olduğu görüşleri sunmak üzere görüş ve tercihinine işaret eden ıstılahlar kullanır. Hocası Mâlik'e katıldığı hususları: “وَبِهَذَا نَأْخُذُ”,¹ “وَبِهَذَا كُلُّهُ نَأْخُذُ”,² “فَلَا”,³ “وَبِهَذَا نَأْخُذُ”,⁴ “وَكَذَلِكَ فَسَّرَهُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ”,⁵ “هَذَا يُجْزَى”,⁶ “هَذَا الْوَجْهَ أَحَبُّ إِلَيْنَا”,⁷ “بِأَسْبَدِ ذَلِكَ هَذَا”,⁸ “كُلُّ هَذَا حَسَنٌ”,⁹ “وَهَكَذَا يَنْبَغِي”,¹⁰ “هَذَا حَسَنٌ”,¹¹ “إِلَّا فِي خِصْلَةٍ وَاحِدَةٍ”,¹² “كُلُّ هَذَا حَسَنٌ وَاسِعٌ”,¹³ ıstılahlarıyla ifade etmeye çalışmıştır. Şayet kendisinin de muvafık olduğu bu görüşler aynı zamanda hocası Ebû Hanîfe'nin de görüşü ise “وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ”¹⁴ şeklinde ifade etmiştir. Genel olarak hocası Ebû Hanîfe'nin görüşünü bu ifadeyle belirttikten hemen sonra, Kûfe ve Irak fukahâlarının da görüşlerinin bu doğrultuda olduğuna işaret etmek üzere “وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ وَالْعَامَّةِ مِنْ فُقَهَائِنَا”¹⁴ ifadesini veya “وَهُوَ قَوْلُ”¹⁴ ifadesini kullandığı görülmektedir.
- Şeybânî, hocası Mâlik'in rivâyetlerini zikrettikten sonra katılmadığı yerleri belirtmek için kendi görüşünü teyit eden hadislerini senediyle zikreder. Bunu yaparken de yalnızca Ebû Hanîfe gibi Kûfeli şeyhlerinin hadisleriyle yetinmeyip Kûfe dışındaki şeyhlerinin hadisleriyle mezhebini desteklemeye çalışır.

¹ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), İbtidâi'l-vudû', h. No: 7, el-Ġaslu min bevli's-sabî, h. No: 41. Bu ifadeyi yaklaşık olarak 250'den fazla yerde kullanmaktadır.

² Örneğin bkz. kiyemNo: 39, s. 40.

³ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-İġtisâl, h. No: 55, s. 45, es-Sünnetu fi's-sucûd, h. No: 150, s. 75, Ramyu'l-cimâri rakiben, h. No: 496; ez-Zebâih, h. No: 641, s. 215. Bu ifadeyi yaklaşık olarak 50'den fazla yerde kullanmaktadır.

⁴ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Ribâ, h. No: 823, s. 291.

⁵ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Raculu yerka' 285, s. 102.

⁶ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Rahn, h. No: 848, s. 302.

⁷ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Raculu yusallife yezkuru, h. No: 216, s.147.

⁸ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Raculu ve'l mer'etu yetevaddâni, h. No: 35, s. 39, el-vudûu bi su'ri'l hirra, h. No: 90, s. 54. Bu ifadeyi yaklaşık olarak 45'den fazla yerde kullanmaktadır.

⁹ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), ibtidâ fi'l vudû', h. No: 5, s. 33, Gaslu'l yedeyn, h. No: 9, s. 34; es-Salâtu fi'l-leyleti'l mumtira, h. No: 186, s. 79; el-Guslu bi arafe, h. No: 485, s. 174; en-Nuzûlu bi'l-muhassab, h. No: 519, s. 164.

¹⁰ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Gaslu'l-yedeyn, h. No: 9, s. 34, el-Meşyu ile's-Salât, h. No: 96, s. 56, Salâtû'l-marîd, 280, s. 100.

¹¹ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), es-Salâtu alâ'nebi, h. No: 293, s. 105, er-Raculu ye'temiru, h. No: 448, s. 152.

¹² Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Faslu'l vasiyye, h. No: 734, s. 258.

¹³ Örnekler için aynı sayfa numaralarına baknz. Bu ifadeyi yaklaşık olarak 360'dan fazla yerde kullanmaktadır.

¹⁴ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-meshu alâ'l imâme, h. No: 53, s. 147, er-Raculu yu'bu min imraetih, h. No: 73, s. 166, Ma ruhhisâ li'l muhriim, h. No: 430, s. 182, er-Raculu yetezevvecu-l-mer'ete, h. No: 544, s. 206. Bu ifadeyi yaklaşık olarak 170 farklı yerde kullanmaktadır.

- Onun, genelde hocası İmam Mâlik'in mezhebine ve rivâyetlerine katılmadığı ve muhalif olduğu yerlerde kullandığı terimleri, nadiren hocası Ebû Hanîfe'ye katılmadığı durumlarda da zikreder ki o terimler şunlardır:

«قَدْ اِخْتَلَفَ النَّاسُ»، «فَأَمَّا نَحْنُ، فَلَا نَرَى»، «الْحَدِيثُ الْمَعْرُوفُ»، «الْمَعْرُوفُ عِنْدَنَا»، «لَسْنَا نَعْرِفُ»، «وَبِصْنِيعِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْخَذُ»، «لَا أَرَى أَنْ»، «فِي فَأَمَّا مَا عَلَيْهِ فَقَهَاؤُنَا فَإِنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ»، «وَفِي ذَلِكَ أَثَارٌ كَثِيرَةٌ»، «السُّنَّةُ أَنْ»، «فَقَدْ رُوِيَ ذَلِكَ وَقَدْ نَسَخَهُ»، «وَكَانَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ»، «كَانَ فَتْرِكَ»، «وَأَحَبُّ إِلَيْنَا أَنْ»، «وَنَحْنُ لَا نَرَى بِأَسَا»، «كَانَ لَا يَأْخُذُ بِذَلِكَ لَا»، «لَيْسَ عِنْدَنَا»، «وَنَحْنُ لَا نَرَى»، «وَبِهَذَا لَا نَرَى»، «عِنْدَنَا مَكْرُوءَةٌ»، «أَنْسُ لَا يَرَى»، «وَبِهَذَا نَأْخُذُ إِلَّا فِي خِصْلَةٍ وَاحِدَةٍ»، «قَدْ بَلَّغْنَا»، «وَأَمَّا فِي قَوْلِنَا، فَإِنَّا نَقُولُ»، «يَنْبَغِي»¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi Şeybânî, hocası Ebû Hanîfe'ye yaklaşık 20 meselede muhalefet etmişken, hocası Mâlik'e 50'ye yakın meselede muhalif olmuştur.

- Ona göre; «سمعت»، «حدثنا»، «أخبرنا» arasında fark olmadığından onun şeyhlerinden rivâyette bulunurken sadece «أخبرنا» sîgasını kullandığı görülür. Bu aynı zaman da her iki hocası Ebû Hanîfe ve Mâlik'in görüşüdür.²
- Kûfe ehl-i rey'in temsilcisi olması bakımından Şeybânî mezhebini teyit için ara ara İbrahim en-Nehaî'nin adını zikrederek «إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ» şeklindegörüşünü beyan eder.³
- Bazıları, Şeybânî'nin bu eserinde hocası Ebû Yûsuf'un görüşüne yer vermediğini iddia etmişlerdir.⁴ Ancak «Bâbu'l-Mevâkit'te Mâlik'e karşı görüşünü delillendirmek için belâğ yoluyla merfû' bir hadis naklederek «bizim görüşümüz budur» der. Hemen peşinde de bunu hocası Ebû Yûsuf tarîkiyle naklettiğini bildirerek, aslında Ebû Yûsuf'la aynı görüşte olduğuna zımnen işaret etmektedir.⁵

¹Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-raculu yusalli fe yezkuru, h. No: 216; Men halefe ev nezera, h. No: 753, s. 272.

² Tahâvî, Muhammed Şeybânî'nin, talebenin hocasına okuyarak aldığı rivâyetlerde; «haddesenî veya ahberanî» demesini caiz gördüğünü ve ona göre aralarında bir farkın olmadığını ifade etmiştir. Abdulmecîd et-Türkmânî, *Dirâsetun fî Usûli'l-Hadîs*, s. 43.

³ Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Ma yecibu fi'z-zekât, h. No: 325, Zekâtu'r-rakîk, h. No: 336, s. 114.

⁴ Leknevî, *Ta'lik*, s. 145.

⁵ Orijinal metin şöyle:

«بَلَّغْنَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: «مَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَمْتَعَ بِثِيَابِهِ إِلَى الْحُفَّةِ فَلْيَفْعَلْ»، أَخْبَرَنَا بِذَلِكَ أَبُو يُوسُفَ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ رَاشِدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»

Ayrıca Hocası Ebû Yûsuf'tan rivâyetleri için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), İftitâhu's-salâh, h. No: 107, s.58, el-Mevâkît, h. No: 383, s. 134, es-Selamu fi'l-vitr, h.No: 264, s.96.

- Şeybânî Malik'e muvafık veya muhalif olduğu durumlarda sahâbeden getirdiği âsârları bazen müsned bazen de müsned olmayan rivâyet çeşitiyle nakleder.
- Şeybânî'nin kullandığı **أَثَرٌ** ifadesinin; merfû', mevkuf ve diğer hadis çeşitlerinin tamamına delalet eden genel bir ıstılah olduğunu görürüz.¹
- O'nun zikrettiği **أَثَرٌ** çeşiti hadislerinden bazılarını yukarıda da belirttiğimiz gibi 39 yerde **بَلَّغْنَا**² ifadesiyle bazen isnâd getirmeden doğrudan metni naklettiği görülür. İsnadları Şeybânî tarafından zikredilmeyen bu hadislerin âlimler tarafından muttasıl müsned hükmünde olduğu söylenmiştir. Zira İmam Leknevî şerhinde bu rivâyetlerin tamamının tahricini yapmıştır. Bu rivâyetlerin neredeyse tamamı kütüb-ü sittede de mevcuttur.³

3.1.4. Muvatta Şeybânî Nüshasıyla Yahyâ el-Leysî Nüshasının Mukâyesesi

Bazılarınca Muvatta Şeybânî rivâyetinin, Muvatta nüshaları arasında muteber nüsha olmadığı görüşü,⁴ bu alandaki âlimlerin şahitlikleriyle doğrudan çelişen bir iddiadır. Kaldı ki Şeybânî nüshası, çoğunun, Muvatta rivâyetleri arasında en sahihi olarak kabul ettiği Yahyâ el-Leysî nüshasına kıyasla, taassuptan uzak her âlim nezdinde de şu açılardan daha râcih ve daha üstün olduğu kabul edilir:

- Yahyâ el-Leysî, Muvatta'nın tamamını hocası Mâlik'ten sema yoluyla alamamıştır. Dolayısıyla bu açığını telâfi etmek üzere Mâlik'in diğer talebeleri vâsıtasıyla Muvatta'nın tamamını rivâyet edebilmiştir. Muhammed Şeybânî ise Muvatta'nın tamamını vasıtasız olarak doğrudan hocası Mâlik'ten semâ ile almıştır. Hiç şüphesiz İmam Mâlik gibi bir zatın hadislerini vasıtasız alanın rivâyeti, vâsıtayla alanın rivâyetinden daha üstündür. Bu açıdan Muvatta Şeybânî nüshası, Yahyâ el-Leysî nüshasından isnâd bakımından daha âlî'dir.⁵

¹ Onun **أَثَرٌ** ıstılahını; merfû', mevkuf ve maktû' hadis çeşitlerinin her biri için ayrı ayrı kullandığı rivâyetlere bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Vudûu min messi'z-zeker, h. No: 12, s.35.

² Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Raculu ye'kul; mâluhu fi ritâci'l kâ'be, h. No: 755, s.265.

³ İbn Âbidîn haşiyesinde; **رَحْمَةُ اللَّهِ - مُسْنَدَةٌ** şeklinde bir başlık atarak konuya usulcülerin görüşlerini de zikredip değinmiştir. Bkz. İbn Âbidîn, *Raddü'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikir, 1992, III, 469.

⁴ Leknevî, *et-Ta'lik*, I, 128.

⁵ Hâzimî, *el-İ'tibâr*, s. 7.

- Yahyâ el-Leysî, İmam Mâlik'in yanında sadece onun vefat ettiği yıl içinde bulunmuştur.¹ Hatta kendisi hocasının defninde hazır olduğunu nakletmiştir. İmam Şeybânî ise, hocası Mâlik'in yanında, kendisinin de belirttiği gibi üç yıldan fazla kalarak Muvatta'ını almıştır.² Hiç şüphesiz hocası ile daha uzun sohbet ve beraberliği olan râvînin rivâyeti, daha az sohbeti olan râvînin rivâyetinden daha üstün ve daha sahih sayılmıştır.³
- Yahyâ el-Leysî Muvatta'ı, çoğu kez açmış olduğu bâb başlıklarının altında haber ya da eser olmaksızın, sadece İmam Mâlik'in fikhî meselelerinden ve icihadlarından oluşmaktadır. Bazı bâblarda sadece içtihadı ve istinbatı zikredip her hangi bir esere yer vermeden bâbı bitirmiştir.⁴ İmam Muhammed'in Muvatta'ında ise, her bâbın altında mutlaka ona mutabık merfû' ya da mevkuf bir eser bulunmaktadır. Herkesçe bilindiği gibi bâbı önce eser sonra da rey ile oluşturulmuş bir kitap, bâbı yalnızca rey ile oluşturulmuş kitaptan daha üstündür.
- Yahyâ el-Leysî Muvatta'ının muhtevası, sadece İmam Mâlik tarîkiyle gelen rivâyetlerden oluşturulmuşken, İmam Muhammed'in Muvatta'ı hem hocası Mâlik, hem de onun dışında daha birçok başka şeyhlerin tarîkleriyle oluşturulmuştur. Bilindiği gibi içinde (sika râvî olarak) ziyâde bulunan rivâyetler, içinde bu ziyadelerin bulunmadığı rivâyetlerden daha üstündür.
- Yahyâ el-Leysî Muvatta'ı, Hanefîler açısından genel olarak İmam Mâlik'in mezhebine işaret ederken, Mâlik'in rivâyet edip amel ettiği bazı hadislerin Ebû Hanîfe ve ashâbının mezhebine muhalif olduğu bilinmektedir. Ancak Ebû Hanîfe ve ashâbına göre amel edilmeyen rivâyetlerin sebebi Yahyâ el-Leysî Muvatta'ında açıklanmadığından Hanefîlerce niçin terkedilmiş olduğu bilgisine vakıf olmayanların, Iraklıların mezhebini ta'n etmeleri kaçınılmazdır. Hanefîlerin Muvatta'da amel etmedikleri tüm rivâyetler; mensuh, icmâ'a muhalif olması, senetteki bir illet sebebiyle ya da daha râcih bir eser olması nedeniyle terkedilmiştir. Halbuki İmam Muhammed'in Muvatta'ı böyle değildir. O önce amel etmese de hocası Mâlik'in rivâyetini

¹ Leknevî, *et-Ta'lik*, I, 129.

² Zehebî, *Siyer*, IX, 135.

³ Hâzimî, *el-İ'tibâr*, s. 9.

⁴Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta*, Cihâd, 7, 8, 9, s. 451; Nuzûr ve'l-Eymen, 3, s. 475; Farâiz, 1, 11, 17, s. 503-505, Buyû', 14, 15, 32, s. 630, 631, 661, el-Kırâd, 2-15, s. 690-700.

nakledip hemen peşinden sözkonusu rivâyeti niçin terkettiğini de beyan etmiş ve sonrasında amel etmiş olduğu rivâyetini naklettiğinden bu yöntem, daha fazla kitlenin eserden istifade etmesini sağlamaktadır.¹ Şayet Şeybânî nüshasını okuyan âlim ise, iki imam arasında mukarene ve tercih yapma imkânı bulacak, âlim değilse de her iki imamın ayrı ayrı delillerini görme fırsatı bulabilecektir.

- Şayet bazıları faraza, Yahyâ el-Leysî'nin sika olduğunu, Şeybânî'nin de böyle olmadığını söyleyerek Yahyâ el-Leysî nüshasının tercih edildiğini söylerse, bu soruya şöyle cevap verebiliriz: “Eğer Yahyâ el-Leysî'nin sika olması onun hiç kimse tarafından ta'n edilmediği şeklinde anlaşılıyorsa durum hiç de böyle değildir. Çünkü Zurkânî onun için; *“fakîh, sika ancak hadisi çok az olup hadislerinde yanılmıştır”*² der. Eğer ki bu ta'n onun sika olmasına engel değil ise, aynısını Şeybânî için de söyleyebiliriz. Şeybânî'yi ta'n edenlerin yanında onu tevsik edenlerin olduğuna değinmiş ve Zehebî'den onun hakkında; *“Sadûk, sika, kavi, hâfiz, allâme, fakîhu'l-Îrâk, imâm, ilmin ve fikhın denizi”* sözünü daha önce nakletmiştik.³
- Yine faraza olarak Muhammed Şeybânî'nin senedlerindeki şeyhlerinin çoğunun zayıf olduğu iddia edilirse, durumun hiç de öyle olmadığını söyleyerek Şeybânî'nin, hocası Mâlik tarîkiyle rivâyet ettiği şeyhlerin aynısı Yahyâ el-Leysî nüshasında da nakledilmiştir, deriz. Ayrıca daha önce Şeybânî'nin kendi tarîkiyle rivâyet ettiği şeyhlerinin 43'ünden 33'ünün neredeyse ittifakla sika râvî olduğuna değinmiştik. Geriye kalan 10 tanesinden 5'ini tad'if edenler olduğu gibi tevsik edenler de olmuştu. Diğer 5'i ise ittifakla terkedilen râvîler arasında olmamakla birlikte zayıf râvî kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu oran, Şeybânî nüshasının hadis alanında telif edilen birçok eserden daha üstün olduğunu göstermektedir. Onun 175 hadisinde en çok rivâyette bulunduğu şeyhlerinin Kûfeli, Basralı ve Medîneli olduğunu görüyoruz. 21 Kûfeli şeyhinden 18'i neredeyse ittifakla sika, hafız, imam gibi sıfatlarla tevsik edilmiş, 6 Basralı şeyhinin ise tamamı aynı şekilde

¹Örneğin bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Raculu yekul; mâluhu fi ritâci'l kâ'be, h. No: 103-106, s.58-63.

²Zurkânî, *Şerhu 'z-Zurkânî* I, 69.

³Zehebî, *Siyer*, IX, 134. Mîzan, III, 513.

tevsik edilmiş, 8 Medîneli şeyhinin 6'sı yine tevsik edilmiştir. Görüldüğü gibi Şeybânî'nin şeyhleri genel olarak sika ve hâfiz muhaddislerden oluşmaktadır.

- Yine farazi olarak Yahyâ el-Leysî'nin muhaddis râvîlerden sayıldığını ancak Muhammed Şeybânî'nin muhaddis râvîlerden sayılmayıp ehl-i reyden olduğunu söyleyenlere karşı, bu iddianın gerçeği yansıtmadığını söyleyerek Şeybânî'nin fıkıh ve hadis alanlarında birçok müstakil eserleri olduğunu belirterek Şeybânî'ye ait olan *el-Âsâr*, *el-Hücce*, *Muvatta (nüshası)* ve *es-Siyeru'l-Kebîr*¹ gibi içerisinde bol miktarda hadis ihâta eden eserlerinin olduğunu söyleriz. Şeybânî'ye ait söz konusu bu eserlerin içeriği neredeyse sünen kitapları kadar hadis barındırmaktadır. Halbuki Yahyâ el-Leysî'nin, Muvatta nüshasından başka hiçbir eseri bulunmamaktadır. Buna göre madem Yahyâ el-Leysî muhaddis râvîler kategorisinde değerlendiriliyor, öyle ise Muhammed Şeybânî'yi de ziyadesiyle muhaddis râvîlerden saymak mümkündür.

3.1.5. Şeybânî Nüshasının Yahyâ el-Leysî Nüshasına Zevâidi

İmam Şeybânî'nin, hocası Mâlik'ten naklettiği bazı rivâyetlerin Yahyâ el-Leysî'nin nüshasında bulunmadığını görüyoruz. Bu da bize Şeybânî nüshasının Yahyâ nüshasına zevâidlerinin olduğunu gösterir. Araştırmalarımız neticesinde Şeybânî'de olup Yahyâ el-Leysî'de olmayan 80 civarında hadis tespitinde bulduk. Bu zevâidleri; merfû' ve merfû' dışında kalan diğer hadis çeşitleri olmak üzere ikiye ayırdık. Böylelikle 31 adet merfû' hadis, 49 adet merfû' dışında kalan diğer hadis çeşitlerini belirlemiş olduk.

3.1.6. Şeybânî'nin el-Leysî'ye Merfû' Zevâidleri

Yahyâ'nın Muvatta nüshasında bulunmayıp Şeybânî'de geçen bu zevâidlerin 31'i müsned/merfû' hadis olması çok mühimdir. Burada şu önemli notu düşmek isteriz: Araştırmacıların yapılan hadis tahrirlerinde, Mâlik'in Muvatta hadislerinin tespiti için çalışmalarını yalnızca Yahyâ el-Leysî rivâyetiyle sınırlandırmasının büyük bir eksiklik ve hata olduğunu belirtmek isteriz. Nitekim Hz. Peygamber'e (s.a.v) âit 31 zevâid

¹ İmâm Şeybânî'nin bu eserlerinde 5000 civarında hadis bulunmaktadır. Kütüb-ü sitte'nin telifinden ortalama bir asır öncesine gidildiğinde Muhammed Şeybânî döneminde bu kadar ahkâm hadisini eserlerine yerleştirmiş pek fazla isim görülür.

rivâyeti İmâm Şeybânî Muvatta rivâyetinde nakletmiştir. Bu rivâyetler Yahyâ el-Leysî nüshasında bulunmamaktadır. Bununla birlikte bir kez daha Muvatta'nın Şeybânî nüshasının Yahyâ el-Leysî nüshasına üstünlüğü anlaşılmıştır. Abdülvahhâb Abdüllatîf tahkikli¹ Muvatta Şeybânî nüshasının, el-Leysî'ye zevâidleri olan konu bâbları, sayfa ve hadis numarası şu şekildedir:

1. بَابُ التَّصَاوِيرِ وَالْجَرَسِ وَمَا يُخْرَهُ مِنْهَا s. 90, no: 903.
2. بَابُ إِثْمِ الْخَوَارِجِ وَمَا فِي لُزُومِ الْجَمَاعَةِ مِنَ الْفَضْلِ s. 309, no: 866.
3. بَابُ الرَّجُلِ يُقِيمُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ لِيَجْلِسَ فِيهِ وَمَا يُخْرَهُ مِنْ ذَلِكَ s. 312, no: 875.
4. بَابُ النَّوَادِرِ s. 339, no: 965.
5. بَابُ النَّوَادِرِ s. 337, no: 959.
6. بَابُ النَّوَادِرِ s. 337, no: 960.
7. بَابُ النَّوَادِرِ s. 338, no: 964.
8. بَابُ النَّوَادِرِ s. 341, no: 981.
9. بَابُ النَّوَادِرِ s. 341, no: 982.
10. بَابُ النَّوَادِرِ s. 341, no: 983.²
11. بَابُ كَسْبِ الْحَجَّامِ s. 343, no: 992.
12. بَابُ كَسْبِ الْحَجَّامِ s. 343, no: 993.
13. بَابُ كَسْبِ الْحَجَّامِ s. 343, no: 997.
14. بَابُ التَّفْسِيرِ s. 345, no: 1008.
15. بَابُ الْقَبْرِ يُنَخَّدُ مَسْجِدًا أَوْ يُصَلَّى إِلَيْهِ أَوْ يَتَوَسَّدُ s. 113, no: 321.
16. بَابُ وَقْتِ الْجُمُعَةِ وَمَا يُسْتَحَبُّ مِنَ الطَّيِّبِ وَالذَّهَانِ s. 87, no: 223.
17. بَابُ الْوَثْرِ s. 93, no: 250.
18. بَابُ مَا رُخِّصَ لِلْمُحْرِمِ أَنْ يَقْتَلَ مِنَ الدَّوَابِّ s. 147, no: 430.
19. بَابُ فَضَائِلِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ s. 333, no: 946.
20. بَابُ فَضَائِلِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ s. 333, no: 943.
21. بَابُ فَضَائِلِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ s. 333, no: 944.
22. بَابُ فَضَائِلِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ s. 333, no: 945.
23. بَابُ الرَّجُلِ يُؤَلِّدُ لَهُ فَيَغْلِبُ عَلَيْهِ الشَّبَهُ s. 204, no: 601.
24. بَابُ السَّبْقِ فِي الْخَيْلِ s. 307, no: 861.

¹ Bu zevâid hadisleri, *Muvatta'î İmâm Mâlik bi Rivâyeti Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî* Abdülvahhâb Abdüllatîf tahkikli, el-Mektebetü'l-İlmiyye, y.y. Beyrût/Lübnan baskısı üzerinden çıkartmış bulunuyorum.

² Bu hadis, Mâlik'ten gelen bütün Muvatta nüshaları arasında yalnızca Şeybânî rivâyetinde mevcuttur.

25. بَابُ حَقِّ الْجَارِ, s. 329, no: 935.
26. بَابُ الْبُكْرِ تُسْتَأْمَرُ فِي نَفْسِهَا, s. 181, no: 541.
27. بَابُ الْحَجِّ عَنِ الْمَيْتِ أَوْ عَنِ الشَّيْخِ الْكَبِيرِ, s. 163, no: 482.
28. بَابُ الْحَجِّ عَنِ الْمَيْتِ أَوْ عَنِ الشَّيْخِ الْكَبِيرِ, s. 163, no: 483.
29. بَابُ الْحُبِّ فِي اللَّهِ, s. 328, no: 930.
30. بَابُ الدُّعَاءِ, s. 323, no: 910.
31. بَابُ النَّظَرِ إِلَى اللَّعِبِ, s. 321, no: 906.

Bu bâblarda geçen 31 müsned merfû' hadis Yahyâ el-Leysî nüshasında olmayan, Şeybânî'nin hocası Mâlikten aldığı zevâidleridir. بَابُ التَّوَادِرِ de Mâlik tarîkiyle rivâyet ettiği, إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ hadisi,¹ bütün Muvatta nüshaları arasında yalnızca Şeybânî rivâyetinde mevcut olup bu yönüyle Şeybânî nüshasına has bir durumdur. O açıdan bundan sonra yapılacak olan diğer akademik çalışmalarda bu meşhur rivâyetin tahricinin Mâlik tarîkiyle Şeybânî nüshası dikkate alınarak yapılması gerektiğini söylemek isteriz.

3.1.6.1. Şeybânî'nin el-Leysî'ye Âsâr Zevâidleri

Aynı şekilde 49 zevâid âsâr için de durum böyledir. Şeybânî'nin bu zevâid âsârının tamamı İmam Mâlik'in meşhur hocalarının tarîkiyle nakledilmiştir. Yaptığımız bu zevâid çalışmalarında karşıma çıkan bir diğer husus da, Şeybânî'nin zevâidlerinin neredeyse tamamına yakını, İmam Mâlik'in; Nâfî, Abdullah b. Dînâr, ez-Zührî, Yahyâ b. Saîd, Hişâm b. Urve gibi en meşhur hocaları tarîkiyle gelmiş olduğudur. O açıdan araştırmacıların Mâlik'in hadis kaynaklarını araştırırken çalışmalarını Yahyâ el-Leysî rivâyetiyle sınırlandırmaları, onun en meşhur şeyhlerinin birçok âsâr rivâyetlerini gözardı etmeleri anlamına gelecektir. Bu zevâidlerin çoğunun ayrıca önemli ölçüde fihkî hükümler barındırıyor olması, konunun ne kadar önemli olduğunu anlamamızı sağlamaktadır.

Merfû' dışındaki diğer zevâid âsârlar için sayfa ve eser numaraları:²

¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), en-Nevâdir, h. No: 983, s. 341.

² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti); el-Ezân ve't-tesvîb, h. No: 92, s. 55, İftitahu's-Salât, h. No: 104, 129, s. 63, el-Cem'u beyne's-Salâteyn, h. No: 202, s. 82, en-Nevâdir, h. No: 968, 970, 974, 978, 979, s. 342, Salatu'l-muğma aleyhi, h. No: 278 Taklîdu'l- budn, h. No: 401; es-Sa'yu beyne's-safa ve'l merve, h. No: 474; Kesbu'l-haccam, h. No: 989, 991; er-Raculu ye'zenu fi't-tezvic, h. No: 561; er-ruka, h. No: 879;

3.2. MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'NİN MUVATTA RİVÂYETİ BAĞLAMINDA MÂLİK'E YÖNELTİĞİ TENKİDLERİ

Aslında her iki hem Muhammed Şeybânî ve hem de hocası Mâlik farklı iki bölgede yetişmiş olmalarına, birinin ehl-i hadise diğzerinin de ehl-i reye mensubiyetine rağmen sünnetin tespitine, istidlal ve tenkit yöntemlerine bakıldığında aralarında büyük benzerliklerin olduğu görülür. Özetle Şeybânî'ye göre sünnet; İslam beldelerindeki önceki fâkihlerin bilip amel ettikleri şeylerdir. Böylelikle Muhammed Şeybânî'de amelî sünnet, maruf¹ ve meşhur² olarak yaygınlık kazanmış olan sünnet iken, Mâlik'de bu anlayış, “amel-i ehl-i Medîne” olarak tezahür etmiştir. Özetle Mâlik'e göre sünnet; Medîne'deki yaygın amel ve orada yaşayan âlimlerin ittifaklarıdır. Mâlik'e göre “amel-i ehl-i Medîne” ve orada oluşan icmâ, onun sünnet anlayışından farklı bir şey değildir. İmam Malik'in “amel-i ehl-i Medîne”, “Bizde üzerinde ittifak edilmiş amel”, “İnsanların uygulaması”, “Bilinegelen uygulama” vb. ifadelerle tanımladığı uygulama da önemli ölçüde bu anlamda sünneti içermektedir.

Ancak bu nitelikteki uygulamalarla toplumdaki örf ve adetlerin karıştırılması tehlikesi her zaman mevcut olduğundan genel sünnet tanımının daha açık bir hale getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Kronolojik sırayla Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yûsuf, Muhammed Şeybânî ve Şâfî gibi ilk fakihler sünnet malzemesinin tesbitinde gittikçe artan oranda dini nitelikli sünnet ve yerel örf ve adetlerle karışmış sünnetleri birbirinden

Salatu'l-tetavvu' kable'l-îd, h. No: 235; Mâ ruviye enne'l-meyyite, h. No:319; Kabru'n-Nebi, h. No: 948; Fadlu'l-Kur'ân, h. No: 173; et-Tefsir, h. No: 1003, 1004; el-Husûmetu fi'd-din, h. No: 918; İktitabu'l-İlm, h. No: 936; ez-Zühdü ve't-tevâzu, h. No: 927, 928; et-Tîbi li'r-ricâl, h. No: 909; er-Raculu yenzuru ile avreti'l-racul, h. No: 941; el-Musafiru yedhulu misra, h. No: 198; er-Raculu ye'tiku nasiben lehu, h. No: 839; el-hul', h. No: 563; Diyetu'l-amd, h. No: 666; el vitr, h. No: 250; Men Sâka hedyen, h. No: 410; Câmîu'l-hadis, h. No: 923; Bey'ul-mudebber, h. No: 843; Raddu's-selâm, h. No: 911; Meta tuktau et-telbiye, h. No: 388; İddetu ûmmi'l-veled, h. No: 598; İktinâul kelb, h. No: 893. Bkz. Bu Zevâid çalışmasını *Muvatta'i İmâm Mâlik bi Rivâyeti Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, (thk. Abdülvahhâb Abdüllatîf), el-Mektebetü'l-İlmiyye, y.y. Beyrût/Lübnan baskısı üzerinde yapmış bulunuyorum.

¹ Muhammed Şeybânî “Maruf hadis” ifadesini Meşhur hadisin müteradifi olarak kullanmıştır. Örnek için Muvatta da “Maruf” ifadesini kullandığı yerler bkz. Rikâz, h. No: 339, s. 119, İddetü'l-Müstehaza, h. No: 614, s. 208, er-Racülü Yeşteri Şâir bi'l-Hinta, h. No: 770, s. 271; Ayrıca bkz. Leknevî, *Ta'lik*, II, 157.

² Muhammed Şeybânî'ye göre “Meşhur hadis”; mütevâtîr seviyesine ulaşmayan ancak ona yakın bir bilgi kaynağı olmakla birlikte kişide tuma'nîne oluşturan hadis çeşitidir. Hicrî I. asra bakıldığında asıl çıkış noktasında âhâd (başlangıçta 1, 2 ya da 3 râvisi) olan bu hadis, hicrî II. ve III. asır âlimleri arasında kabulle şuyû bulmuş ve selef âlimleri tarafından amel edilmiş olması gerekmektedir. Bu açıdan bir nevi icmâ'ı andırmaktadır. Bu aynı zamanda başta Şeybânî'nin öğrencisi Kadı İsa b. Ebân, Ebû Zeyd ed-Debûsî, Pezdevî, Serahsî, Nesefî ve İbnü'l-Hümâm gibi birçok Hanefî usûlcülerinin de görüşüdür. Bkz. Cessas, *el-Fusûl*, I, 518; ed-Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 212; Pezdevî, *Kenzu'l-Vusûl*, s. 152, Serahsî, *Usûl*, I, 292; Nesefî, *Keşfu'l-Esrâr*, II, 12; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 311. Ayrıca bkz. et-Türkmânî, *Dirâset*, 140-146.

ayırma çabasına girmiştir. Ancak Muhammed Şeybânî'nin sünneti belirlemede hocası Mâlik gibi bir beldeye kayıtlı kalmaması, onda daha hür bir düşünceye ve geniş bir çerçevede sünnet tespitine zemin hazırlamıştır. Bu benzerliklerin yanı sıra Şeybânî ile Mâlik arasında bazı ihtilafları da görmekteyiz. Bu ihtilafların temelinde iki İmâmında farklı geleneklere sahip olması olduğu gibi Muhammed Şeybânî'ye göre dini nitelikli sünnetin bazen “amel-i ehl-i Medîne” bakış açısıyla örtüşmediği, bu bakış açısının yerel örf ve adetlerle karışmış sünnet olduğu anlayışı bulunmaktadır. Muhammed Şeybânî de Muvatta rivâyetinde buradan yola çıkarak sünnetle âdeti birbirinden ayırma çabasına girmiştir.

3.2.1. Muhammed Şeybânî'nin Deliller Hiyerarşisinde Sünnetin Yeri ve Muvatta'da Sünneti Yorumlamadaki İstidlal Yöntemleri

Muhammed Şeybânî'ye göre sünnetin istidlalde Kur'ân'dan sonra ikinci kaynak oluşu konusunda hiç kuşku yoktur. Zira bunu bizzat kendi eserlerinde görmekteyiz. Nitekim o, deliller hiyerarşisini açıkladığı bir yerde şunları nakletmiştir:

“İlim dört vecihtir: 1) Allah'ın nâtik kitabında olan ve ona benzeyen ilim, 2) Resûlullâh'ın (s.a.v) me'sûr sünnetinde olan ve ona benzeyen ilim, 3) Sahâbenin üzerinde icma ettiği meseleler ve ona benzeyen ilim. Zira sahâbenin ihtilaf ettiği meselelerde de ilim onların dışına çıkamaz. Onlardan herhangi birinin görüşü üzerinde tercih yapılmak istenirse, bu, benzerlerinin birbirine kıyas edileceği bir ilimdir. 4) Müslümanların fakîhlerinin çoğu tarafından güzel/hasen sayılan hususlar ve ona benzeyen ilim. İlim bu dört vechin dışına katiyyen çıkmaz.”¹ Şeybânî, içtihad etme şartlarına değindiği başka bir sözünde daha net bir şekilde şöyle der: “Kitabı, sünneti, Resûlullah'ın (s.a.v) ashâbının fetva ve kavillerini ve fukaha-i müsliminin güzel saydığı (istihsan) hususları ihata eden kişi reyile içtihad edebilir.”² Burada önem arzeden

¹ Orijinal metin şöyledir:

وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ: « الْعِلْمُ أَرْبَعَةٌ أَوْجُهُ: مَا كَانَ فِي كِتَابِ اللَّهِ النَّاطِقِ وَمَا أَشْبَهَهُ وَمَا كَانَ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَأْتُورَةَ وَمَا أَشْبَهَهَا وَمَا كَانَ فِيمَا أَجْمَعَ عَلَيْهِ الصَّحَابَةُ وَمَا أَشْبَهَهُ وَكَذَلِكَ مَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ لَا يَخْرُجُ عَنْ جَمِيعِهِ، فَإِذَا وَقَعَ الْاِخْتِلَافُ فِيهِ عَلَى قَوْلٍ فَهُوَ عِلْمٌ يَفَاسُ عَلَيْهِ مَا أَشْبَهَهُ وَمَا اسْتَحْسَنَهُ عَامَةً فَفُقَهَاءُ الْمُسْلِمِينَ وَمَا أَشْبَهَهُ وَكَانَ نَظِيرًا لَهُ قَالَ: وَلَا يَخْرُجُ الْعِلْمُ عَنْ هَذِهِ الْأَوْجُوهِ الْأَرْبَعَةِ »

İbn Abdilberr, *Câmi*, 759; Serahsî, *Usûl*, I, 318; Fullânî el-Mâlikî, *Îgâzu himemi uli'l-epsâr li' iktidâ-i bi Seyyidi'l-Muhâcirîn ve'l-Ensâr*, s. 70; İbn Abdilberr, *Câmi*'de aynı yerde geçen Şafîî'nin sözleri de Şeybânî'nin bu sözüne adeta şerh niteliğindedir.

² Orijinal metin şöyledir:

husus, Şeybânî'nin deliller hiyerarşisini açıkladığı cümleler arasında kıyası sarih bir şekilde zikretmeyip “ona benzeyen/veme eşbehehu” ifadesiyle bahsetmesidir. Buradan anlaşılan İmam Şeybânî'ye göre kıyas başlı başına bir bilgi kaynağı olmayıp, o kaynaklardan “ona benzeyen’le” sonuca ulaşmanın bir yöntemi olduğu söylenebilir.

Yine Şeybânî'nin; “Resûlullâh'ın (s.a.v) me'sûr sünneti” ifadesi ona göre sünnetin değeri konusunda önemli ipucu vermektedir. Bir yandan sünnetin Kitap'tan sonra ikinci müstakil kaynak olduğuna işaret ederken, diğer yandan da sünnetin, bir toplumun geleneksel örf ve âdeti olmayıp, nakil yoluyla müsned ve muttasıl bir şekilde Hz. Peygamber'den (s.a.v) tevârişen geldiğine ve bu rivâyetlerden yola çıkılarak elde edildiğine delil olmaktadır. Madem sünnet ancak nakil ve rivâyetler vasıtasıyla elde edilebilir, o vakit bu durum, hadislerin o dönem ve öncesinde kitaplarda tedvin edildiğine, çok büyük bir çabayla dilden dile nakledildiğine ve bu şekilde bütün sünnetlerin kayıt altına alındığına işaret etmektedir. Aslında Şeybânî sahâbe kavlinin muteber oluşu konusunda, başta hocası Ebû Hanîfe'nin ve Kûfelilerin görüşlerini benimsemiştir. Zira o, sahâbenin ittifak ve icmâının mutlak surette kabul edilmesi, sahâbenin ihtilaf ettikleri görüşleri arasında da birinin mutlaka tercih edilmesi gibi durumlarda Irak fukahâlarının görüşlerinden ayrılmamıştır.

Ebû Hanîfe'nin içtihad yöntemine ve deliller hiyerarşisine dair sözünü burada hatırlatmak suretiyle aralarındaki metod benzerliklerini ve Ebû Hanîfe nezdinde sünnetin yerini göstermesi bakımından nakletmek istiyoruz: “Bir meselenin hükmünü Allah'ın kitabında bulursam alırım. Allah'ın kitabında bulamazsam, Resûl'ünün, sika râvîler vasıtasıyla gelerek yaygınlık kazanmış meşhur sünnetini ve sahih eserlerini alırım. Bunlarda da şayet bulamazsam, sahâbe kavlinden dilediğimin görüşünü alırım, dilediğim sahâbenin de görüşünü bırakırım. Ancak onların kavli dışına çıkmam. Eğer mesele İbrâhim, Hasan (ö. 110/728), Şa'bî, Saîd b. Meseyyib, İbn Sîrîn, gibi kimselere gelirse ben de onlar gibi içtihad ederim.”¹ Gerek Ebû Hanîfe ve gerekse Muhammed Şeybânî'nin usûllerinde sahâbî fetva ve kavline bu kadar önem vermiş olmaları, sahâbî

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ: «مَنْ كَانَ عَالِمًا بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ وَيَقُولُ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَمَا اسْتَحْسَنَ فَقَهَاءُ الْمُسْلِمِينَ وَسَعَةً أَنْ يَجْتَهِدَ رَأْيَهُ فِيمَا ابْتَلَى بِهِ وَيَقْضِي بِهِ وَيُنْصِبُهُ فِي صَلَاتِهِ وَصِيَامِهِ وَحُجَّهِ وَجَمِيعِ مَا أَمَرَ بِهِ وَنَهَى عَنْهُ، فَإِذَا اجْتَهَدَ وَنَظَرَ وَقَاسَ عَلَى مَا أَشْبَهَهُ وَلَمْ يَأَلْ وَسَعَةَ الْعَمَلِ بِذَلِكَ وَإِنْ أَخْطَأَ الَّذِي يَنْبَغِي أَنْ يَقُولَ بِهِ»

İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 856; İbn Abdilberr'in, aynı yerde geçen Şafîî'nin sözlerini, Şeybânî'nin bu sözünün şerhi niteliğinde naklemesi dikkate değerdir.

¹ İbn Abdilberr, *el-İntikâ fî fadâilî'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*, (thk. Abdulfettah Ebu Ğudde), Beyrût, 1997, s. 265-266; Zehebî, *Menâkib*, s. 32.

kavlinin¹ onlar için bir şekilde nübüvvet mesnedli “Peygamber sünnetine” dayandığını göstermesi açısından manidardır.

Zira Muhammed Şeybânî'nin sahâbî ve tâbiîn fetvaları hakkındaki şu yaklaşımı bu anlayışı teyit etmektedir: “İlk dönemden daha fakih bir nesil gelmemiştir. İlim yalnızca onlardan gelen ilimdir. Fıkıh da sadece onlarda olan fihiktir. Onlar ki Hz. Peygamber'i (s.a.v) her açıdan bizden daha iyi biliyorlar ve ona daha yakın olmak için daha çok çaba sarfediyorlardı.”² Muhammed Şeybânî'nin tâbiîn fetvaları ve görüşleri konusunda hocasından daha açık ifadelerde bulunduğu görülür. Nitekim Şeybânî eserlerinin birçok yerinde fukahânın ittifak ettiği hususların bağlayıcı bir kaynak olduğuna değinmiştir. Bunda da ümmetin hata üzerine birleşme ihtimali bulunmama anlayışının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira o, ilmi dört çeşite ayırırken: “...Müslümanların fakihlerinin çoğu tarafından güzel/hasen sayılan hususlar ve ona benzeyen ilim...” sözlerinden bunu kastetmiştir. Buradan yola çıkarak ilk nesil fukahâsının ittifak ettiği durumların Şeybânî nezdinde bir çeşit “icmâ-ı ümmet” anlayışının oluştuğuna ve böylece sonraki nesillerde icmâ anlayışının peyder pey teşekkülüne ve deliller hiyerarşisindeki yerini almaya başladığını söyleyebiliriz.

Örneğin Muhammed Şeybânî teravih namazının cemaatle birlikte kılınmasının caiz olduğunu belirtirken bunun ilk nesil fukahâsının ittifak ettiği bir icmâ olduğuna bilhassa vurgu yapmıştır. O bunu şöyle ifade etmiştir: “Bu rivâyetlerin tümü bizim de mezhebimizdir. Ramazan gecelerinde insanların bir imama tabi olarak cemaat halinde teravih namazı kılmalarında bir beis yoktur. Çünkü ilk müslümanlar (Hz. Ömer, Osman ve Ali olmak üzere bütün Selef-i Sâlihîn) bu hususta icmâ ederek bunun güzel bir amel olduğunu söylemişler ve böyle telakki etmişlerdir. Zira Hz. Resûlullâh'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Müminlerin iyi ve güzel saydığı şeyler Allah indinde de iyi ve güzeldir. Müminlerin kötü saydığı şeyler Allah indinde de kötüdür.”³ Şeybânî'nin, bu ve benzeri anlayıştan yola çıkarak Medîne ameline (Mâlik'e) karşı farklı açılardan birçok eleştirileri olmuştur.

¹ Bkz. Apaydın, “Sahâbî Kavli”, *DİA*, XXXV, s. 500-504.

² Şeybânî, *Hüccce*, I. 290, 291.

³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Kıyâmu şehri Ramazan, h. No: 241, s. 91.

Netice olarak Muhammed Şeybânî, icihadlarında bütünsel bir bakış açısıyla bütün rivâyet malzemelerini büyük bir titizlikle dikkate almış, o ameli sünneti içinde barındırdığına inandığı merfû', mevkûf, maktû' bütün bilgiyi her vechiyle değerlendirmiştir. Son olarak bu durum, hüküm ve tercihlerde başta Şeybânî'nin ve diğer bütün fakihlerin mutlaka bir delile dayalı konuştuklarını, kendi belirledikleri icihad usûlüne uygun şekilde sırasıyla Kur'an, meşhur sünnet, icmâ, sahâbî kavli ve kıyasa son derece önem verdiklerini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Şeybânî'nin hocası Mâlik'e bazı tenkitleride bulunurken onun sünneti tespit ve yorumlamadaki istidlal yöntemlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

3.2.1.1. Eserin Olduğu Yerde Kıyasa Kabul Etmemesi

Şeybânî rivayet ettiği Muvatta nüshasında ve el-Hücce adlı eserinin birçok yerinde nas olduğu yerde kıyasa gidilmenin doğru olmadığını belirterek bunu yapanları kınamış ve şu ifadeleri nakletmiştir: “Bu meselede çokça âsâr naklolunmuşken ve fukahânın üzerinde ittifak ettiği ve ihtilafa düşmediği bir mesele haline de gelmişken, eserleri görmezden gelenler¹ ancak kendi re'yelerine itimat edenlerdir.”²

Muhammed Şeybânî Muvatta rivâyetinin بِبَيْعِ الْحَيَوَانِ بِالْحَيَوَانِ نَسِيئَةً وَنَفْدًا bahsinde hocası Mâlik'in Naf'i tarîkiyle, onun da Abdullah b. Ömer'den naklen: Abdullah b. Ömer'in yolculuk yapmak üzere güçlü bir deveyi, veresiye olarak 'Zebede' denen yerde ödemek üzere dört deve karşılığında satın aldığı rivâyetini naklettikten sonra bunun caiz olmayacağı görüşünü belirterek kendi tenkitlerini yapar ve şöyle der: “Bize Ali b. Ebî Tâlip'ten gelen rivâyet ve Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen hadis bunun hilafıdır. Nitekim hocamız İbn Ebî Zi'b tarîfikle bize gelen bir hadiste Ali b. Ebî Tâlip, veresiye bir deve karşılığında iki deve ve bir koyun karşılığında iki koyun satın almayı yasaklamıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen hadiste de veresiye bir deve karşılığında iki deve satın almak yasaklanmıştır. Bu bizim, Ebû Hanîfe'nin ve bütün fukahâlarımızın görüşüdür.”³

Burada ihtilaf edilen konu, hayvanın hayvan karşılığında veresiye satılmasıdır. Buna göre İmâm Mâlik, şayet alıp satılan hayvanların kullanım amaçları farklı olursa,

¹ Şeybânî, bu ifadelerle Medîne ehlinin bazı konulardaki amellerini tenkit etmektedir.

² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Beyu'l-Hayvân, h. No: 802, s. 283; *el-Hücce*, I, 479, 480.

³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Beyu'l-Hayvân, h. No: 800, s. 282.

bu durumda alış verişi; veresiye ve birinin diğerinden fazla olması durumunda caiz görmektedir. Aksi takdirde aynı kullanım amacıyla gerçekleşen bu alış veriş caiz değildir. Bu da Mâlikî mezhebinde meşhur olan görüştür. Mâlik'e göre kullanım amaçları farklılaşınca alınan ve satılan hayvanlar aynı olsa dahi iki farklı cins gibi görülmektedir. Örnek olarak bir adet binek at karşılığında iki adet binek atı veresiye satmak caiz değildir. Mâlik'in naklettiği rivâyetten yola çıkarak bu kıyaslamada bulunmak çok zordur. Zira buna işaret eden bir bağlam olmadığı gibi bunun Muhammed Şeybânî'nin nakilleri karşısında sırf Mâlik'e ait bir kıyas olduğu anlaşılmaktadır. Muhammed Şeybânî'ye göre kullanım amaçları ne olursa olsun bunlar aynı cinsten sayıldığı için riba illeti bulundurmaktadır. Bu açıdan böyle bir satış caiz değildir. Nitekim Şeybânî'ye göre bunun caiz olmayışına dair birçok maruf âsâr rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla anlaşılır ve açık maruf sünnet karşısında kullanım amaçlarına göre böyle bir taksime giderek kıyaslama yapmak kabul edilen bir durum değildir.

Leknevî bu hadisin şerhinde Şeybânî'nin Ali b. Ebî Tâlip'ten naklettiği hadisi aynı zamanda sahâbeden Semura, İbn Ömer, Câbir, İbn Mesûd gibi isimlerin de naklettiğini beyan ederek, hadisin sünenlerin tamamında yer aldığını belirtip Tirmîzî'nin hadis için sahih notunu verdiğini söylemiştir.¹

Muhammed Şeybânî, hadîsleri her fırsatta kıyasa tercih etmesinden olsa gerek ki, hocası Ebû Hanîfe gibi hayatını onun ilmîni neşretmeye adanmış halde onun dahi birçok görüşünü terketmiştir. Muvatta'da yaklaşık yirmi meselede hocasına buna benzer konularda muhalif olduğunu açıkça belirtmiştir.² Kaldı ki – hangi rivâyet çeşiti olursa olsun – haberi kıyasa takdim etmek Şeybânî'nin mezhebi olduğu gibi, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un da mezhebidir.³

¹ Leknevî, *Ta'lik*, III, 267.

² Muhammed Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğu konular için bkz: Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti, thk. Abdulvehhab Abdullatif), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Âmin fî's-salât, h. No: 135, s. 65, Salâtu'l-leyl, h. No: 170, s. 74, İstiska, h. No: 294; Mâ yecibu fî'z-zekât, h. No: 325, s. 115, Zekâtü'r-rakiki ve'l-hayl, h. No: 337, s. 118, Men tetayyibe, h. No: 403, s. 140. (Köle ve Atların Zekatları) H, no: 335-337, (İhrandan Önce Koku Kullanma) H, no: 403, (Henüz Nikâhında dört Kadın Olan Birisinin Beşinci Nikâhı Yapması) H, no: 530, (Velisiz Nikâh Kıyma) H, no: 542, (Anne Hayvanın Kesimi, Karnındaki Yavrunun Kesimi Gibidir) H, no: 651, (Satılan Malın Her Türü Ayrıptan Beri Olduğunu Söylemek) H, no: 774, (Et Karşılığında Hayvan Satın Almak) H, no: 781- 783, (Arazi Ve Meyve ortaklığı) H, no: 832.

³ Abdulmecîd et-Türkmânî, *Dirâsetun fî Usûli'l-Hadîs*, Dâru İbn Kesîr, 2015, s. 252, 257, 265, 272.

Bir başka örnekte Muhammed Şeybânî Muvatta da; ‘‘بَابُ الرَّجُلِ يَشْتَرِي الشَّعِيرَ بِالْحِنْطَةِ’’¹ başlığı altında hocası Mâlik’ten arpa ve buğdayın karşılıklı satışı hususunda, Nâfi tarîkiyle ‘‘Bir gün Abdurrahman b. Esved b. Abduyeğûs’un bineğinin yemi bitince hizmetçisine: ‘‘Evden biraz buğday alıp onun karşılığında aynı ölçekte peşin olarak arpa satın almasını söylemesi’’² rivâyetini nakleder. İmam Mâlik bu rivâyetten yola çıkarak, arpa ve buğdayın aynı cins iki gıda olduğunu söylemiştir. Buna göre bir kimsenin, elden ele peşin de olsa arpa ve buğday satışında, birisinin diğerinden daha fazla ölçekle satışı, faiz olacağından caiz değildir. Mâlik’in bu kıyaslamayı nasıl yaptığı hususuna gelince; Mâlik ‘‘Yemeği yemekle eşit ve peşin olarak satın...’’³ hadisinden yola çıkarak arpa ve buğdayın her ikisi de yemek cinsi olduğundan eşit miktarda ve peşin satılması zorunludur, demiştir.⁴

İbn Rüşd el-Mâlikî (ö. 595/1198), ‘‘Yemeği yemekle...’’ rivâyetinin âm/genel bir lafız olduğunu, bunun ancak bir başka sahih hadisle tefsir edilebileceğini, aksi takdirde böyle bir kıyaslamamanın çok zayıf bir istidlal olacağını söyler. Zira ‘‘yemeği yemekle...’’ rivâyeti, yenebilir cinsten herşeyi kapsıyor olsaydı, tuzla hurma, arpayla hurma da aynı şekilde eşit miktarda ve peşin satılması zorunlu olup, birinin diğerinden aynı mecliste de daha fazla ölçekte alınıp satılması caiz olmamalıydı. Aksi takdirde ‘ribâ’l-fadl’ olur ki bu görüşe sahip olan hiç kimse yoktur! Anlaşılan o ki, arpa ve buğday iki farklı cins yemektir,’’ der.⁵

Muhammed Şeybânî, Nâfi tarîkiyle hocası Mâlik’ten yukardaki hadisi naklettikten sonra Mâlik’e katılmadığını şu sözleriyle ifade etmektedir: ‘‘Biz böyle bir durumda arpa ve buğdayı iki farklı cins olarak kabul ettiğimizden, bir kimsenin iki ölçek arpayı bir ölçek buğday karşılığında peşin satın almasında bir sakınca da görmüyoruz. Zira bu konuda maruf/meşhur bir hadiste Ubâde b. Sâmit’ten naklen Hz. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: ‘‘Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, başa baş misliyle peşin olarak satılır.’’ Bir kimsenin ağırlığı daha fazla gümüş karşılığında altın almasında bir beis olmadığı gibi daha çok arpa karşılığında buğdayı da, aynı mecliste

¹ Muvatta Şeybânî Rivâyeti, er-Raculu yeşteri eş-şeîra bi’l-hinta, h. No:770, s. 271.

² Muvatta Şeybânî Rivâyeti, بَابُ الرَّجُلِ يَشْتَرِي الشَّعِيرَ بِالْحِنْطَةِ , no: 770.

³ Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbüürî, (M. Fuâd Abdülbâkî), Beyrût, *el-Musâkât*, no: 93.

⁴ Bâcî, Ebu’l-Velîd Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu’l-Muvatta’*, (Matbaatü’s-Saade) Mısır, 1332, IV, 288-291.

⁵ İbn Rüşd, Ebu’l-Velid Ahmed b. Muhammed, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktasid*, Dâru’l-Hadis, Kahire, 2004, III, 155.

peşin olarak alıp satmasında bir beis yoktur. Bu konuda daha birçok maruf/meşhur âsâr nakledilmiştir. Ebû Hanîfe'nin ve diğer cumhur fukahâmızın mezhebi de budur.”¹ İmam Şeybânî'ye göre arpa ve buğday iki farklı cins olduğundan, farklı ölçeklerde aynı mecliste peşin olarak alınıp satılmasında bir beis yoktur. Nitekim meşhur hadisler bu yöndedir.

Öte yandan Şeybânî, Mâlik'in Medîne amelini terketmeme adına sahip çıktığı bu kıyas anlayışının yanlış olduğunu şu sözlerle ispat etmeye çalışır: “Doğrusu sizin (Medîne âlimlerinin) arpa ve buğdayı aynı cins kabul etmeniz çok ilginçtir. Bana söyler misiniz Allah aşkına? Bütün âlimlerin ittifakıyla ma'ruf² ve meşhur³ olan sünnete göre; “fitır sadakasında ve diğer fidyelerde, verilmesi gereken; yarım sa'/ölçek buğday ya da bir sa' hurma veya arpa” şeklinde olduğunu duymadınız mı? mutlaka duymuş olmanız gerekiyor. Buna göre şayet arpa ve buğday (sizin kıyasınız gibi) aynı cins olsaydı, buğdayda yarım ölçek, arpada da bir ölçek der miydi? Halbuki hurmada farklı cins ve çeşitler olmasına rağmen bütün hurma çeşitlerini aynı cins sayarak yarım ölçek olarak belirledi. Bu da size, arpanın buğday cinsinden başka bir şey olduğunu anlatmak için yeter. Her ikisinin de ayrı cinsler olduğu anlaşıldığına göre, farklı ölçeklerde ve aynı mecliste peşin olarak alınıp satılmasında bir beis olmadığı görülmüştür. Kaldı ki bizim bu görüşümüz tamamıyla, herkesçe bilinen meşhur âsâr'a dayanmaktadır. Bu konuda sımsıkı sarılarak Medîne ameli dediğiniz böyle ciddi bir meseleye, Hz. Resûlullah' dan (s.a.v) veya Onun ashâbından nakledebileceğiniz hiçbir hadis bulamadınız mı? Mâlik'in bize, Nâfi tarîkiyle Abdurrahman b. Esved b. Abduyeğûs'un hizmetçisine: “Evden biraz buğday alıp onun karşılığında aynı ölçekte peşin olarak arpa satın al” rivâyeti ile Hz. Resûlullah'dan (s.a.v), Onun ashâbından ve meşhur sünnetten bize ulaşan bu kadar âsârda; fitır verilmesi gereken; yarım sa' buğday ya da bir sa' arpa hiç aynı şey olabilir mi? Zira bu konuda bize Saîd b. Ebî Arûbe, ona Katâde, ona da Müslim b. Yesâr, ona da Ebu'l-Eş'as, Ubâde b. Sâmit'ten, o da Resûlullah'dan (s.a.v) naklen şöyle demiştir: “*Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, başa baş misliyle peşin olarak satılır. Şayet bunların cinsi değişirse, daha çok arpa vererek buğday almanız*

¹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), *بَابُ الرَّجُلِ يَشْتَرِي الشَّعِيرَ بِالْحَنْظَةِ*, no: 770.

² Ma'rûf: Sahih hadis anlamında kullanılan bir terim. Efendioğlu, Mehmet, “Ma'rûf”, *DİA*, XXVIII, 66.

³ Meşhur: Bir sahâbî veya tevâtür sayısının altındaki birkaç sahâbî tarafından rivâyet edilip daha sonra özellikle tâbiîn dönemlerinde yaygın kabul gören haber. Bkz. Apaydın, Yunus, “Meşhur”, *DİA*, XXIX, 368-371.

gibi, veresiye bırakılmadığı müddetçe bir beis yoktur.”¹ Dikkat edilirse “*Şayet bunların cinsi değişirse, daha çok arpa vererek buğday almanız gibi,...*” ifadesi bu satışın caiz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Muhamed Şeybânî, bu alışverişin caiz oluşunu sarih ve merfû’ olarak kendi târikiyle zikrederek, Mâlik’in kıyasını iptal etmiş oldu. Muhammed Şeybânî’nin Ubâde b. Sâmit’ten müsned olarak naklettiği bu hadisi el-Hücce’inde birçok rivâyetle de ayrıca desteklemektedir. Ayrıca Ubâde’nin hadisi bu lafızla İbn Ebî Şeybe,² Ebû Dâvûd,³ Nesâî⁴ ve Tirmizî gibi sünen kitaplarında sahih olarak yerini almış ve ayrıca Tirmizî hadise sahih notunu vermiştir.⁵

Nitekim “amel-i ehl-i Medîne” kıyasla sabit olsa bile, Mâlik bunu icmâ kuvvetinde kabul ettiği için, kendi beldesinin kıyasla sabit olan ameline muhalif haber-i vâhidi terk etmektedir. Bu da, her iki imam arasında bazı ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁶ Zira Şeybânî’ye göre haber-i vâhidle çelişen kıyas, Medîne ehlinin ameli de olsa o kıyasın terk edilmesi gerekmektedir. Çünkü nassın olduğu yerde kıyaslama yoluyla ictihatta bulunmak caiz değildir.

3.2.1.2. Umûmu’l-Belvâ’da Haber-i Vâhidi Kabul Etmeyişi

Kaçınılması büyük güçlüğü yol açan yahut yaygınlığı sebebiyle bilinmemesi mümkün olmayan olaylar/bilgiler anlamına gelen umûmu’l-belvâ’da Şeybânî, haber-i vâhidi kabul etmediğini ifade eder. Zira insanların her vakit ve her daim ihtiyaçları olduğu bir konu hakkında var olan eserin, ümmetin telakkisiyle şöhret bulmuş olması elzemdir. Muhammed Şeybânî “el-Hücce” adlı eserinde Medine ehlinin ameline karşı Hz. Ömer’in Hac suresinde iki defa secde ettiği rivâyetini eleştirirken; “Bu, umum insanlarımızın/âlimlerimizin amel etmediği bir şeydir. Kaldı ki bu rivâyeti Hz. Ömer’den nakleden kimse Mısırlı bir adamdır. Şayet Ömer b. Hattab’ın bu ameli insanlar tarafından bilinen bir şey olsaydı bunu yalnızca Mısır’dan birisi değilde Medînelilerin de bilmesi ve dolayısıyla bu haberin Medîneliler vâsıtasıyla diğer

¹ Şeybânî, *el-Hücce*, *وَكَذَا وَكَذَا* كَوْرَة فِي جَنْطَة كَوْرَة كَذَا وَكَذَا, II, 598-605.

² İbn Ebî Şeybe, IV, 319, (20596, 20601).

³ Ebû Dâvûd, *Buyû’*, 12.

⁴ Nesâî, *Buyû’*, 43.

⁵ Tirmizî, *Buyû’*, 23.

⁶ Guraya, M. Yusuf, *Sünnetin Niteliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım*, s. 120; Özel, “Mâlik b. Enes”, *DİA*, XXVII, 509-512.

beldelerde yaygınlaşması ve şöhret bulması gerekirdi.”¹ Şeybân’ın bu görüşü aynı zamanda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un da mezhebidir.

Şeybânî Muvatta da; “الْوُضُوءِ مِنْ مَسِّ الذُّكْرِ” başlığı altında zekere dokunmanın, abdest almayı gerektirdiği görüşünü savunan Malik’ten iki tane mevkuf hadis naklettikten sonra kendi mezhebinin bu olmadığını açıklar.

Mâlik, hocası İsmail b. Muhammed b. Sa’d b. Ebi Vakkas’tan, O’da Mus’ab b. Sa’d’dan, naklettiği hadise göre Mus’ab b. S’ad şöyle demiştir: “Ben Sa’d’ın mushafını taşıdığım sırada elimle tenasül uzvumu kaşındım. Sa’d bana: “Sanki sen zekerini kaşındın”, dedi. Ben de: Evet, dedim. Sa’d: “Kalk abdest al”, dedi. Ben de kalktım abdestimi alıp geri döndüm”, rivâyetini² ve İbn Şihâb tarîkiyle “İbn Ömer bazen gusülden sonra hemen abdest alırdı. Oğlu Sâlim de ona: Bu gusül, abdestin yerine geçmedi mi? diye sorunca o’da: “Bilakis geçti ancak bazen gusülden sonra elim zekerime değdiği için abdest alıyorum”, rivâyetini³ naklederek söz konusu iki mevkuf rivâyete binaen elin zekere değmesiyle abdestin bozulacağı görüşünü savunmuştur. Mâlik’in bâbtaki ilk hadisi olan Merfû’ rivâyeti Şeybânî nüshasında yer almamaktadır. Buna göre Mâlik’teki hadis şöyledir: “Urve b. Zübeyr’le Mervan b. Hakem ellerin zekere değmesiyle abdestin durumunu tartışırlar. Urve bu konuda bir şey bildiğini söyleyince Mervan; Busra bnt. Saffân adındaki bir hanım sahâbeden Hz. Peygamber’in, “Sizden her kimin eli zekerine değerse abdest alsın” buyurduğunu iştiğini söyler.” Buna göre çıplak elle zekere dokunmak Mâlik’in görüşüdür.

Ancak Muhammed Şeybânî, Hz. Peygamber’den (s.a.v) ve Sahabelerden bize gelen eserlerin çoğu abdest gerektirmeyeceği yönünde olup Ebû Hanîfe’nin de görüşünün bu olduğunu söyler. Buna binaen Şeybânî hocası Mâlik’ten naklettiği 2 mevkuf rivâyete karşılık 15 hadisi naklederek Mâlik’i tenkit etmiştir. Söz konusu 15 rivâyetin 1’i sahâbî Talk b. Ali’nin Hz. Peygamber’den (s.a.v) naklettiği merfû’ hadistir. Buna göre Hz. Peygamber’e bir adam gelerek, zekerine dokunmanın durumunu sorarak, abdest gerekir mi? der. Hz. Peygamber de; “Zekerin de bedeninin bir parçası değil mi? buyururarak,”⁴ abdestin gerekli olmadığını söyler. Bu hadisi aynı zamanda Tahâvî

¹ Şeybânî, *el-Hücce*, I, 83.

² Mâlik *Muvatta*, Taharet, 15.

³ Mâlik *Muvatta*, Taharet, 15.

⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Vudûu min messi’z-zeker, h. No: 13, s. 35.

Şerhu Maâni'l-Âsâr'da naklederek hadisin isnâd ve metin bakımından muzdarip olmayıp sahih ve mustakîm olduğunu naklettikten sonra Talk hadisinin Busra hadisine tercih edenlerin görüşlerini sıralar. Buna göre Talk'ın hadisini Busra'nın hadisine tercih edenlerin başında Alî b. Medîni'yi ve daha başkalarını zikreder.¹ İbn Abdilberr, Şeybânî'nin naklettiği Talk b. Alî'nin merfû' rivâyetinin mensuh olduğunu söylese de,² Talk'ın hadisinin birçok karinelerle sahih ve ma'mûlun bih olduğu ispatlanmıştır. Öncelikle erkekleri ilgilendiren bir konunun hükmü hem erkeklerden ve hem de kadınlardan tearuz halinde nakledildiği durumda umûmu'l-belvâ gereği erkekelerin rivâyeti tercih edilir. Öte yandan Muhammed Şeybânî söz konusu meselenin hükmünü sadece naklettiği sahih merfû' bir hadisle ispatlamakla yetinmeyip konuyu sahâbî nezdindeki meşhur amelle de desteklemeğe çalışmıştır. Bu bağlamda zekere el değmenin abdesti bozacağı hükmünü Şeybânî, açıkça beyan ederek hemen hemen hepsi de aynı manayı ifade eden sahâbeden ve tâbiînden bol miktarda nakillerde bulunur.

Muhammed Şeybânî'nin kendi isnâdıyla naklettiği merfû' ve mevkuf rivâyetlerinin râvîleri sırasıyla; 2'si İbn Abbas, 2'si Alî b. Ebî Tâlib, 2'si İbn Mesû'd, 1'i Huzeyfe b. Yeman, 1'i Ammar b. Yâsir, 1'i Sa'd b. Ebî Vakkas, 1'i Ebu'd-Derdâ', 2'si en-Nehâî, 1'i Saîd b. Müseyyeb, 1'i Atâ b. Ebî Rabah'tır.³ Bu isimlerin çoğu kendilerine, zekere el değdiği takdirde abdestin durumu sorulduğunda, onlar soru soranı utandırırçasına kınayarak bozulmayacağı doğrultusunda cevaplar vermişlerdir.

Sonuç olarak zekere dokunmakla abdest gerekmediğine dair Hz. Peygamber'den (s.a.v), sahabelerden ve tâbiînden gelen eserlerin Şeybânî'ye göre meşhur/maruf derecesinde çok olması amelin bu yönde olduğunu gösterir. Bu nakilleri yaptıktan sonra Muhammed Şeybânî, aynı görüşe sahip olan başta hocası Ebû Hanîfe ve birçoklarının olduğunu dolayısıyla umûmu'l-belvâda haber-i vâhidin reddedileceğini belirterek hocası Mâlik'e itiraz etmiştir.

Yine Muhammed Şeybânî Muvatta da; “**الْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ**” başlığı altında, mestler üzerine mest edilebileceğine dair hocası Mâlik'ten 1'i merfû', 3'ü mevkuf olmak üzere 5 hadis naklettikten sonra: “Bu eserlerin tamamı bizim mezhebimiz ve görüşümüzdür. Ebu Hanife'nin de görüşü budur. Mukîm olan bir kimsenin bir gün bir gece, yolcu

¹ Tahâvî, *Şerhu Maâni'l-Âsâr*, Taharet, h. No: 461-62, s. 76.

² İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, I, 245-51, (thk. Sâlim Muhammed Atâ), Dârul-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el- Vudûu min messi'z-zeker, h. No: 12-28, s. 35-38.

kimsenin de üç gün üç gece mest etmesi de ayrıca bizim mezhebimizdir. Garip olan şudur ki; Mâlik'in ilgili babta naklettiği meşhur rivâyetler; mukîm'in mest edebilmesine dair en açık deliller olmasına rağmen o, mukîm olanların mest edememesi görüşünü savunmuştur” der.¹ Bu da umûmü'l-belvâ gereği hocası Mâlik'in görüşü olan bu meseledeki Medînelilerin uygulamasına yaptığı bir eleştiriye ayrı bir delildir.²

Mestin meşruiyeti konusunda âlimlerin ittifakı vardır. Bu konuda icm'anın sabit olduğunu nakledenler arasında diğer mezhep âlimleri olduğu gibi Mâlikî âlimlerinden İbn Abdilberr³, el-Bâcî⁴ ve İbn Vehb⁵ bulunmaktadır. Ancak İmâm Mâlik'le Muhammed Şeybânî'nin ihtilaf ettikleri konu mestin hem yolcu olan kimse için hem de mukim olan kimse için caiz olup olmamasıdır.

Bu konuda İbnu'l-Kâsım “el-Müdevvene” adlı meşhur Mâlikî fıkıh kitabında, İmâm Mâlik'in mukîm olan kimselerin mest etmesini caiz görmediğini nakletmiştir.⁶ Zira Muhammed Şeybânî de Mâlik'e bu bağlamda reddiyede bulunmuştur. Şeybânî *el-Hüccetü alâ ehl-i Medîne* isimli eserinde, Medînelilerin mukîmin mesti konusunda ihtilafa düştüklerini nakleder ve şöyle der: “Mukîmin mest etmesini Mâlik ve bazı diğer Medîneliler caiz görmemiştir. Yine Medîneli âlimlerden bir kısmı da mutlak olarak mesti hiç caiz görmemişlerdir. Nitekim Mâlik de uzun müddet böyle düşünürken daha sonraları yalnızca Mukîmin mest etmesini caiz görmemiştir.”⁷

Ancak Mâlikî âlimleri mukimin mesti konusunda da Mâlik'ten farklı rivâyetlerin olduğunu naklederek meşhur görüşünün caiz olduğu yönünde olduğuna dikkat çekmişlerdir. el-Bâcî *el-Müntekâ*⁸ isimli Muvatta şerhinde, Mâlik'ten mukîmin mesti konusunda iki görüşün olduğunu, ancak caiz olduğu görüşünün daha meşhur görüş olduğunu nakleder. İbn Abdilberr'de *el-İstizkar* isimli Muvatta şerhinde,⁹ mukîmin ve yolcunun mesti etmesinin caiz olduğu konusundaki rivâyetlerin daha meşhur olduğunu, Mâlik dışında hiçbir âlimin buna muhalif bir görüş belirtmediğini, ancak onunda sahih

¹ Mâlik, *Muvatta*(Şeybânî Rivâyeti), el-Meshu âlel huffeyn, h. No: 47-51, s. 43-45.

² Şeybânî'nin “*Medîne ahli ameli*” kavramına karşı bazı hususlarda çok sert eleştirileri için bkz. *el-Hüccetü*, I, 24, 34, 39, 175, 220, 222.

³ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, I, 216.

⁴ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 77.

⁵ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 77.

⁶ Mâlik, *el-Müdevvene*, I, 142, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IV, 1994.

⁷ Şeybânî, *el-Hüccetü*, I, 24-25.

⁸ el-Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 77.

⁹ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, I, 216.

görüşünün, mestin her halükarda caiz olduğu doğrultusunda olduğunu naklederek, ehl-i sünnetin bu konuda icmâ ettiğini belirtmiştir.

3.2.1.3. Haber-i Vâhidi Amel-i Ehl-i Medîne'ye Öncelemesi

Muhammed Şeybânî'nin haber-i vâhidi Medîne ehlinin amelini öncelemesi usûlü, her iki imam arasında birçok ihtilafın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim İmam Mâlik'e göre Medîne ehlinin ameli bir nevi icmâ veya mütevâtir sünnet hükmünde kabul edildiği için o, Medîne ehlinin amelini muhalif olan haber-i vâhidle ameli terketmektedir.¹ Halbuki Şeybânî'ye göre Medîne ehlinin ameli bütün İslâm beldelerini bağlamaz ve yalnızca bir bölgeye münhasır bir amelden ibarettir. Böyle bir durumda sahih senedi olan haber-i vâhidle amel, yalnızca bir bölgeye münhasır amele mukaddem olarak tercih edilir.

Örneğin Şeybânî Muvatta da; “سُجُودِ الْقُرْآنِ” başlığı altında hocası Mâlik'ten bir merfû', bir de mevkûf hadis nakleder. Bu iki rivâyete göre, inşirah ve necm sûrelerinde tilâvet secdesi yapılmalıdır. Ancak söz konusu her iki rivâyet de Medîne ehlinin ameliyle çeliştiğinden Mâlik, hadisleri rivâyet etse de bunlarla ameli terk etmiştir. Birinci rivâyete göre, Ebû Hureyre cemaate kıldırıldığı bir namazda; “اِنْشَقَّتْ إِذَا السَّمَاءُ” sûresini okudu ve tilâvet secdesi yaptı. Namaz bittikten sonra onlara, Hz. Resûlullah'ın (s.a.v) bu sûreyi okuyunca secde ettiği haberini verdi. Yine Mâlik'in İkinci rivâyetine göre, hocası ez-Zührî tarîkiyle Ebû Hureyre'den: “Ömer b. Hattab onlara bir namazda ‘necm’ suresini okuyup secdeye gittiği ve ayağa kalkarak başka bir sureyi okumaya devam ettiği”² hadisi nakleder. Buna göre Mâlik, Medîne ehlinin ameliyle çeliştiği için kendi rivâyeti dahi olsa هو الأمر عندنا diyerek haber-i vâhidi terk etmiştir.³ Zira ona göre Medîne ehlinin ameli bir nevi icmâ konumunda kabul edildiği için o bu haberle ameli terk etmiştir. Bununla birlikte Şeybânî, hocası Mâlik'e katılmadığını şu şekilde ifade etmiştir: “İbn Şihâb tarîkiyle Ebû Hureyre'nin, Ömer b. Hattab'ın necm suresini okuyup secdeye gittiği hadisi bizim de mezhebimizdir. Ebû Hanîfe'nin mezhebi de budur.

¹ Guraya, M. Yusuf, *Sünnetin Niteliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım*, s. 118-119; Özel, Mâlik b. Enes, *DİA*, XXVII, 509-512.

² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), *Sucûdu'l-Kur'ân*, h. No, 268, no, 269.

³ *Zurkânî, Şerhu'z-Zurkânî*, II, 192.

Ancak Mâlik b. Enes bu sûrede secde yapmayı uygun görmemiştir.” Sonuç olarak Şeybânî’ye göre Medîne ehlinin ameli, haber-i vâhidin olduğu yerde terkedilmelidir.¹

Ayrıca Şeybânî’nin haber-i vâhidi Medîne ehlinin ameline öncelemesi usûlüne dair *التَّكْبِيرِ فِي الْعِيدَيْنِ*² ve *الرَّجُلِ يَشْتَرِي الشَّعِيرَ*³ bâblarını da örnek olarak verebiliriz.

3.2.1.4. Fakihler Arasında Amelin Mütevârisen Yaygınlaşmış Olması Şartı

Muhammed Şeybânî, hemen bütün eserlerinde, rivâyetle amelin caiz olması için önceki âlimler ve fakihler tarafından bilinen ve amel olunan rivâyet olması şartını öngörür. O bu manalara işaret eden birbirine yakın farklı ifadeler kullanmaktadır. Örneğin: *«وَعَلَيْهِ الْعَامَّةُ عِنْدَنَا»*,⁶⁷ *«فَأَخَذَ النَّاسُ بِهَذَا»*,⁵ *«فَأَمَّا مَا عَلَيْهِ فُفَهَاؤُنَا»*,⁴ *«وَالْعَامَّةُ مِنْ فُقَهَائِنَا»*,⁸ *«بَعْضُ»*, *«قَدْ أَجْمَعُوا عَلَى ذَلِكَ وَرَأَوْهُ حَسَنًا»*,¹⁰ *«الْحَدِيثُ الْمَعْرُوفُ عِنْدَنَا»*,⁹ *«وَأَفْضَلُ ذَلِكَ عِنْدَنَا»*,¹¹ *«الْفُقَهَاءُ»*,¹¹

*«وَبِهَذَا نَأْخُذُ»*¹⁴ ve *«وَقَدْ فَعَلْتُ فِي أَوَّلِ الْإِسْلَامِ ثُمَّ نَسَخَ»*,¹³ *«هَذَا الْوَجْهَ أَحَبُّ إِلَيْنَا»*,¹² *«وَأَهْلُ الْعِرَاقِ»* ve benzeri ifadeleri sıkça kullandığı görülmektedir. Ona göre müctehit âlimler arasında yaygınlaşmamış haber-i vâhid – şaz konumunda olduğundan – makbul değildir. Bu aynı zamanda hocası Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un da mezhebidir.

Muhammed Şeybânî, *«الْجَمْعُ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ فِي السَّفَرِ وَالْمَطَرِ»* başlığı altında namazı cem etmenin caiz olduğunu savunan hocası Mâlik’ten naklettiği İbn Ömer’in biri merfû’

¹ Daha başka örnekler için bkz. *Muvatta* Şeybânî Rivâyeti, *بَابُ التَّكْبِيرِ فِي الْعِيدَيْنِ* s. 89.

² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), s. 89.

³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), s. 271.

⁴ Örnekler için bkz. *Muvatta* Şeybânî Rivâyeti, el-Meshu ale’l îmâmeti ve’l himâr, h. No: 53, s. 45, eR-raculu yusûbu min imraetihi, h. No: 73, Mustehâza, h. No: 83; el-Mer’etu teğsilu ba’da â’zâir-racul, h. No: 88, el-vitr, h. No: 252. Bu ifade Şeybânî Rivâyetinde İmam Şeybânî tarafından yaklaşık olarak 167 yerde kullanılmaktadır.

⁵ Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Talâku’l-hurrati tahte’l abd, h. No: 52, s. 187.

⁶ Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Salâtu’l-kâidi, h. No: 158, s. 71.

⁷ Şeybânî, *el-Hücce*, III, 65.

⁸ Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), et-Teşehhudu fi’s-salât, h. No: 47, s. 68. eş-Şeybânî, *el-Hücce*, I, 108.

⁹ Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), et-Tekbir fi’l-îdeyn, h. No: 237, s. 191. Şeybânî, *el-Hücce*, I, 321; II, 326; III, 304; IV, 175.

¹⁰ Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), İddetu’l-müstehâza, h. No: 614, s. 208.

¹¹ Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Vukûtu’s-salât, h. No:4, s. 32; Şeybânî, *el-Hücce*, I, 208.

¹² Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Muhrimu yetezevvue, h. No: 438, s. 238; Şeybânî, *el-Hücce*, I, 191; II, 614, 733; IV, 82.

¹³ Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Akîka, h. No: 662, s. 226.

¹⁴ Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), İbtidâu’l vudû’, h. No: 7, s. 34.

diğeri mevkuf rivâyetinin, Mâlik'in anladığı gibi ma'ruf olmadığı ve haber-i vâhid olduğu düşüncesiyle Şeybânî, kendilerine, sika olan birçok râvî tarîkiyle ulaşıp meşhur bir haber nakleder. Buna göre Hz. Ömer'in İslam beldelerindeki valilerine yazdığı bir mektupta; iki namaz arasını cem etmemelerini emretmiş ve iki namaz arasını cem etmenin büyük günahlardan olduğunu naklederek, yaygın olan amel ve ma'ruf sünnetin bu doğrultuda olduğuna işaret etmiştir.¹

Buna göre Şeybânî hocası Mâlik'in İbn Ömer tarîkiyle Hz. Peygamber'den (s.a.v), “yolculuk esnasında acele edilmesi gereken durumlarda akşamla yatsıyı bir kıladı” hadisini ve İbn Ömer'in, “yolculukta akşamla yatsı namazını cem-i te'hir etmek istediğinde, şafak vakti çıkıncaya kadar yolculuğa devam ederdi” rivâyetine yer verir.² Hemen ardından Muhamed Şeybânî, “bu bizim de mezhebimizdir. Bize göre yolculuk esnasında iki namaz arasını cem etme şekli; birinci namazı son vakte geciktirip sonunda kılmak, ikinci namazı da ilk vakti girdiğinde hemen kılmak suretiyle yapılan cemdir” der. Şeybânî, Mâlik'in hilafına bu görüşünü belâğ yoluyla kendilerine ulaşıp; İbn Ömer'in akşam namazını vaktin sonuna erteleyip son vaktinde şafak çıkmadan kıldığı, bilgisine yer verir.³

Mezhep âlimlerinin yolculuk özrüyle namazı cem etme konusundaki görüş farklılıkları bilinen bir husustur. Ancak burada daha çok Muhammed Şeybânî ile İmâm Mâlik arasındaki; yağmur ve yürümeye engel teşkil edecek çamur özrüyle namazı cem etme konusundaki ihtilafı ele almak istiyoruz. Bu hususta Şeybânî, İmâm Mâlik'in; “İbn Ömer'in yağmurlu havalarda, emirlerin/vâlilerin akşamla yatsı namazlarını bir arada kılmaları üzerine o da onlarla birlikte kıladı”⁴ şeklindeki mevkuf hadisini nakleder. Buna göre İbn Abdilberr, mukim birisinin yağmurlu veya çamurlu ve karanlık havalarda yalnızca akşamla yatsı namazlarını cem etmesinin Mâlik'in görüşü olduğunu nakleder.⁵ Yine İbn Abdilberr, Mâlik'in bu görüşünün yalnızca Medîne şehrine özel bir hüküm

¹ Bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Cem'u beyne's-salateyn, h. No: 204, s. 82.

² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Cem'u beyne's-salateyn, h. No: 201, s. 82.

³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Cem'u beyne's-salateyn, h. No: 201, s. 83.

⁴ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Cem'u beyne's-salateyn, h. No: 204, s. 82.

⁵ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, II, 211.

olduğunu belirtse de Mâlik'ten gelen meşhur rivâyete göre bütün İslâm beldeleri için geçerli bir görüş olduğunu nakleder.¹

Sonuç olarak Muhammed Şeybânî Arafat ve Müzdelife dışında لَسْنَا نَأْخُذُ بِهِدَا ifadesiyle kabul etmediğini belirtmiştir. Yukarıda da bu görüşünü teyit eden rivâyetlerini zikretmiştir. Ayrıca Şeybânî el-Hücce isimli eserinde konuyla alakalı daha başka nakiller getirerek konuyu tartışmıştır.² Nitekim Şeybânî'nin savunduğu görüş aynı zamanda hocası Ebû Hanîfe, Leys b. Sa'd ve Şâfiîlerden el-Müzenî'nin de görüşüdür.³

3.2.1.5. Fakihlerin İhtilaf Ettikleri Meselelerde En İhtiyatlı ve En Güvenilir Delille Amel Etmesi

Şeybânî el-Hücce'de ve Muvatta rivâyetinde, fakihler bir konuda çokça ihtilaf etmişlerse ve rivâyetler de birbirlerinden farklı ise en sağlam olanı al, diyerek böyle bir kuralı koyar. Şöyle ki, o, eğer bir meselede eserler birbirlerine muâriz olarak gelmiş ise ve fukahâlar da mesele hakkında ihtilaf etmişlerse bu durumda kalbe hiç şüphe vermeyen ve en sağlam olanı tercih etmenin gerekliliğine değinerek el-Hücce'de şöyle der: “Fakihler bir konuda çokça ihtilaf etmişlerse ve rivâyetler de birbirlerinden farklı ise en sağlam olanı al. Vitir namazında eserler birbirlerinden farklıdır. İbn Ömer'den gelen rivâyete bakıldığında o vitiri bineğinden inerek kıldığı sabit olmuştur. Benzer bir rivâyet Hz. Peygamber'den (s.a.v) de vârid olmuştur. Biz hakka en yakın ve sağlam olanı yani vitir namazının yerde kılınmasını tercih ettik. Zira vitirin ehemmiyetine dair birçok rivâyetler gelmiştir.”⁴

3.2.1.6. Haber-i Vâhid'in Kabûlü İçin Kur'an'a Muhalif Olmaması Şartı

Ebû Nua'ym ve İbn Asâkîr, Şeybânî'nin talebesi İmam Şâfi ile aralarında geçen bir münazarayı şöyle nakletmektedirler: “Şeybânî bir gün Menîne ehlini ta'n etti. Şâfiî de bu ta'n'dan ne kastettiğini; Medîne beldesine mi yoksa ehline mi? diye sordu. Muhammed Şeybânî: “Medîne'nin ehlini ya da beldeyi ta'n etmekten Allah'a sığınırım. Ben yalnızca onların bazı hükümlerini ta'n ediyorum. Şâfiî, hangi hükmü ta'n ettiğini

¹ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, II, 211.

² Şeybânî, *el-Hücce*, I, 165.

³ Nevevî, *el-Mecmû*, II, 212.

⁴ Örnekler için bkz. Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), s. 238; Şeybânî, *el-Hücce*, I, 166, 182, 187, 570, II,325.

sorunca, Muhammed: “Bir şâhitle yemin” meselesini diye cevap verdi. Şâfi niçin ta’n ettiğini sorunca cevap olarak; “Bu Allah’ın kitabına muhaliftir” dedi. Buradan da anlaşıldığı üzere Muhammed Şeybânî, haber-i vâhidin kabulü için Kuran’a muhalif olmaması şartını koşmaktadır. Bu, aynı zamanda onun her iki hocası Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un da mezhebidir.¹

Yine Muhammed Şeybânî, İmam Mâlik’in Saîd b Müseyyeb’den şu rivâyetini nakleder; “Resûlullah’ın (s.a.v) zevcesi Ümmü Seleme’nin anlaşmalı kölesi ‘Nufey’ hür bir kadınla evli idi ancak o eşini iki talakla boşadı. Daha sonra (iki talakla boşadığı eşine dönmesinin caiz olup olmadığı hususunda) Osman b Affan’dan fetva sordu. Osman da: “(Geri dönüşü olmayan bâin talakla boş sayıldığını söyleyerek) sana geri dönmen haramdır” dedi.² Muhammed Şeybânî sözkonusu rivâyetin bir taraftan haber-i vâhid olması ve Kur’an’a muhalif olması nedeniyle, diğer taraftan da fukahanın ameline muhalif olmasını dile getirerek Mâlik’in rivâyetini eleştirir ve “erkek kölenin nikâhı altındaki hür kadını boşaması” babında yukardaki hadisi naklettikten sonra şunları söyler: “Fakihler; talağın, erkeğe nisbeten mi yoksa kadına nisbeten mi olması gerektiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.”

Bizim görüşlerini kabul ettiğimiz meşhur fakihlere göre: “Talak da iddet de kadına nisbetendir. (Hür kadın üç talakla boşanır ve üç hayız müddeti iddet beklerken, köle kadın iki talakla boşanır ve iki hayız müddeti iddet bekler.) Çünkü Allah Teâla’nın: “...onları iddetlerinin hemen arkasından boşayın...” emrinde, iddeti kadınlara nisbet etmesi bu incelikten dolayıdır. Nitekim talak iddet içindir. Birbiriyle alakalıdır. Dolayısıyla hür bir kadının eşi köle olsa da, üç hayız müddeti iddet bekler çünkü üç talakla boşanmıştır. Allah Teâla’nın da buyurduğu gibi her bir iddet için bir talak vardır. Şayet hür bir erkeğin nikâhı altında köle kadın varsa onun da talağı iki olup iddet müddeti de iki hayızdır. Demekki talak sayısı iddet sayısı kadardır. Zira Allah Teâla da böyle buyurmuştur.”³ Bu aynı zamanda Şeybânî’nin; “Fakihlerin ihtilaf ettikleri

¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-Asbahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, Dâru’l-kitâbi’l-Arabî, Beyrut, es-Seâde, Mısır, 1974, IX, 70; İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Dımeşk*, (thk. Amr b. Ğarâme), Dâru’l-Fikir, 1995, XXXXXI, 291; Şahyar, Atâullah, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey İhtilafları*, Akdem Yayınları, 2011, İstanbul, s. 163-166.

² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Talaku’l-hurrati tahte’l-abdi, h. No: 555, s. 186.

³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Talaku’l-hurrati tahte’l-abdi, h. No: 555, s. 186.

meselede en ihtiyatlı olanı ve en sağlamıyla amel etmenin gerekliliği”¹ usûlüne de örnektir.

3.2.1.7. Muhammed Şeybânî'nin Usûlünde Sahâbî Kavli'nin Konumu

Sahâbî kavli/fetvası² büyük oranda imamlar tarafından hüccet sayılmıştır. Özellikle sahâbînin fetvası diğer sahâbîler tarafından hüsn-ü kabulle telakki edildiği durumda bunu sukûfî icma olarak görüp ictihadlarına öncelemişlerdir. Aynı şekilde imamlar, bir sahâbî'nin fetvasının diğer sahâbîler üzerinde hüccet olmadığı konusunda da ittifak etmişlerdir.³ Bu bağlamda sahâbî sözlerini dört grupta ele almak mümkündür. 1) Sahabenin bir konuda ittifak etmesi. Bu teknik olarak icmâa tekabül eder. Sahabenin icmâa dönüşmüş sözlerinin hüccet olduğunda tartışma yoktur; ancak bu durumda hüccet sahâbî kavli değil icmadır. 2) Sahabeler arasında bir konuda ihtilafa düşülmüş olması. Bu durumda sahâbîlerden birinin kavline uymanın vacip olduğu söylenemez; çünkü kavillerden birine uyulduğu takdirde diğerine muhalefet edilmiş ve çelişkiye düşülmüş olur. Ancak bu da o konudaki sahabe kavillerinin tümünün terkedileceği anlamına gelmez. Fukahalar arasında kabul edilen görüşe göre, fukahaların ihtilaf etmeleri halinde sahabe görüşlerinin dışına çıkılmaması vaciptir. Ebû Hanîfe ve Muhammed Şeybânî'den nakledilen, “*Sahabenin ittifak ettiğine uyarız, ihtilaf ettiği hususlarda ise içlerinden birini seçer alırız, sözlerinin dışına çıkmayız*” ifadesi bu anlama gelmektedir. Bu anlayışın temelinde, ümmetin tamamının bir dönemde topyekün hataya düşmesinin imkansızlığının kabulü yatmaktadır. Böyle bir durumda görüşlerden birini tercih etmek için bir gerekçe bulunmasına gerek olmadığını öne sürenler olmuştur. Ancak usulcüler arasında yaygın kabul gören yaklaşıma göre, sahabeler arasındaki bu görüş ayrılığının delillerin çatışması (tearuz) hükmünde sayılması ve – tıpkı iki delilin tearuz etmesi durumunda olduğu gibi – gerekçeli olarak bir takım karineler eşliğinde tercihte

¹ Şeybânî, *el-Hüccce*, I, 480.

² Fıkıh usulünde genel kabul gören tanıma göre sahâbî, iman etmiş olarak örfen arkadaş denebilecek ölçüde Hz. Peygamber'le birlikte bulunmuş kimseyi ifade eder. Sözünün (kavl) hüccet olup olmadığı tartışılan sahâbîler daha çok fıkıh ve istinbat yönüyle tanınmış olanlardır. Sahâbî sözü için literatürde yaygın olarak “kavlü's-sahâbî” ve “mezhebü's-sahâbî” tabirleri kullanılmıştır. “Fetva's- sahâbî” ve “hükmü's- sahâbî” gibi tabirler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Usulcüler, sahâbî sözünün –bazan Resul-i Ekrem'den duyulmuş olma ihtimali bulunsa da – daha çok şahsi görüşten ibaret bulunduğunu söylemişler, dilin ifade biçimleri ve sözün anlamları üzerinde düşünerek görüş belirtmekten ibaret olan te'vil konusunda sahâbînin başkalarına üstünlüğü olmadığından sahâbenin yaptığı te'vili sahâbî sözü tartışmasının dışında tutmaya özen göstermişlerdir. bkz. Apaydın, “Sahâbî Kavli”, *DİA*, XXXV, s. 500-504.

³ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 335; İbn Emîr Hâc, *et-Takrîr*, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, 1983, I,III, II, 310.

bulunması gerekir. 3) Bir sahâbî görüşünün diğer sahabilerin muhalefetiyle karşılaşmaksızın onlar arasında yaygınlık kazanması. Bu durumda kabul edenlerin kavramlaştırmasına göre “sükûtî icmâ” söz konusu olup bunun hüccet sayılıp sayılmaması hakkında başlıca dört görüş tesbit edilebilir.¹ a) Hanefîler’in ve Mâlikîler’in çoğunluğu ile bazı Şâfiîler’e ve Ahmed b. Hanbel’e göre, bir sahâbî görüşünün diğer sahabilerin muhalefetiyle karşılaşmaksızın onlar arasında yaygınlık kazanması icmâ niteliğindedir, dolayısıyla hüccettir. b) Bu söz icmâ hükmünde olmamakla birlikte hüccettir. Ebû Bekir es-Sayrafi’nin aralarında bulunduğu bir kısım Şâfiîler ile Mu’tezile’den Ebû Hâşim bu görüştedir. Şâfiî’den de bu yönde bir görüş nakledilmiş, fakat pek kabul görmediği gibi birçok Şâfiî usulcü tarafından eleştirilmiştir. Gazzâlî, Şâfiî’nin sözleri arasında, “Sahâbî sözü bir muhalefetle karşılaşmaksızın yaygınlık kazandığında hüccettir” şeklinde bir ifade bulunduğunu naklettikten sonra bu görüşün zayıf olduğunu belirtmiştir. c) Şâfiî, Dâvud ez-Zâhirî ve Gazzâlî dahil kelamcılarının çoğunluğu ile Hanefîler’in bir kısmına göre bu söz icmâ hükmünde olamayacağı gibi hüccet de olamaz. d) Bu söz bir hâkimin hükmü ise icmâ sayılmaz, fakat bir âlimin fetvası ise icmâ olur. Bu görüş Şâfiî fakîhi kadî İbn Ebû Hüreyre (ö. 345/ 956) tarafından savunulmaktadır.² 4) Bir sahâbî kavlinin, sahabe arasında muhalefet ya da muvafakat gördüğüne dair bir iz taşımaksızın sonraki dönemlerde nakledilip yaygınlık kazanması. Esasen sahâbî kavlinin hüccet olup olmadığı tartışması dördüncü durumla ilgilidir.³

Buna göre Muhammed Şeybânî’nin hem usûl hem de furû’da sahâbî kavlinin konumu ve önemi çerçevesinde hocası Mâlik’le ihtilaf ettikleri yerlerden bazı örnekler vererek açıklamaya çalışacağız.

3.2.1.7.1. Sahâbî Kavli ile Amel Etmesi ve Onu İçtihadı Öncelemesi

Muhammed Şeybânî başta olmak üzere hanefî fakihler diğerlerinden şu noktada ayrılmışlardır; “Sahâbî kavlinin içtihadı öncelenmesi için umûmu’l-belvâ konusu olmaması elzemdir.”⁴ Şeybânî’nin sahâbî kavli/fetvasıyla amel ettiğine dair Muvatta da

¹ Buhârî, Abdülaziz, *Keşfu’l-Esrâr*, I, 17.

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, s. 80, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1993; Buhârî, Abdülaziz, *Keşfu’l-Esrâr*, III, 217-229.

³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 168-170.

⁴ Türkmânî, *Dirâsetun fi Usûli’l-Hadîs*, s. 513.

sayamayacağımız kadar örnek vardır. Fetvalarıyla amel ettiği sahâbîlerin başında Ömer b. Hattab¹, Osmân b. Affân², Alî b. Ebî Tâlib³, İbn Ömer⁴, İbn Abbas⁵, Ebû Hureyre,⁶ Hz. Ayşe,⁷

İbn. Mesûd,⁸ Zeyd b. Sâbit,⁹ Ammâr b. Yâsir,¹⁰ Ebû Eyyûb,¹¹ gibi isimler gelmektedir. Şeybânî, adı geçen bu sahâbîlerin rivâyetlerini ve fetvalarını çoğu yerde Mâlik'in âsârlarına ve Medîne ameli karşısında delil olarak kullanmıştır. Yukarda geçen örnekte olduğu gibi Muhammed Şeybânî Muvatta'da "bize Ömer b Hattab'tan gelen bir rivâyette "Hz. Ömer İslam beldelerindeki vâlilerine iki namaz arasını cem etmemeleri üzerine yazılar göndererek, onlara iki namaz arasını cem etmenin büyük günahlardan olduğunu haber vermiştir"¹² diyerek Arafat ve Müzdelife dışında cem etmeyi caiz görmemiştir.

Bir diğer örnekte Mâlik, Nâfi'den o da İbn Ömer'den: "İbn Ömer üç rekâtlı vitir namazının ikinci rekâtında selam verip (hizmetçisine) bir ihtiyacını bildirir ve sonra da bir rekât daha kılarak vitrini tamamlardı" rivâyetini nakleder.¹³ Hemen ardından Muhammed: "Biz bu rivâyetle amel etmiyoruz. Bu konuda bizim amelimiz Ömer b. Hattab, Abdullah b Mes'ûd ve İbn Abbas'dan gelen rivâyetlerdir. Buna göre Muhammed Şeybânî "biz, üç rekâtlı vitir namazının ikinci rekâtında selam vermeyi

¹ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-cem'u beyne's-salateyn, h. No: 204; el-cizye, h. No: 334, İla, h. No: 580.

² Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), İla, h. No: 580, Haddu'l-memalik, h. No: 706, s. 195, 246.

³ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-kirânu beyne'l hacci ve'l imra, h. No: 396; Cilâlu'l budn, h. No: 507; el-mer'etu tuzevvecu, h. No: 545, es-seriku yesriku, h. No: 689; bey'ul hayvani bil hayvan, h. No: 801, s. 138, 170, 182, 239, 246, 282.

⁴ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-raculu yenem, h. No: 80; el-culûsu fi's-salât, h. No:153; el-mussâfiru yedhulu misra, h. No: 198; el-cem'u beyne's-salâteyn, h.No: 203, Fadlu salâti'l fecr, h. No: 245, s. 51, 70, 81, 82, 92, 93, 99, 144, 273.

⁵ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Sucûdu'l Kur'an, h. No: 271, Saydu'l kelbi'l muallem, h. No: 658; er-raculu yu'tiku nasiben lehu, h. No: 841, s. 95, 97, 225, 299.

⁶ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-vitr, h. No: 251, es-salâtu ale'l-cinâze, h. No: 314, s. 111.

⁷ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Mâ yehrûmu ale'l-hâcci, h. No: 492; er-raculu yekul: mâluhufi ritaci'l-kâ'be, h. No: 755, s. 166, 265.

⁸ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), es-selamu fil vitr, h. No: 258; Muhsar, h. No: 508; Diyetu'l hata, h. No: 667, s. 170, 195, 228.

⁹ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), İze'l-teka'l-hitanân, h. No: 78; Azl, h. No: 551; bey'ul berâeti, h. No: 774, s. 51, 195, 273.

¹⁰ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Salatu'l muğma aleyh, h. No: 279, s. 100.

¹¹ Örnekler için bkz. Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-muhrimu yeğsilu ra'sehu, h. No: 420, s. 144.

¹² Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Cem'u beyne's-salateyn, h.No: 204, s. 82.

¹³ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), es-Selâmu fi'l-vitr, h. No: 258, s. 95.

mezhebimizce uygun görmüyoruz” diyerek kendi görüşünü destekleyen merfû’, mevkuf ve mürsel rivâyetler nakleder.

Başka bir yerde Şeybânî hocası Mâlik’ten, O’da Nâfi’den O’da, İbn Ömer’den naklen: “İhramlı bir kimse nikâh kıyamaz, kendisi için de bir başkası için de kız isteyemez”¹ hadisini naklettikten sonra şöyle demiştir: “İhramlının nikâhı hususunda hem değişik rivâyetler varid olmuş hem de fukaha ihtilaf etmiştir. Medine fukahâsı ihramlının nikâhını batıl sayıp geçersiz kılarken, Mekke ve Kûfe fukahâsı ise bunun caiz olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İbn Abbas’ın: “Resûlullah (s.a.v) Haris kızı Meymune’yi ihramlı iken nikâhlanmıştır” hadisi, ihramlının nikâhının caiz olduğuna delildir. Zira Meymune’nin Hz. Resûlullah’la (s.a.v) olan bu evliliğini İbn Abbas’tan daha iyi bilen olduğunu bilmiyoruz çünkü o, Meymune’nin kız kardeşinin (Ümmü’l-Fadıl’ın) oğlu yani yeğenidir. Buna göre ihramlının ihramdan çıkıncaya kadar öpmemesi ve dokunmaması kaydıyla nikâhlanmasında bir beis görmüyoruz. Ebu Hanife’nin ve diğer cumhur fukahâlarımızın mezhebi ve görüşü de budur.”² Şeybânî, olayı daha yakından tetkik etme fırsatı olan sahâbî’nin, merfû’ bir hadise dayanarak söylediğini belirterek diğer sahâbînin kavline tercih edip Medîne amelini burada da kabul etmemiştir.

3.2.1.7.2. İctihâda Mecal Olmadığı Durumlarda Sahâbî Kavlinin Hükmen Merfû’ Kabul Edilerek Diğerlerine Öncelenmesi

İçerisinde akâid, ibâdet, sayı, takdîr gibi konuları barındıran sahâbî kavillerinin hüccet oluşu konusu, rivâyetin sıhhat tespitine bağlı olarak usûlcüler tarafından ittifakla kabul gören meşhur bir usûldür. Örneğin Muhammed, *السلام في الوتر*³ bölümünde hocasının senediyle İbn Ömer’den: “O üç rekâtlı vitir namazının ikinci rekâtında selam verip (hizmetçisine) bir ihtiyacını bildirir (ve sonra da bir rekât daha kılarak vitirini tamamlardı)” eserini naklettikten sonra şöyle demiştir: “Biz bu eserle amel etmiyoruz. Biz, Abdullah b Mes’ûd ve İbn Abbas’ın – Allah onlardan razı olsun – rivâyetleriyle amel ederek üç rekâtlı vitir namazının ikinci rekâtında selam vermeyi mezhebimizce uygun görmüyoruz”⁴ dedikten sonra hemen ardından da hocası Ebû Hanîfe tarîkiyle; “Hz.

¹ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-Muhrimu yetezevvec, h. No: 437, s. 149.

² Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-muhrimu yetezevvec, h.No: 438, s. 149.

³ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), s. 96.

⁴ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), es-Selâmu fi’l-vitr, h. No: 258, s. 96.

Resûlullah (s.a.v) yatsı namazı ile sabah namazı arasında on üç rekât namaz kıları. Bunların sekiz rekâtı nafil (teheccüd), üç rekâtı vitir, iki rekâtı da sabah'ın sünnetidir” merfû' hadisini ve hocası Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) tarîkiyle Hz. Ayşe'den: “Hz. Resûlullah (s.a.v) vitirin iki rekâtında da selam vermezdi”¹ merfû' rivâyetini nakleder. Peşinden de yukarıda zikrettiği Hz. Ömer², Abdullah b Mes'ûd³ ve İbn Abbas'tan⁴ altı eser daha kendi tarikiyle nakletmiştir.

Yine Muhammed Şeybânî “Telbiye Getirmeyi Ne Zaman Bırakır” bâbında Mâlik'in, İbn Ömer'den⁵ naklettiği bir esere karşılık, bâbın sonunda şöyle der: ”Her kim (müfred) haccı için veya kıran haccı (hac ve umreyi bir arada yapmak) için ihrama girerse kurban bayramının birinci günü ilk akabe cemresiyle, telbiye getirmeyi sonlandırır (çünkü bundan sonra her taşla beraber tekbir getirmeye başlar). Her kim de yalnızca umre için ihrama girerse Kâbe'ye girip tavafa başlamak üzere Hacerü'l-Esved'i selamlamasıyla telbiyeyi keser. Zira İbn Abbas'tan ve daha birçok sahâbeden bize gelen âsârların tümü bu şekildedir. Ebû Hanîfe'nin ve diğer cumhur ulemalarımızın mezhebi de budur.”⁶

Şeybânî bir başka yerde “ما يَجِبُ فِيهِ الْقَطْعُ”⁷ başlığı altında hocası Mâlik'in İbn Ömer ve Hz. Ayşe'den naklettiği iki eseri terketme gerekçesi olarak âlimler elin kesilmesini gerektiren kıymetin takdîri konusunda ihtilaf ettiklerini belirtir. Sonrasında Medine âlimlerinin ‘bir dînarın dörtte biriyle el kesilmesi’ durumunu savunarak bu görüşlerini; Ayşe, Osmân ve İbn Ömer'den gelen hadislerle desteklemeye çalışırlar. Başta Şeybânî olmak üzere Irak âlimleri ise ‘on dirhem in aşağısında kıymeti olan birşey için el kesilmeyeceği’ görüşünü savunurlar. Nitekim Irak âlimleri; bu görüşlerini meşhur sünnete dayandırarak başta Hz. Peygamber'den⁸ (s.a.v) olmak üzere, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd ve daha başkalarından hadisler naklederler.⁹ Şeybânî'nin bu yorumundan anlaşılabilir; had cezalarının takdirinde fakihler arasında bir

¹ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), es-Selâmu fi'l-vitr, h. No: 266, s. 96.

² Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), es-Selâmu fi'l-vitr, h. No: 260, s. 96.

³ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), es-Selâmu fi'l-vitr, h. No: 262, 264, 265, s. 96.

⁴ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), es-Selâmu fi'l-vitr, h. No: 263, s. 96.

⁵ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Metâ tukta'u't-telbiye, h. No: 388, s. 134.

⁶ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Metâ tukta'u't-telbiye, h. No: 391, s. 134.

⁷ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), s. 238.

⁸ Leknevî, Ta'lîk, III, s. 63' de; Hz. Peygamber'den (s.a.v), Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd ve daha başkalarından gelen hadislerin tahriri genişçe ele almıştır.

⁹ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Ma yecibu fihi'l-kat'i, h. No: 688, s. 238.

ihtilaf söz konusu ise ‘hadler şüphelerle sakıt olur kuralı gereğince’ herkesin ittifakla kabul edeceği en garantili ve en ihtiyatlı görüşle amel edilmesinin gerekli oluşudur. Daha sonra Şeybânî bunun hocası Ebû Hanîfe ve diğer cumhur fukahâların da görüşü olduğunu belirtmiştir.

3.2.1.7.3. Sahâbî Kavlinin Bir Diğer Müctehid Sâhâbî’yi İlzam Etmeyişi

Sahabeler aranda bir konuda ihtilafa düşülmesi durumunda onlardan birinin görüşünün diğerlerini ilzam etmediği usulcüler tarafından belirtilmiştir. Bununla birlikte istidlal yönteminde onlardan birisinin görüşünü tercih etmek genel fukahanın izlediği yöntemdir. Nitekim ihtilaf edilen durumlarda sahabe görüşünü tümünden terketmek uygun görülmemiştir. Fukahalar arasında kabul edilen görüşe göre, fukahaların ihtilaf etmeleri halinde sahabe görüşlerinin dışına çıkılmaması vaciptir. Ebû Hanîfe ve Muhammed Şeybânî’den nakledilen, “*Sahabenin ittifak ettiği uyarız, ihtilaf ettiği hususlarda ise içlerinden birini seçer alırız, sözlerinin dışına çıkmayız*” ifadesi bu anlama gelmektedir. Bu anlayışın temelinde, ümmetin tamamının bir dönemde topyekün hataya düşmesinin imkansızlığının kabulü yatmaktadır. Böyle bir durumda görüşlerden birini tercih etmek için bir gerekçe bulunmasına gerek olmadığını öne sürenler olmuştur. Ancak usulcüler arasında yaygın kabul gören yaklaşıma göre, sahabeler arasındaki bu görüş ayrılığının delillerin çatışması (tearuz) hükmünde sayılması ve – tıpkı iki delilin tearuz etmesi durumunda olduğu gibi – gerekçeli olarak bir takım karineler eşliğinde tercihte bulunulması gerekir. Usûlcüler arasında ittifak edilen bir diğer meşhur usûl’de, içtihada açık, her hangi bir sahâbe kavlinin, başka bir fakih sahâbe üzerinde hüccet olmayışıdır.¹

Muhammed Şeybânî’nin, hocası Mâlik’in “sahâbî kavli” bağlamında getirdiği rivâyetlerine karşılık olarak kendi usûlüne daha uygun olan bir başka sahâbî kavlini naklettiğini görüyoruz. Örneğin: Sahâbî kavli bağlamında İmam Şeybânî’nin “الرَّجُلُ يَجْعَلُ أَمْرَ امْرَأَتِهِ بِيَدِهَا أَوْ غَيْرَهَا”² bâbında hocası Mâlik’in, senediyle Zeyd b. Sâbit’ten³ naklettiği rivâyete göre, talak hakkını hanımına veren birisi, hanımı tarafından boşanmasını Zeyd, ric’î talak sayarak: “İstersen hanımına geri dönebilirsin, zira bu bir (ric’î) talak hükmündedir, (eşini boşamaya ve) ona tekrardan sahip olmaya sen daha evlasın”

¹ Sehâvî, *Fethu’l-Muğis*, I, 145; el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, s.155.

² Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), s. 96.

³ Mâlik, *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Raculu yec’alu emra imraetihî bi yedihe, h. No: 567, s. 191.

cevabına karşılık olarak Muhammed Şeybânî şöyle der: “Bu meselede biz; (Talak hakkını hanımına veren birisini, hanımı kaç talakla boşarsa boşasın) kocası kaç talağa niyet etmişse o sayıda boşanma gerçekleşeceği görüşüdeyiz. Bir talağa niyet etmişse bir bâin talakla boşanmış sayılır. Dilerse eşine, ancak onunla yeni bir nikâh yapmak (ve mehir belirlemek) sûretiyle geri dönebilir. Şayet o kimse üç talağa niyet etmişse üç talakla boşanmış sayıldığından (geri dönemez). Ebu Hanife'nin ve diğer cumhur fukahamızın mezhebi de budur. Osmân b Affân ve Alî b Ebî Tâlib de bu hususta şöyle dediler: “Talak hakkını eşine veren bir erkeği eşi nasıl (hangi niyetle) boşarsa (o niyete göre talak bain olarak) geçerli sayılır.”¹

Şeybânî'nin, hocası Mâlik'in, naklettiği Zeyd b. Sâbit'in içtihadını diğer sahâbeler üzerinde bağlayıcı bir hüccet olarak görmeyerek, Medînelilerin bu konudaki amelini dayandırdıkları bir esere karşılık, onun daha güçlü delil olarak Osmân b Affân ve Alî b Ebî Tâlib gibi iki müctehid sahâbenin içtihadını tercih ettiği görülmüştür.

3.2.1.7.4. İki Müctehid Sahâbenin İhtilaf Ettiği Konuda Birinin Tercih Edilme Zorunluluğu

Buradaki diğer genel kabul usûl de şudur: “Fakih sahâbeler bir meselede ihtilaf ettiklerinde, sonradan gelen fakihlerin bu görüşlerden farklı bir görüş ortaya koymaları caiz değildir. Nitekim hakikat onların görüşlerinin dışına çıkmaz.”² Şeybânî, “**كِتَابُ الْفَرَائِضِ**”³ bahsinde, dedenin olduğu yerde kardeşlerin de mirastan paylarını alabileceklerine dair hocası Mâlik'in, Hz. Ömer'den gelen ve kendisinin de aynı görüşe sahip olduğu; “Ömer b. Hattab, dede için -bugün de- müslümanların verdiği hisseyi vermiştir” rivâyetini benimsediğini nakletmiştir.

Ancak Şeybânî bu konuda kendisinde farklı düşünen hocası Ebu Hanifenin de aynı zamanda bir başka sahabe kavlini benimsediğine dikkat çekerek şunları söyler: “Bizim mezhebimiz de budur. Dedenin olduğu yerde kardeşler de hissesini alır. Bu aynı zamanda Zeyd b. Sâbit'in ve fukahâların genelinin görüşüdür. Hocamız Ebû Hanîfe'nin mezhebi ise; başta Ebû Bekir es-Sıddîk'in, Abdullah b. Zubeyr, İbn Ömer, Huzeyfe b.

¹ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Raculu yec'alu emra imraetihi bi yedihe, h. No: 567, s. 191.

² Serahsî, *Usûl*, Dâru'l-Ma'rife, I, s. 296; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûlü'l-Bezdevî*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, III, s. 224.

³ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), s. 252.

Yemân ve Abdullah b. Abbas'ın da mezhebi; “dedenin olduğu yerde kardeşler hisse alamazlar, şeklindedir.”¹ Nitekim burada Muhammed Şeybânî sonraki fakihlerin görüşleri önceki sahâbe ve tâbiî fakihlerden gelen görüşlerin dışına çıkmadığına ve onları bu görüşlerden mutlaka birisine tâbi olduğuna vurgu yapmıştır.

Sahâbî kavli konusunda bizzat Muhammed Şeybânî hem müctehid sıfatıyla hem de kendisinden önceki tüm fakihlerin usulünü beyan mahiyetinde, “İlim sadece, sahâbenin üzerinde ittifak ettiği şeylerdir. Zira sahâbenin ihtilaf ettiği meselelerde de, ilim onların görüşlerinin dışına çıkamaz. Onlardan herhangi birinin görüşü üzerinde tercih yapılmak istenirse, benzerlerinden yola çıkılarak kıyaslama yoluna gidilir.”² diyerek bu konudaki usulünü ortaya koymuştur.

3.2.1.7.5. Diğer Sahâbelere Muhâlif Olan Sahâbî Kavlinin, Kitab'a veya Sâbit Sünnet'e Dayandığı Durumda Hüccet Kabul Edilmesi

Sahabeler arasında ortaya çıkan ihtilaflarda şayet muhalif sahâbenin kavli kitap ya da sabit sünnete muvafık olduğu durumda görüşü kitap ve sünnete muvafık sahâbenin kavli Muhammed Şeybânî'ye göre hüccet durumundadır. Şeybânî'den bu bağlamda birçok örnek sayabiliriz. Bu örneklerden birisine göre; Muhammed Şeybânî; “الرَّجُلُ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ وَلَا يَفْرُضُ لَهَا صَدَاقًا”³ bâbında hocası Malik'ten, O da Nafi'den şu eseri nakleder: “Ömer'in oğlu Ubeydullah'ın kızı – anası; Zeyd b. Hattab'ın kızıdır – Abdullah b. Ömer'in oğluya nikâhlandıktan sonra (aralarında ilişki olmadan) Abdullah b. Ömer'in oğlu öldü. Nikâh esnasında da bir mehir belirlenmemişti. Zeyd b. Hattab'ın kızı olan annesi, kocası ölen kızının mehrini talep etti. İbn Ömer ona, kızı için mehir gerekmediğini, şayet gerekli olsaydı kızına zulmetmeden ona ödeyeceğini bildirdi. Kadın, kızının mehri konusunda haksızlığa uğradığını düşünerek Zeyd b. Sâbit'in aralarında hüküm vermesini istedi. Zeyd de aynı şekilde mehir gerekmediğini yalnızca kocasından, miras alabileceği hükmünü verdi.” Bu rivâyetten anlaşıldığına göre İmâm

¹ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), Feraiz, h. No: 722, s. 252.

² İbn Abdilberr, *Câmi*, I, 759; Serahsî, *Usûl*, I, 318; Sâlih b. Muhammed el-Fullânî el-Mâlikî, *İgâzu Himemi Uli'l Ebsâr Li' İktidâ-i Bi Seyyidi'l-Muhâcirîn ve'l-Ensâr*, Dâru'l Ma'rife, Beyrût, s. 70. İbn Abdilberr, *Câmi*'de aynı yerde geçen Şafîî'nin sözleri de Şeybânî'nin bu sözünün tavzihi niteliğindedir.

³ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), s. 182.

Mâlik de, İbn Ömer ve Zeyd b. Sâbit'in görüşlerini kabul ederek böyle bir durumda ayrıca mehir gerekmediğini savunmuştur.¹

Muhammed Şeybânî ise, Mâlik'in bu eserini naklettikten sonra; "Bu bizim mezhebimiz değildir" der ve sonrasında İbn Mes'ûd ve Ma'kil b. Sinân el-Eşcaî'den kendilerine ulaşan sünneti nakleder. Buna göre Şeybânî'nin bu husustaki rivâyeti şöyledir: "Ebû Hanîfe bize, Hammâd'dan, O da İbrahim en-Nehaî'den naklen şöyle dedi: "Adamın birisi bir kadınla nikâhlanıp kadına bir mehir belirlememiş ve henüz cinsi münasebette de bulunamadan önce ölmüştü. Durumdan haberdar olan Abdullah b. Mes'ûd şöyle dedi. "Kadın için – ne eksik ne de fazla olmaksızın – etrafındaki diğer kadınlara verilen mehrin aynısı verilir." Abdullah b. Mes'ûd bu hükmü verince sözlerine şunları ekledi: "Şayet doğru hüküm verdimsem bu Allah'ın lütfudur, yok eğer yanlış birşey söylediysem bu yalnızca nefsimden ve şeytandandır. Allah ve Resûlü bu hükümden berîdir." Orada bulunan bir adam ayağa kalkarak şöyle dedi: "Ey İbn Mesud! Allah'a yemin ederim ki, senin bu hükmünün aynısı, bize Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından olan Ma'kil b Sinân el-Eşcaî'den ulaştı: "Vallahi Resûlullah (s.a.v) aynı bu hükmü Vâşik'in kızı Birav'a' el-Eşcaî hakkında vermiştir." Şeybânî bu rivayeti naklettikten sonra İbrahim en-Nehaî'nin şöyle dediğini belirtir: "İctihad ederek verdiği bir hükmün, Resûlullah'ın (s.a.v) verdiği hükme muvafık olduğunu işiten Abdullah b. Mes'ûd'un bundan önce hiç böylesine sevindiği görülmemiştir." Ayrıca Şeybânî konuyla ilgili Mesruk b Ecd'a'nın şöyle dediğini nakleder: "Nikâhtan sonra kocası ölen bir kadına merhi verilmeden önce mirası verilmez." Bu görüşün aynı zamanda hocası Ebu Hanife ve diğer cumhur fukahânın mezhebi olduğunu belirtir.²

İbn Abdilberr, el-İstizkâr adlı Muvatta şerhinde Mâlik'in de görüşü olan İbn Ömer ve Zeyd b. Sâbit'in görüşünde daha başka sahâbelerin de olduğunu zikreder. Sonrasında o Ebû Hanîfe'nin İbn Mes'ûd, Ma'kil b Sinân el-Eşcaî hadisini, Abdurrazzak'tan, es-Sevrî'den, İbn Uyeyne'den, İbn Mehdî ve İsmâîl b. Ebî Hâlid'den ayrı ayrı isnâdlarla nakleder.³ Sonunda da bu haberin Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen merfû', sabit ve sahih olduğunu beyan eder. Ayrıca İmam Şeybânî'nin bu konu hakkındaki hadisi sünen kaynaklarında, müsned'de, İbn Hibbân ve Hâkim gibi daha birçok yerde farklı

¹ Mâlikî mezhebinde de çok geniş ihtilaf konularından biridir. Bkz. İbn Abdilberr, Ebû Amr, *el-İstizkâr*, (thk. Sâlim Muhammed Atâ), Beyrut, 2000, V, s. 423.

² Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), er-Raculu yetezevvecu, h. No: 544, s. 182.

³ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, V, s. 424.

isnâdlarla geçmektedir. İbn Mes'ûd'un görüşünü mezhebi olarak kabul eden Şeybânî'nin bu tercihi karşısında, İbn Abdilberr, daha çok sahâbenin olduğuna değinmiştir. Ancak Mâlik'in tercih ettiği görüşün yalnızca iki sahâbeden gelen mevkuf ve içtihadı dayalı sahâbî kavli olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetinde belirtildiği gibi, Abdullah b. Mes'ud'un verdiği bir fetvanın ona Ma'kil b. Sinân tarafından, Hz. Peygamber'den (s.a.v) işittikleri hükmün/hadisın aynı olduğu haberinin verilmesi, Şeybânî için sünnete dayalı sahâbî kavlini, yalnızca içtihadı dayalı olan sahâbî kavline karşı hüccet değerine çıkartmıştır.

Buraya kadar daha çok Muhammed Şeybânî'nin hocası Mâlik'le ihtilaf ettiği meseler üzerinde durmuştuk; son örneğimizi ise Muhammed Şeybânî'nin hocası Mâlik'le aynı görüşe sahip oldukları sahâbî kavli konusunda bir sahâbenin ameli, çoğunun ameline muhâlif olduğu durumda muhâlifin kavlinin terk edilmesi usulüne dair örneği vererek tezimizi bitirmek istiyoruz.

Buna göre Muvatta'ın “الْأَغْتِسَالِ مِنَ الْجَنَابَةِ” bâbında Muhammed Şeybânî, hocası Mâlik'in konuyla alakalı olarak İbn Ömer'den naklettiği bir eserin ardından şöyle der: “Bu rivâyet – gusül ederken gözlere suyun girdirilmesi dışında – bizim de mezhebimizdir. Çünkü gusül esnasında göze su girdirmek insanlara vacip kılınan bir husus değildir. Hocam Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes ve diğer bütün âlimler de bu görüştedirler.”¹ İbn Ömer'in gusledişini anlatan bu rivâyette, onun, gusül ederken gözlerine su girdirmesi; bilinen ve yaygın amele muhalif olduğundan, hem Mâlik hem de Şeybânî bu uygulamanın bütün fukahalar tarafından kabul edilmediği konusunda ittifak etmişlerdir.

¹ Mâlik *Muvatta* (Şeybânî Rivâyeti), el-İğtisâl mine'l cenâbeti, h. No: 54, s. 45.

SONUÇ

Şeybânî'nin Muvatta rivâyetinde izlediği yöntemlerden de anlaşıldığı üzere, o içtihadlarında bütünsel bakış açısıyla bütün rivâyet malzemelerini büyük bir titizlikle dikkate almış, amelî sünneti içinde barındırdığına inandığı merfû', mevkûf, maktû', mürsel, kavlü's-sahâbî gibi bütün bilgileri her vechiyle değerlendirmeye alarak çok geniş tahlil ve tenkitlerde bulunmuştur. Şeybânî'nin bu üslûbunda onun güçlü bir hadis hâfızı vasfı, oldukça kapsamlı değerlendirme ve yorumlamada fakih vasfı bâriz bir şekilde öne çıkmaktadır. Özellikle İmam Şeybânî nezdinde hadisin konumuna ve önemine işaret etmesi açısından hocası Mâlik'e yaptığı eleştirilerin yanında onun Kûfelilerin, mezhep ve görüşlerinin temel taşları sayılan öncü şahsiyetlere bağlılığının, onların görüş ve rivâyetlerini eleştirmeye engel olmadığını, bilakis onlardan gelen her bir âsârı tahkik ederek tenkit süzgecinden geçirmesi bu görüşü ispatlamaktadır.

Diğer yandan İmam Şeybânî'nin deliller hiyerarşisine bakıldığında; hicri ilk iki asırda merfû' hadisle amelin çok nâdir bir uygulama olduğu bu dönem, fakihlerinin sahâbe ve tâbiûn kavillerini merfû' hadisle eş değer gördüklerini, dahası sahâbe kavlini Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetine önceledikleri yolundaki müsteşrik iddialarının yalan olduğu ortaya çıkmaktadır. Tespitlerimiz, gerek Şeybânî'nin ve gerekse Hicaz fakihlerin hüküm ve tercihlerinde mutlaka bir delile dayalı konuştuklarını, kendi belirledikleri içtihad usûlüne uygun şekilde sırasıyla Kur'an, ma'ruf sünnet, fukahâ icmâ', sahâbî kavli ve kıyasa son derece önem verdiklerini ortaya koymaktadır.

İmam Şeybânî için, ehl-i hadis ehl-i rey etkileşim sürecinin mimarı ve lideri olduğunu söylememiz mümkündür. Bu açıdan Şeybânî ehl-i rey'in muhaddis fakihlerinden kabul edilir. Ancak onun hakkında muteber muhaddisler tarafından müspet görüş ve ifadeler sergilenmiş olduğu gibi sırf rey yapıyor olmasından dolayı bazı ehl-i hadis tarafından hakkında, haketmediği menfî değerlendirmelerde bulunanlar da olmuştur. Hiç şüphesiz Muhammed Şeybânî'nin ortaya koyduğu ve binlerce hadis ihtiva eden *Muvatta*, *el-Âsâr* ve *el-Hücce* gibi eserleri onun sika-hâfız bir âlim olduğunu ve geniş hadis ve rical bilgisine vâkıf olduğunu ortaya koyan en bariz örneklerdir.

İmam Mâlik'ten Muvatta'ını semâ yoluyla alan yüzlerce râvîlerden en önemli Muvatta râvîsi olmuştur. Ancak Şeybânî Muvatta rivâyetinde diğer bütün râvîlerin

yaptığı gibi sadece hocası Mâlik'in hadislerini mücerret nakletmekle yetinmemiş, konulara kendi rivâyet kaynaklarıyla da çok önemli eklemeler yapıp Kûfe ekolünün görüşlerini mukayeseli bir çalışma ile ortaya koymuştur. İmam Şeybânî sünnetin tespitinde hüccet kabul ettiği mürsel, muallak ve belâğ türünden senedi muttasıl olmayan rivâyetlere yer vermiştir. Ancak şârihlerin de belirttiği gibi bu rivâyetlerin nerdeyse tamamının farklı tarîklerle muttasıl olduğu tespit edilmiştir.

Şeybânî Muvatta rivâyetinde hocası Mâlik'e ihtilaf ettiği hususlarda delil olarak getirdiği 175 hadisini, 43 hocası tarîkiyle rivâyet etmiştir. Burada önem arzeden husus onun bu hocalarının 22'sinin Kûfe olmamasıdır. Onun en çok etkisi altında kaldığı iki büyük hocası olan Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan 175 hadisten sadece 15'ini almış olması, Muhammed Şeybânî'nin "*amelî sünneti*" belirlemede Kûfe rivâyetleriyle yetinmeyip ayrıca Kûfe dışındaki rivâyetleri de kabul ettiği görülmüştür. Ayrıca cerh/ta'dil açısından bir değerlendirme yapıldığında Şeybânî'nin 43 hocasından 33'ünün neredeyse ittifakla sika ve kütüb-ü sitte râvîleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Onun Muvatta rivâyetindeki 43 şeyhinden 19'u kütüb-i sitte'nin tamamında yer alırken, diğerlerinin bir kısmı yalnızca Buhârî'de, bir kısmı Müslim'de, bir kısmı da diğer sünenlerde yer alan râvîler olduğu görülmüştür.

Öte yandan Şeybânî'nin, hocası Mâlik'e karşı reddiyelerde bulunurken çoğu kez Medîne ehlinin tarîkiyle ve hatta Mâlik'in hocaları tarîkiyle, kendi rivâyetleri olması ayrıca onun Hicazlıların hadis ve âsarlarına vâkıf olduğunu ortaya koymuştur.

Muhammed Şeybânî, haber-i vâhidin olduğu yerde Medîne ehlinin amelinin kıyasla sabit olmasına ve Mâlik'in bunu icmâ kuvvetinde kabul etmesine şiddetle karşı çıkarak haber-i vâhidle ameli tercih etmiştir. Bu da, her iki imam arasında bazı ihtilafların ortaya çıkışına sebep olmuştur. Zira Şeybânî'ye göre haber-i vâhidle çelişen kıyas, Medîne ehlinin ameli de olsa mutlaka terk edilmesi gerekmektedir. Çünkü nassın olduğu yerde kıyaslama yoluyla ictihatta bulunmak caiz değildir. Şeybânî aynı yöntemi, umûmu'l-belvâ, sahâbî kavli ve icmâ konularında da Medîne ehlinin ameline karşı çok açık delillerle ortaya koymaya çalışmıştır.

Karşımıza çıkan bir diğer husus da Şeybânî, hocası Mâlik'ten aldığı rivâyetlerin hepsini nakletmemiş, sadece *usûlü'l-bâb* dediğimiz konuların asıl hükmünü teşkil eden ana rivâyetleri alıp onlar üzerinden münakaşalarını yapmıştır. Böylelikle Şeybânî,

Kûfeli âlimler adına Muvatta'da hocası Mâlik'e ihtilaf ettiği konuları bir birbelirtmiş bulunmaktadır. Bu açıdan *Muvatta Şeybânî nüshası*, ehl-i hadisin görüş ve rivâyetlerini ehl-i rey rivâyetleriyle mukayese yaparak, belkide elimize ulaşan ilk mukayeseli *fikhu'l-hadis* eseri kimliğini kazandığı söylenebilir.

Muhammed Şeybânî'nin hadis ve sünneti belirlemedeki konumu ve rivâyetlerinin değeri mahiyetinde sonuç olarak ulaşılan ve oldukça önem arzeden bir diğer husus; Ehl-i hadis, râvîde bulunması gereken özellikler arasında birçok tercih unsurları zikretmiştir. Bu bağlamda usûlcüler râvînin rivâyetini diğerlerine tercih nedenleri olarak zikredilenler arasında râvînin fakih olması, nahiv ilmine ve arap lûğatına olan vukûfiyeti gelmektedir. Hiç şüphesiz bu üç sıfat, râvînin rivâyetlerinde hataya düşme olasılığını en aza düşüren önemli unsurlar olarak kabul edilmiştir. Özellikle sika râvînin ziyadesi bağlamında sözkonusu râvînin bu özelliklere sahip olup olmaması önemli rol oynamaktadır. Bilhassa hadisin metnine ilişkin her hangi bir problemin üstesinden kolayca gelmesini sağlayacak bu sıfatlar, çoğu râvîye nasip olmayan meziyetlerdir. Dolayısıyla bu sıfatları ehl-i ilmin şahitliğiyle üzerinde tam anlamıyla bulunduran fakih-muhaddis ve luğavi bir İmam olan Muhammed Şeybânî'nin konumu ve rivâyetleri, bu açıdan ele alındığında onun Muvatta rivâyeti diğer râvîlerin nüshalarına tercih nedeni olarak kabul edilebilir.

Çalışmamızın bir diğer başlığı da Şeybânî nüshasının, Muvatta nüshaları arasında en meşhuru sayılan el-Leysî nüshasıyla bazı açılardan mukayesesi olmuştur. Buna göre;

Şeybânî nüshasında yer alıp Yahyâ el-Leysî Muvatta nüshasında olmayan 80 rivâyet tespit edilmiştir. Bu zevâidlerin 31'inin müsned/merfû' hadis olması oldukça öneme haizdir. Bu açıdan araştırmacıların yapılan hadis tahrirlerinde, Mâlik'in Muvatta hadislerinin tespiti için çalışmalarını yalnızca Yahyâ el-Leysî rivâyetiyle sınırlandırması büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İmam Muvatta Şeybânî rivâyetinde Hz. Peygamber'e (s.a.v) âit 31 rivâyeti, hocası Mâlik'ten nakletmiştir. Bu rivâyetler ahkâma dair olup, Yahyâ el-Leysî nüshasında bulunmamaktadır. Bununla birlikte Muvatta Şeybânî nüshasının önemi bir kez daha ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Muvatta Şeybânî nüshasının öne çıkan en önemli meziyeti, eserde kendi mezhebinin, Iraklıların ve Medînelilerin amel edip etmedikleri rivâyetleri ayrı ayrı ele alması ve amel etmediği hususlarda kendi rivâyetlerini delil olarak belirtmesi olmuştur.

Bu özelliği, hicri 2. Asırın iki önemli ilim merkezinin hadisleri kabul ve yorum noktasında nasıl istidlalde bulunduğunu görmek adına önem arz etmektedir.

Şeybânî ve hocası İmam Mâlik'in hüküm istinbat metodlarında aslı kaynaklara/delillere itibar noktasında büyük ölçüde ittifak ettikleri görülürken, aralarındaki ihtilafın genelde “amel-i ehli Medîne” ve “kavlu's-Sahâbî” bağlamında fer'î delillere itibar noktasında olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Şeybânî'nin Mâlik'e 80 civarında meselede ihtilafı, bu iki fer'î usül çerçevesinde olduğu görülür.

Şeybânî'nin hocası İmam Mâlik'e muvafık olup, Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğu konulara bakıldığında onun rivâyetlere bağlılığı kadar, bir müçtehid olarak kendine has değerlendirme ve istidlal yöntemlerinin olduğunu gösterir.

Haber-i vâhid'in “Umûmü'l-Belvâ” bağlamında gelmesi durumunda, haberle amel konusu âlimler tarafından ihtilaf edilmiştir. Mâlik ve diğer cumhur fukaha buna itibar etmezken, Şeybânî Haber-i vâhid'le amel edilmesi için “Umûmü'l-Belvâ” bağlamında gelmemesini şart koştuğu görülür.

Haber-i vâhid'in kendisinden daha meşhur ve ma'rûf bir rivâyetle çelişmemesi Şeybânî'nin bir diğer kabul şartıdır. Bu şart, hocası Mâlik'e muhalif nedenlerinden bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şeybânî, sahâbî'nin kendi rivâyet ettiği hadisi terk etmesi/unutması halinde, onun rivâyetini, aynı sahâbî'nin kavline tercih etme konusunda hocası Mâlik'le ittifak ederken diğer hocası Ebû Hânîfe'ye muhalif olmuştur.

Her iki imamın da ihtilaf etikleri fikhî konular hemen hemen fikhın; İbadet, muamelat, nikâh/talak, hudud, cinayet, cizye gibi bütün alanlarında görülmektedir.

Yine her iki imam arasındaki ihtilafların çoğu, meselenin aslının caiz olup olmaması konusunda olmayıp, daha çok fazilet açısından farklılıklar gözükmektedir. Teşehhüt lafızları ve ihramlının ihrama girmesi konusu buna örnektir.

Çalışmamız neticesinde İmam Şeybânî'nin, hocası Mâlik gibi sahih ve sabit sünnete son derece bağlı kalmaya gayret sarfettiği, sahâbî kavlinin dışına kesinlikle çıkmadığı, sünneti ve sahâbî kavlini kıyasa öncelediği görülmüştür.

Bu tespitlerimiz, Muvatta rivâyetlerini inceleme sonucu ulaştığımız sonuçlardır. Her iki müçtehid imamın görüşlerine dair ortaya koydukları hükümlerini, Muvatta dışında daha birçok rivâyet ve karinelerle desteklemekte oldukları muhakkaktır. Zira bu bir eser onlara ait bütün usûl ve delilleri ortaya koyan, son sözlerin konuşulduğu ve yazıldığı bir eser değildir.

KAYNAKÇA

- Abdulmuttalib, Rıfat Fevzi, *Tevsiku's-sünne fi'l-karni's-sânî'l-hicri ususuhu ve't-ticahatuhu*, Kahire, trs.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh, *Müsned*, I-XXXXXXII, (thk. Şua'yb Arnaût, Âdil Mürşid), Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Akpınar, Cemil, “**İcâzet**”, *DİA*, XXI, 339-400.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan, *el-Mulhak bi Ukûdi'l-Cevâhiri'l-Münîfe fi Edilleti Mezhebi Ebî Hanîfe*, Hindistan, 1875.
- Âmidî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (thk. Seyyit el- Aras, M. Özgü, “**Hammad b. Ebî Süleymân**”, *DİA*, XV, 484-486. Cümeylî), Dâru'l-Arabî, Beyrût, 1984.
- Apaydın, Yunus, “**Re'y**”, *DİA*, XXXV, 37-40.
.....“**Sahâbî Kavli**”, *DİA*, XXXV, 500-504.
- Asbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, es-Seâde, Mısır, 1974.
- Askerî, Ebû Ahmed Hasen b. İsmâil, *Tashîfâtu'l-Muhaddisîn*, (thk. Mahmud Ahmed) Matbaatü'l-Arabiyye, Kahire, 1402.
- Avvâme, Muhammed, *Eseru'l-Hadîs-i Şerîf*, Dâru'l-Minhâc, 2013.
- Aynî, Mahmûd b. Ahmed, Bedruddin, *Umdetü'l-Kârî Şerh Sahîhi'l-Buhârî*, (Dâru İhyâ-i Turâs el-Arabî), Beyrût, trs.
- A'zamî, Mustafa, *İslam fıkhi ve Sünnet*, (trc. Mustafa Ertürk), İstanbul, 1996.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*, I-VII. (Matbaatü's- Saade) Mısır, 1332.
- Bakır, Mustafa, “**İstihsan**”, *DİA*, XXIII, 339-347.
..... “**İstishâb**”, *DİA*, XXIII, 376-381.
..... “**Umûmü'l-Belvâ**”, *DİA*, XXXXII, 155-156.
- Bardakoğlu, Ali, “**Hanefî Mezhebi**”, *DİA*, XVI, 1.
- Bedrân, Ebu'l-Ayn, *Târîhu'l Fıkhi'l İslâmî*, Beyrut, trs.
- Bedir, Murtaza, “**Sünnet**”, *DİA*, XXXVIII, 150-153.
- Beyhakî, Ebû Bekir, *Menâkib-i İmâm eş-Şâfî*, (thk. Seyyid Ahmed es-Sakr), Dâru Turâs, Kâhire, 1970.

Buhârî, Abdulazîz Alâuddin, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Bezdevî*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, trs.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh, *el-Câmiu'l-Müsnedi's-Sahih*, (thk. M. Züheyr b. Nâsır), Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

..... *Cüzü'l-Kıraatu Halfe'l-İmâm*, (thk. Fadlurrahman es-Sevrî), Mektebetü's-Selefiyye, 1980.

.....*et-Târîhu'l-Kebîr*, (thk. Muhammed Abdu'l Muîd Hân), Dâiratu'l Maârif İslâmiyye, Haydarâbât, I-VIII ve (thk. Hâşim en-Nedvî), Beyrut, trs.

Cessâs, Ahmed b. Alî Ebû Bekir er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I-IV, (thk. Vezâretü'l-Evkâf) Kuveyt, 1994 ve (thk. Muhammed Tâmir), Dâru Kutubu'l İlmiyye, 1420.

Cerrahoğlu, İsmâil, “**Abdullah b. Mesud**”, *DİA*, I, 117.

Cuveynî, İmâmü'l-Harameyn, Abdümelik b. Abdillâh, *el-Burhan fi Usûli'l-Fıkıh*, I-II, Katar, 1399.

Çakan, Lütfü, “**el-Âsâr**”, *DİA*, III, 460

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen, *Ehâdisu'l-Muvatta*, (thk. M. Zâhid el-Kevserî), Kâhire, 1999.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman, *Sünenü'd-Dârimî Mukaddime*, (thk. Seyyit Abdullâh Hâşim Yemenî) İstanbul, 1992.

Dehlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, (thk. Muhammed Ahsen), Karaçi, trs.

..... *el-İnsaf fi Beyâni Sebebi'l İhtilâf*, (trc. Şükrü Özen), İstanbul, 1987.

Desûkî, Muhammed, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ve Eseruhu fi'l-Fıkıh*, Dâru's-Sekâfe, Katar, 1987.

Duran, Mehmet, **İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin Hayatı ve Hanefî Fıkımın Tedvinindeki Yeri**, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2007.

Dönmez, İbrahim Kâfi, “**Maslahat**”, *DİA*, XXVIII *DİA*, 79-94.

..... “**Sedd-i Zerâi**”, *DİA*, XXXVI, s. 277-282.

..... “**Örf**”, *DİA*, XXXIV, s. 87-93.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünen*, I-VII, (thk. Şu'ayb Arnaût), er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009,

Ebû Ğudde, Abdulfettah, *Selâsü Raseil fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, (dâru'l Berşâiru'l-İslâmiyye), 2014.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Ğarîbu'l-Hadis*, I-IV, (thk. Dr. M. Abdulmuîd Hân), Dâiratü'l-Maârif, Haydar Âbâd, 1964.

Ebû Yûsuf, Yakup b. İbrâhim, *el-Harâc*, (thk. Tâha Abdurraûf Sa'd), Mektebetu'l-Ezheriyye, el-Matbatu's-Selefiyye, Kâhire, trs.

.....*el-Raddü alâ siyeri'l-Evzâi*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî), Mektebetu'l-Bibliyun, Lübnan, 2007.

Ebû Zehrâ Muhammed, *Ebû Hanîfe*, (trc. Osman Keskioglu), Diyanet Yayınları, Ankara, 2005.

Ebu'l-Fidâ, İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *et-Tekmîl fî'l-Cerh vet-Ta'dîl ve Ma'rifeti Sikât ve Duafâ' vel Mecâhîl*, I-IV, (thk. Şâdî b. Muhammed), Merkezû Nu'mân, Yemen, 2011.

Efendioğlu, Mehmet, “**Yahyâ b. Sâlih**”, *DİA*, XXXXIII, 263.

Enver Şâh, Muhammed, *Faydu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. M. Ali Baydûn) Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1426.

Erul, Bünyamin, “**Mesruk b. Ecda**”, *DİA*, XXIX, 336-337.

Fullânî, Sâlih b. Muhammed el-Mâlikî, *İğâzu Himemi Uli'l Ebsâr Li' İktidâ-i Bi Seyyidi'l-Muhâcirîn ve'l-Ensâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, trs.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Guraya, M. Yusuf, *Sünnetin Niteliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım* (Muvatta Özelinde), Çeviren; M. Özafşar, Ankara, 1999.

Ğazzî, Takiyyuddîn, *et-Tabakâtu's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, trs.

Hâkim, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh, en-Neysâbûrî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*, (thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin), Beyrut, 1977.

..... *el-Müstedrâk*, I-IV, (thk. Mustafa Abdulkâdir), Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1990,

Hamdân, Nezîr, *el-Muvattaât li i-İmam Mâlik*, Dâru'l-Kalem, 1992.

Hatîb, Bağdâdî, Ahmed b. Alî, Ebû Bekir, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbu's-Sâmî* (thk. Mahmud Tahhan) Riyad, trs.

..... *Târîhu Bağdâd*, XVI, (thk. Beşşar Avvad), Beyrut, 2002.

- Hatiboğlu, İbrahim, “**el-Müsned**”, *DİA*, XXXII, 102.
- Havârizmî, Ebû'l-Müeyyid, Muhammed b. Mahmûd, *Câmiu'l-Mesânîd*, (thk. Necmuddin Muhammed ed-Derrakânî), Mektebetü'l-Hanefiyye, trs.
- Hâzimî, Ebû Bekir, Zeynuddîn, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh*, (thk. Dâiretü'l-Maârif) Haydarabât, 1359.
- Hazrecî, el-Yemenî Safiyyuddîn, *Hulâsatu Tehzibi Tehzibi'l Kemal*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Dâru'l Beşâir, Halep, 1416.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr, Yûsuf b. Abdillâh, *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlihi*, (thk. Ebu'l Eşbel), Dâr İbn Cevzî, 1994.
-*el-İntikâ fi Fadâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ*, (thk. Abdulfettah Ebu Ğudde), Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1997.
-*el-İstûâb fi Ma'rifeti'l Ashâb*, I-III, Beyrut, 1412,
-*el-İstizkâr*, I-IX, (thk. Sâlim Muhammed Atâ), Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta-i mine'l-maânî ve'l-Esânîd*,(thk. Mustafa b. Ahmed), Vezâretu Umûmu'l-Evkâf, Mağrib, 1967.
- İbn Âbidîn, *Raddü'l-Muhtâr*, I-VI, Dâru'l-Fikir, 1992.
- İbn Akîl, Ebû'l Vefâ, *Tabakâtu'l Hanâbile*, (thk. Dâru'l Ma'rife), trs.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Târîhu Dimeşk*, I-XXXXXXXX, (thk. Amr b. Ğarâme), Dâru'l-Fikir, 1995.
- İbn. Cinnî, Ebu'l-Fetih Osmân, *Sırru Sınâatü'l-İ'râb*, (Dâru Kütübü'l-İlmiyye), Beyrut, 2000.
- İbn Ebi'l-Avvâm, Ebu'l-Kâsım, *Fadâilu Ebî Hanîfe ve Ahbâruhu*, (thk. Latîfu'r-Rahmân el-Kâsimî), el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekke, 2010.
- İbn Ebî Hâtım er-Râzî, Ebû Muhammed, *el-Cerh vet-Ta'dîl*, I-IX, (thk. Dâiratu'l Maârifu'l Osmâniyye, Hindistan), 1952,
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *Musannef*, (thk. Kemal Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüd, Riyâd, 1409.
- İbn Emîr Hâc, *et-Takrîr Şerhu Tahrîr*, I-III, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali, Ebu'l-Fadl, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi Buhârî*, I-XIII, (thk. Fuâd Abdulbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb) Dâru'l-Ma'rife, Beyrût,1379..

-*Lisânu'l-Mîzân*, I-X, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde) Dâru'l Beşâir, Beyrût, 2002.
- *el-Îsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, (thk. Âdil Ahmed) Dâru'l-Kutub, Beyrût, 1415
-*Ta'cîlu'l-Menfa'a bi Zevâidi Ricâli Eimmeti'l Erbea'*,(thk. İkrâmullah İmdâdü'l-Hak), Dâru'l-Beşâir, 1996
-*Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme) Dâru'l-Minhâc, 2015.
-*Tehzîbu't-Tehzîb*, I-IV, (thk. Âdil Mürşid), Mektebu Tahkiki Turâs fi Müessesetu Risâle, 2014 ve (thk. Dâiratu'l Maarif), Hindistan, 1326.
- İbn Hazm, Ali b. Saîd, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-VIII, (thk. Ahmed Şâkir), Beyrut, trs.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *es-Sikât*, I- IX, (thk. Muhammed b. Abdu'l-Muîd Hân), Dâiratu'l Maârif, 1973.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekir el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkînan Rabbil Âlemîn*, (thk. Muhyiddin Abdulhamid) Kâhire, 1374.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Maârif*, (thk. Servet Ukkâşe), el-Hey'etu'l Mısriyye Kâhire, 1992.
-*el-İhtilâfu fî'l-Lafz*, (thk. Ömer b. Mahmud), Dâru'r-Râyet, 1991.
- *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Beyrut, 1972.
- İbn Mâce, Ebû Abdillah, Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, I-II, (thk. Muhammed Fuât) Dâru İhyâ-i Kütüb, trs.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *Fihrist*,(thk. Rıza Teceddüd) Karaçi, trs.
- İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, (thk, Şua'yb Arnaût), Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2001.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Ahmed b. Muhammed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, I-IV, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2004.
- İbn Salâh Ebû Amr, *er-Risaletu fî Vasli Belağati'l-Erbea'*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşâir, 2010.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-VIII, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1990.

İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed, *Târîhu Esmâ-i's-Sikât*, (thk. Subhî Semurrâî), Dâru Selefiyye, 1984.

İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdu'l-Halim, *Minhâcu's-sünneti'n-Nebevviyye fî nakdi kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*, I-IX, (thk. M. Râşid Sâlim), Kâhire, 1989.

..... Mecduddîn Abdüsselâm, Abdulhalîm İbn Teymiyye ve Ahmed b. Teymiyye üçlüsünün eseri; *Müsveddetu âli Teymiyye fî Usûli'l-Fikh*, (thk. Muhyiddin Abdulhamîd) Dâru'l Kitab el-Arabî, trs.

İclî, Ebû'l-Hasen, Ahmed b. Abdillâh *Târîhu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, 1984.

İdrîs Ömer Muhammed, *el-İhtilâfu'l-Fikhî beyne Mâlik ve Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, Dâru'l-Hâmid, 2010.

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl el-Yahsubî, *Tertibü'l-Medârik ve takrîbu'l-Mesâlik*, (thk. et-Tancî, Abdülkadir Sahrâvî, M. Şerîfe, Saîd Ahmed), Mağrib, 1965.

Kâdî er-Râmehürmüzî, Ebû Muhammed, *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, (thk. Muhammed Acec el-Hatîb), Dâru'l-Fikir, 1404, (thk. Muhammed Muhibbu'd-Dîn), Dâru Zehâir, 2016.

Kahraman, Hüseyin, *Kûfe'de Hadis, İlk Üç Asır*, Emin Yayınları, Bursa, 2006.

Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatu fikhî İbrahim en-Nehâî*, Beyrût, 1986, I-II.

Kallek, Cengiz, “**Fukahâ-i seb'a**”, *DİA*, XIII, 214.

Kandehlevî, Muhammed Zekeriyya, *Evcezu'l-Mesâlik İle Muvatta-i Mâlik*, I-XVIII, (thk. Takiyyüddin en-Nedvî), Dâru'l-Kalem Beyrut, 2010.

Kandemir, M. Yaşar, “**el-Muvatta**”, *DİA*, XXXI, 416-418.

Karâfî, Ebu'l-Abbas Şihâbüddin, el-Mâlikî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, (thk. Taha Abdurraûf) 1973.

Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1974.

Kâsânî, *el-Bedâi'u-Sanâi' fî tertîbi's-Şerâi'*, (thk. Adnan Dervîş), Kuveyt..

Kâsım Ali Sa'd, *Cemheratu Terâcimi Fukahâi'l-Mâlikiyye*, I-III, İhyâi't-Turâs, Dubâi, 2002.

Kefevî, Mahmûd b. Süleymân, *Ketâib-u A'lemi'l-Ahyâr min Fukahâ-i Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr*, I-IV, (thk. Saffet Köse, Murat Şimşek, Hasan Üzer), Mektebetü'l-İrşâd, trs.

Kevserî M. Zâhid, *Akvamu'l-Mesâlik fî bahsi rivâyeti Mâlik an Ebî Hanîfe ve rivâyeti Ebî Hanîfe an Mâlik*, Karaçi, 1988.

.....*Bulûğu'l-emânî fî sîrati'l-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*, Karaçi, 1043, Dr. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî Dâru'l Feth, Ürdün, 2017.

.....*Fıkhu Ehli'l-İrâk*, Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

..... *Hüsni't Tekâdî fî sîrati'l-İmam Ebî Yûsuf el-Kâdî*, (thk. Dâru Kutubu'l-İlmiyye), trs ve thk, Dr. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî, Dâru'l-Feth, Ürdün, 2015.

.....*Nüketu't-Tarîfe fî't-Tehaddusu an Rudûdî İbn Ebî Şeybete alâ Ebî Hahîfe*, I-II, (thk. Dr. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî) Dâru'l Feth, Ürdün, 2015.

..... *Makâlât*, Kahire.

.....*Te'nîbu'l-Hatîb*, 1990.

Kılıçer, M. Esad, “**Ehl-i Rey**”, *DİA*, X, 521.

Köse, Saffet, “**Esved b. Yezid**”, *DİA*, XI, 441-442.

Kuraşî, Abdulkadir, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâtu'l-Hanefiyye*, (thk. Mîr Muhammed Hâne), Karaçi.

Kutlûbuğa, Zeynuddîn Kâsım b, *es-Sikât Mimmen Lem Teka' fî Kütüb-ü Sitte*, I-IX,(thk. Şâdî b. Muhammed), Merkezu'n-Nu'mân, Yemen, 2011.

Leknevî, Abdü'l-Hay, *er-Raf'u vet'tekmîl fi'l Cerhi vet'ta'dîl*, I-III, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Beşâiru'l-İslâmiyye, 2012.

.....*et-Ta'lîku'l-Mümecced alâ Muvatta'i Muhammed*, (thk. Takiyyuddîn en-Nedvî), Dâru'l-Kalem, I-III, 2011.

Mahlûf, Muhammed b. Ali b. Sâlim, *Şeceratu'n-Nûru'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*,(thk. Abdülmecîd Hayâlî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003, I-II.

Mâlik b. Enes, *Muvatta* Yahyâ Rivâyeti, (thk. M. Fuâd Abdalbâkî), Dâru İhyâ et-Turâs, Beyrût, 1985.

.....*Muvatta Şeybânî Rivâyeti*, (thk. Abdulvehhab Abdullatif), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

.....*el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.

Meydânî, Abdü'l-Ğanî, *Keşfu'l-İltibâs Amme Evradehu'l-İmam Buhârî alâ Ba'din-Nâs*, (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Mektebetu'l-Matbûât İslâmiyye, Halep, 1993.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, (thk. Beşşâr Avvad), Dâru Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.

Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Müsnedu's-Sahihî'l-Muhtasar*, I-V, (M. Fuâd Abdülbâkî), Beyrût.

Nedvî, A. Ahmed, *İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî nâbiğatu'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimeşk, 1994.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeraf, *Tehzîbu'l-Esmâ-i ve'l-Luğât*, I-IV, (thk. İdâratu Tıbbâti'l Munîriyye) Beyrut, trs.

Nu'mânî, Muhammed Abdurraşid, *Kitâbu'l-Âsâr Mukaddimesi*, (trc. M. Özşenel, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 1, 1996.

Osmânî, Muhammed Takî, *Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhû*, Dâru'l-Kalem, 2014.

Öğüt, Salim, *Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri*, Ocak Yayınları, İstanbul, 2003.

....., "Ehl-i Hadis", *DİA*, X, 511.

Özafşar, M. Emin, *Fikhî Hadisler ve Değerlendirilmesindeki Esaslar*, Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.

Özdemir, Recep, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, Hiper Yayın, İstanbul, 2017.

Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri, Türkiye Diyanet Vakfı*, 2014.

....."Mâlik b. Enes", *DİA*, XXVII, 509-512.***

Özen, Şükrü, *Aklîleşme Süreci*, (Doktora Tezi), İstanbul, 1995.

Özşenel, Mehmet, *İlk Dönem Hadis Rey Tartışmaları*, İfav, İstanbul, 2015.

Sâlihî, Muhammed b. Yûsuf ed-Dimeşkî, *Ukûdu'l-Cümân fî Menâkibi Ebî Hanîfe*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî) İhyau'l-Maârifî'n-Nu'mâniyye, Haydarâbad, 1394.

Sandıkçı, Kemal, *İlk üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, D.İ.B. Yay. Ankara, 1991.

Saymarî, Ebû Abdillâh, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*, (thk. Âlemu'l-Kutub), Beyrût, 1985.

Sehâvî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, I-IV, (thk. Ali Hüseyin Ali), Mektebetü's-Sünne, Mısır, 2003.

Serahsî, Ebubekir, *Usûlu's-Serahsî*, I-II, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî), İstanbul, 1984.

Sifil, Ebubekir, *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi*, Rihle Kitap, İstanbul, 2017.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâlüddin, *İs'âfu'l-Mübetta' bi Ricâli'l-Muvatta*, Mektebetü't-ticâriyye, Mısır, trs.

..... *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbu'n-Nevevî*, (thk. Ebû Kuteybe) Dâru Taybe, trs ve (thk. Muhammed Avvâme), Allâme Ahmed b. Ahmed el-Acemî el-Haneffî haşiyesiyle birlikte tahkik etmiştir, I-VI, Dâru'l-Minhâc/Yüsr, Medîne-i Münevvera, 2016.

.....*Tenvîru'l-Havâlik Şerhu Muvatta'î Mâlik*, I-II, Mektebetü't-Ticâriyye, Mısır, 1969.

.....*Tezyînu'l-Memâlik bi Menâkibi İmam Mâlik*, (thk. Ebû Yâla el-Beydâvî), 2011.

Şâfîî, *el-Ümm*, I-XI, (thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalip), Beyrût, 2010.

Şahyar, Atâullah, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey İhtilafları*, Akdem Yayınları, 2011, İstanbul.

Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, (tyk. Abdulemir Alî Mehnâ), Beyrut, 1990.

Şeybânî, Muhammed b. Hasen, *el-Câmiu'l-Kebîr*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî), trs.

.....*el-Hücce*, (thk. Mehdi Hasan Şah), Âlemu'l Kütüb, Lahor, 1981.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-İslâm*, I-XI, Dâru't-türâs, 1387.

Tahânevî, Zafer Ahmed, *Ebû Hanîfe ve Ashâbuhu'l-Muhaddisûn*, Karaçi, trs.

....., *Mukaddimât İ'lâi's-Sünen*, Karaçi, 1415.

Taş, Aydın, “Şeybânî, Muhammed b. Hasen”, *DİA*, XXXIX, 38-42.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *İlelu'l-Kebîr*, (thk. Subhî es-Sâmurrâî, Ebu'l Maâtî), Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1409.

.....*İlelu'l-Sağîr*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru İhya Turâs el-Arabî, Beyrût, 1409.

..... *Sünen-i Tirmizî*, I-VI, (thk. Beşşar Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1998.

Türkmânî, Abdulmecîd, *Dirâsetun fî Usûli'l-Hadîs*, Dâru İbn Kesîr, 2015.

Ulu, Arif, “Tebeu't-Tâbiîn”, *DİA*, XXXX, 217.

Uzunpostalıcı, Mustafa, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 136.

Ünal, İsmail Hakkı, *Ebû Hanîfe'nin Hadis anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki, "**Haber-i Vâhid**", *DİA*, XIV, 349.

Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Münîfe fî Edilleti Mezhebi Ebî Hanîfe*, Hindistan, 1875.

Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh b. Kaymaz, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men Lehu Rivâyetun fî Kutub-u Sitte*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l Kible, 1992.

.....*Menâkibu'l-İmam Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebi Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ebu'l-Vefâ el-Efğânî), trs.

.....*Mîzânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-V, (thk. M. Rıdvân Araksûsî), er-Risâletu'l-Âlemiyye, Beyrut, 2009.

.....*Muğni fî'd-Duafâ*, (thk. Nureddin İtır), trs.

.....*Siyeru A'lemi'n-Nübelâ*, I-XXVIII, (thk. Şuayb Arnaût), Dâru Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001.

.....*Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-Âlem*, I-XV, (thk. Beşşâr Avvâd), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.

.....*Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Dâru Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Zeylaî, Cemâlüddin Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, I-IV, (thk. Muhammed Avvâme) Müessesetü'r-Rayyân, Beyrût, 1997

Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm, 2002.

Zurkânî, Muhammed b. Abdülbâkî el-Mısrî, *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvatta'i Mâlik*, I-IV, (thk. Tâha Abdurraûf), Kahire, 2003,

EKLER

Ek 1: Muhammed Şeybânî'nin Bazı Eserlerine Dair İsnad/İcâzet Silsilesi Örneği

Muhammed Şeybânî'nin; *Muvatta'ı*, *el-Âsâr'ı* ve *el-Hüccce'si* İslâm âlimleri tarafından, özellikle de Hanefî fukahâsı tarafından çok ehemmiyet gördüğünden ve onlar arasında büyük bir şöhreti olmasından dolayı, zâhiru'r-rivâye'ye ilhak edildiği nakledilmiştir.¹ Bu eserlerin zâhiru'r-rivâye olarak şöhret bulma sebebi, İmâm Şeybânî'ye nispetinde hiçbir şüphe olmamasındandır. Nitekim bu eserlerin tamamı İmâm Şeybânî'den günümüze, diğer meşhur hadis kitapları gibi muttasıl isnadla, rivâyeten ve dirâyeten okunarak gelmiştir.²

¹ Nedvî, Ali Ahmed, *el-İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, Nâbiğatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Kalem, s. 142-144; Muhammed Takî el-Osmânî, *Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhû*, Dâru'l-Kalem, 2014, s. 164.

² Önceleri İslâmî eğitim ve öğretimde “öğretimsiz verilen izin ve izin belgesi” anlamında kullanılan icazet terimi medreselerin kuruluşundan sonra “belli bir öğretim disiplini içinde bilgi ve rivâyet nakletme yetkisi tanıyan belge” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Hadis, siyer ve meğazi kitaplarına verilen icazet örneği, zamanla diğer ilim dallarındaki kitaplara da müellifleri veya râvileri tarafından uygulanmıştır. Öğrenci edebiyat, tarih, fıkıh, tefsir; ferâiz ve riyâzî ilimlerde müderrisin bir telifini, emâlisini, şerhini veya rivâyet ettiği bir kitabı ondan dinleyince yahut ona okuyunca kendisinin bu derslerden yararlandığını belgelemek üzere müderris tarafından kitabın ilk veya son sayfasına icazet yazılıyordu. Bazen icazet müderrisin güvendiği bir kişi veya öğrencinin bizzat kendisi tarafından kaleme alınıyor, kitabın yazarı veya müderris tarafından da onaylanıyordu. Kullanıldıkları alana ve konularına göre icazetlerin başlıcaları şunlardır: 1) **İlmi İcazet**. Kapsamına göre hususi ve umûmi olmak üzere ikiye ayrılır. Belli bir ilmin veya bir kitabın tahsilini tamamlayanlara verilen icazete hususi icazet denir. Hadis icazeti, Sahih-i Buhârî icazeti, şemâil-i şerif icâzeti gibi. Bütün ilimlerin bir âlimden veya medreseden tahsilini tamamlayanlara verilen icazet ise umumi icazettir. 2) **Hadis İcazeti**. II. (VIII.) yüzyılın başlarından itibaren müslümanların ilimleri sistemleştirme gayretleri esnasında hadis öğrenme ve nakletmede başlangıçta beri uygulanan semâ ve kıraat usulleri yanında icâzet yolu da benimsenmiştir. Sema ve kıraat yoluyla hadis öğrenimi ve rivayetinde hocanın veya talebenin dalgınlık, unutma ve uyuklama gibi sebeplerle hata etme ihtimali bulunduğu, bu yüzden semâ ve kıraat yollarının da icâzete muhtaç olduğu kabul edilmektedir. İlk muhaddisler, hadis öğrenimini kolaylaştırmak ve hadis kültürünün yayılmasına hizmet etmek amacıyla icazet verme ve alma yolunu benimseyip bilgilerini zenginleştirmeye gayret etmişlerdir. Bir icazette dört unsur aranmakta olup bunlar; icazeti veren hoca (müciz), icazet isteyen (müsteciz) veya kendisine icâzet verilen (mucâzun leh) öğrenci, icâzete konu olan ve rivâyetine izin verilen hadis, sahife veya kitap (mucâzün bih), örfte rivâyet, tahdis, tahammül, ahz ve tahsile izin ve onay ifade eden bir ihbarın sözlü veya yazılı ifadesidir. İcazetin sıhhati için de dört şart aranmaktadır. a) Öğrencinin kendi nüshasını icazet verenin nüshası (asıl) ile dikkatli bir şekilde karşılaştırması; b) icazet veren hocanın dindar, rivâyetine güvenilen, icâzete konu olan hadisleri veya kitabı iyi bilen ve ilmiyle tanınan bir kimse olması; c) icazet isteyenin ilim ehli olması; d) Yazılı olarak verilen icâzetin sözle de ifade edilmesi. İmâm Mâlik bu şartlardan ilk üçünü özellikle arar. Verilen icazetin geçerli sayılması için talebe tarafından kabul edilip edilmemesi aranmamakta, hocanın verdiği icazetten dönmesi de icazete zarar vermemektedir. (Suyûtî, Tedrîb, I. 466-467.) Hadis rivâyetinde icâzet türlerini Kâdî İyâz beş, Hatîb el-Bağdâdî altı, İbnü's-Salah ile onu takip eden Nevevî ve diğer hadis usulcileri yedi, Zeynüddin el-İrâkî dokuz olarak belirlemiş olup İrâkî'nin tasnifine göre ilki son madde şöyledir: a) **Muayyen icazet**. Hocanın, talebesine veya başka birine, rivayetlerinin yazılı olduğu belli bir kitabı yahut fihristinde tanıtılmış kitapları rivayet etmesi için izin vermesidir. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu “münavelesiz icazet” de denen bu tür icazeti kabul etmektedir. Mesela imam Şafîi, kendisinden kitaplarını okumak isteyen Kerâbîsî'ye eserlerini istinsah etmesini söylemiş ve onları rivayet etmesine icazet verdiğini belirtmiştir (Hatîb, el-Kifâye, s. 464). b)

Muhammed Şeybânî'nin; *Muvatta, el-Âsâr ve el-Hücce* gibi hadis kitaplarını bazı hadis hocalarıyla Şeybânî'ye kadar ulaşan muttasıl isnadla, bazılarını rivâyeten bazılarını da dirâyeten okuyarak aldığım icazetlerden birini, günümüzden Şeybânî'ye ulaşan isnâd silsilesinin varlığını göstermek için sözkonusu eserlerin 11 ayrı hocamdan aldığım icâzetlerden 2'sinin isnâdını; hem Türkçe tercüme ve hem de orijinal metin halindeburada paylaşmak istiyorum:

el-Muvatta, el-Âsâr ve el-Hücce'nin 189/804 ve 1430/2009 Tarihleri arası isnâd silsilesi:

Her üç eserinde isnâdını, kendilerinden rivâyeten ve icâzetten aldığım; farklı ülke ve beldelerden olan hocalarım; 1) **Muhammed** Vâil el-Hanbelî ed-Dımeşkî, 2) **Ömer** b. Muvaffak en-Neşûkâtî el-Hanefî ed-Dımeşkî, 3) Muhammed Emîn Sarac, 4) Muhammed Ebu'l-Hüdâ el-Ya'kûbî el-Mâlikî el-Mağribî, 5) Hassân el-Hindî ed-Dımeşkî, 6) Muhammed Naîm Araksûsî ed-Dımeşkî eş-Şâfî, 7) İsmâil ez-Zebîbî el-Dımeşkî el-Hanefî, 8) Mecid Mekkî el-Halebî, 9) Ahmed Ramazan el-Hanefî ed-Dımeşkî, 10) Bilal Abdû el-Hanefî ed- Dımeşkî, 11) Ekrem b. Abdülvahhâb b. Muhammed ed-Mevsilî. Bana hocam 1/1) **Muhammed** Vâil el-Hanbelî kendi tarikîyle haber verdi, o da hocası 1/2) İkbâl Ahmed b. Muhammed Şükrullah el-A'zamî'den, o da hocası 1/3) Fahru'l-Hasan el-Murâd Âbâdî'den (ö. 1392), o da 1/4) Hüseyin Ahmed el-Medenî'den (ö. 1377), o da hocası 1/5) Mahmûd el-Hasen ed-Diyobendî'den (ö. 1339), o da hocası 1/6) Abdülğanî b. Ebî Saîd ed-Dihlevî'den (ö. 1296), o da babası 1/7) Ebû Saîd ed-Dihlevî'den, o da hocası 1/8) Abdülazîz ed-Dihlevî'den (ö. 1239), o da babası 1/9) Veliyyullah Ahmed ed-Dihlevî'den (ö. 1176), o da hocası 1/11)Ebû Tâhir Muhammed el-Kûrânî'den (ö. 1145), o da babası 1/12) İbrahim el-Kûrânî'den (ö. 1101), o da hocası 1/13) Safiyyuddin Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî el-Medenî'den (ö. 1071), o da hocası 1/14) Ahmed b. Ali eş-Şinnâvî'den (ö. 1028), o da hocası 1/15) Şemsuddin Muhammed b. Ahmed er-Ramlî'den (ö. 1004), o da hocası 1/16) Şeyhulislâm Zekeriyya el-Ensârî'den (ö. 926), o da hocası 1/17) Muhammed b. Mukbil

İcazetle elde edilen hadisleri veya kitabı rivayet etmeye verilen icazet. Enmâtî, icazet yoluyla alınan bir hadisin yine icazet yoluyla nakledilmesini caiz görmemekteyse de Dârekutnî, İbn Ukde, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Hâkim en-Nisâbü'rî, gibi muhaddisler bu icazet şeklini kabul etmişlerdir. (Hatib el-Bağdadi, el-Kifaye, s. 500- 501). Hadis usulüne dair bütün kaynaklarda icazet konusu geniş şekilde açıklandığı gibi bu hususta çok sayıda müstakil eser de yazılmıştır. İcazetin gerekçesi, faydaları ve hükümleri konusunda yapılan ilk çalışma, Ebu'l-Abbas Velid b. Bekir. Gamrî'nin (ö. 392/1002) *el-Vicaze fi sıhhati'l-Kavli bi'l-icâze* adlı eseridir. Bkz. Akpınar, Cemil, İcâzet, XXI, 339-400.

el-Halebî'den (ö. 870), o da hocası 1/18) Salâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî'den (ö. 780), o da hocası 1/19) Fahr Ali b. Ahmed el-Makdisî'den (ö. 690), o da hocası 1/20) Ebu'l-Fettûh Nasr b. Muhammed el-Hanbelî'den (ö. 619), o da hocası 1/21) Ebu'l-Feth Ahmed b. Abdülbâkî, el-Battî'den (ö. 564), o da hocası 1/22) Ahmed b. Hasen b. Hayrûn (ö. 488) ve 1/22) Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin el-Bezzâz'dan (ö. 492), her iki hocaları da 1/23) Ebu't-Tâhir Abdülğaffâr b. Muhammed el-Müeddib'den (ö. 428), o da hocası 1/24) Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Savvâf'dan (ö. 359), o da hocası 1/25) Ebû Ali Bişr b. Mûsâ b. Sâlih el-Esedî'den (ö. 288), o da hocası 1/26) Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Mihrân en-Nesevî'den, o da hocası 1/27) **Fakîhu'l-Irâk Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'den (ö. 189)**, o da Muvatta'ı hocası 1/28) hicret yurdu **Medîne'nin İmâmı Mâlik b. Enes'ten** (ö. 179) semâ yoluyla aldığını söylemiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سند موطأ الإمام مالك برواية الإمام محمد بن الحسن

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا وسندنا محمد، وعلى آله وصحبه أجمعين.
أما بعد: فقد من الله على عبده الفقير محمد وائل بن سيدي محمد أسامة الحنبلي الحنفي، غفر الله ذنبه الجليل
والحنفي، وقرأ موطأ الإمام مالك برواية الإمام الرباني محمد بن الحسن الشيباني، على فضيلة المحدث
الداعية إقبال أحمد بن محمد شكر الله الأعظمي، قال أخبرنا فخر الحسن المراد آبادي قراءة عليه
(ت ١٣٩٢)، عن حسين أحمد المدني (ت ١٣٧٧). ويرويه شيخنا عاليًا عن حسين أحمد إجازة، عن شيخ
الحديث محمود الحسن الذويبدي (ت ١٣٣٩)، عن عبد الغني الدهلوي (ت ١٢٩٦)، عن أبيه أبي سعيد
الدهلوي قراءة عليه، عن عبد العزيز الدهلوي (ت ١٢٣٩)، عن أبيه ولي الله أحمد الدهلوي (ت ١١٧٦)،
عن أبي طاهر محمد الكوراني (ت ١١٤٥)، عن أبيه إبراهيم الكوراني (ت ١١٠٦)، قال: أخبرنا به صفي
الدين أحمد بن محمد القشاشي المدني (ت ١٠٧١)، عن أحمد بن علي الشناوي (ت ١٠٢٨)، عن شمس
الدين محمد بن أحمد الرملي (ت ١٠٠٤)، عن شيخ الإسلام زكريا بن محمد الأنصاري (ت ٩٢٦)، عن
محمد ابن مقبل الخليلي (ت ٨٧٠)، عن الصلاح محمد بن أحمد بن إبراهيم المقدسي الحنبلي (ت ٧٨٠)، عن
الفخر علي بن أحمد ابن البخاري المقدسي (ت ٦٩٠)، عن أبي الفتح نصر بن محمد الحصري الحنبلي
(ت ٦١٩)، قال: أنبأنا أبو الفتح أحمد بن عبد الباقي بن البطي (ت ٥٦٤)، بسماحه من أبي الفضل أحمد بن
الحسن ابن خيرون (ت ٤٨٨)، وأبي الحسن علي بن الحسين بن أيوب البزاز (ت ٤٩٢)، قال: أخبرنا أبو
الظاهر عبد الغفار بن محمد المؤدب (ت ٤٢٨)، أخبرنا أبو علي محمد بن أحمد بن الصواف (ت ٣٥٩)،
حدثنا به أبو علي بشر بن موسى الأسدي (ت ٢٨٨)، حدثنا به أبو جعفر أحمد بن محمد ابن مهران
النسوي، أخبرنا به محمد بن الحسن الشيباني (ت ١٨٩)، قال سمعتُ وقرأتُ الموطأ على إمام دار الهجرة
مالك بن أنس (ت ١٧٩)، بالمدينة المنورة، وفيه من روايته عن غيره.

وقرأت الموطأ أيضًا في المدينة المنورة على المحدث حبيب الله قربان المظاهري، والله الحمد والمنة.

وقد سمع مني وعلى هذا الموطأ الأخ في الله: **آدم ترك بن محمد عينا بن النضر للمرة الثالثة**

فأجزته به خصوصًا، وبموم ما يجوز لي وعني روايته بالشرط المعتبر، عند أهل الحديث والأثر.

وإني أوصي الأخ بتقوى الله عز وجل، والاشتغال بحديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، والحرص على
تأدية هذه الأمانة للأجيال اللاحقة، مع إحياء السنة النبوية في نفسه وأهله، ومن حوله قولًا وعملاً، وألا
ينساني وأهلي وأشياخي من صالح الدعاء.

١٩ صفر ١٤٢٥ وذلك في مدينة

قارصا عينا بن
تركيا

Bu icâzet metni yukarda adı geçen *Muhammed Vâil el-Hanbelî* hocamdan rivâyeten ve dirâyeten
aldığım Muvatta isnadıdır. İcâzette de belirttiği üzere aynı hocama Muvatta eserini; 2009, 2010 ve 2015
tarihlerinde üç kez arz yöntemiyle okumuş bulunuyorum.

Hocam 2) **Ömer** b. Muvaffak en-Neşûkâtî el-Hanefî ed-Dimeşkî'nin tarîkiyle devam eden isnâdımız; o her iki hocası 2/1) **İkbâl** Ahmed b. Muhammed Şükruallah el-A'zamî el-Hindî ve 2/2) **Senâullah** el-Medenî'den rivâyet etmiştir. 2/1) **İkbâl** Ahmedde hocası 2/3) Fahru'l-Hasan el-Murâdâbâdî'den, o da 2/4) Hüseyin Ahmed el-Medenî'den, o dahocası 2/5) Mahmûd el-Hasen ed-Diyobendî'den, o dahocası 2/6) Abdülğani b. Ebî Saîd ed-Dihlevî'den, o da babası 2/7) Ebû Saîd ed-Dihlevî'den, o da hocası 2/8) Abdülazîz ed-Dihlevî'den, o da babası 2/9) Veliyyullah ed-Dihlevî'den... (ح)

2/2) **Senâullah** el-Medenî de hocası 2/3) Abdullah er-Rûberî'den, o da hocası 2/4) Abdülcebbâr el-Ğaznevî'den, o da hocası 2/5) Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî'den, o da hocası 2/6) Muhammed İshâk ed-Dihlevî'den, o da hocası 2/7) Abdülazîz ed-Dihlevî'den, o da babası 2/8) **Veliyyullah ed-dihlevî'den**, o da hocası 2/9) Muhammed Tâcuddîn Abdü'l-Muhsin'den, o da hocası 2/10) Muhammed Şemsuddîn el-Bâbilî'den, o da hocası 2/11) Muhammed Necmuddîn el-Ğazzî'den, o da hocası 2/12) Şihâbuddîn Ahmed b. Yûnus el-A'ysâvî'den, o da hocası 2/13) Hâfiz Şemsuddîn İbn Tûlûn es-Sâlihî eş-Şâmî'den, o da hocası 2/14) Hâfiz Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî'den, o da hocası 2/15) Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Harîrî'den, o da babası 2/16) Kıvâmuddîn Emîr Kâtib el-Etkânî'den, o da her üç hocası 2/71) Ahmed b. Esa'd b. Muhammed el-Buhârî, 2/72) Hüsâmuddîn Hüseyin b. Ali es-Siğnâkî, 2/73) İbrahim b. Ahmed el-Ukaylî, onlar da 2/18) Hâfizu'd-Dîn Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî'den, o da hocası 2/19) Muhammed b. Abdissettâr el-Kerderî'den, o da hocası 2/20) Ebu'l-Mekârim Burhânüddîn el-Muttarizî'den, o da hocası 2/21) Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî'den, o da hocası 2/22) Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî'den, o da hocası 2/23) Hüseyin b. Muhammed b. Husruv el-Belhî'den, o da her iki hocası 2/24) Ebu'l-Fadl Ahmed b. Hasan b. Hayrûn ve 2/24) Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Eyyûb'den, onlar da hocaları 2/ 25) Ebû Tâhir Abdülğaffâr b. Muhammed b. Ca'fer el-Müeddib'den, o da hocası 2/ 26) Ebû Ali Muhammed b. Hasen b. es-Savvâf'dan, o da hocası 2/27) Bişr b. Mûsâ b. Sâlih el-Esedî'den, o da hocası 2/28) Ahmed b. Muhammed b. Mihrân en-Nesâî'den, o da hocası **Bahru'l-Ulûm, el-İmâm, el-Müctehid, el-Hücce, Fakîhu'l-İrâk** 2/29) **Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'den...**

Yukarda geçen *el-Muvatta* ve *el-Âsâr* isnâdlarının orijinal metni:

Burada belirtilmesi gereken husus, Muhammed Şeybânî'nin eserleri hala bütün İslam beldelerinin hadis meclislerinde âlimler tarafından diğer sünen kaynaklarımız gibi yoğun bir ilgi görerek arz ve semâ yöntemleriyle rivâyeten ve dirâyeten okunduğunun bilinmesidir.

Bununla alakalı olarak Kevserî, Muvatta'ın Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî rivâyetinin; meşhur Muvatta şârihi Ebu'l-Velîd el-Bâcî'nin Şerhu'l-Muvatta adlı eserinin sonunda,¹ hocası Abdullah b. Ahmed Ebû Zerr el-Heravî'den semâ'ı vasıtasıyla Endülüs ilim halkalarına taşındığını ve bu gün hala Muvatta Şeybânî rivâyetinin Meşrikli/Kuzey Afrikalı ehl-i hadisin isnâd silsilelerinde kayıtlı olduğunu söylemiştir.²

¹ Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*, (Matbaatü's-Saade) Mısır, 1332, VII, 300.

² Kevserî; *Bulûğu'l-emânî*, (thk. Hamza el-Bekrî) Dâru'l-Feth, Ürdün, 2017, s. 181.